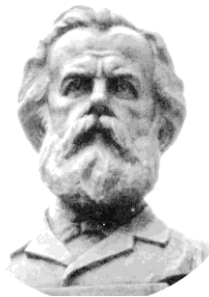

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 26

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2019

УДК 066:32:372:832
ББК 66:74.263
Н 34

ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2 (політичні науки)
та перезатверджено 13.07.2015 р. протокол № 747
Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від
22.04.2008 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 5 від 27 грудня 2019 р.)

Редакційна рада:

- В. П. Андрущенко* – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова (*голова Редакційної ради*);
В. П. Бех – доктор філософських наук, професор;
В. І. Бондар – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
В. Б. Євтух – доктор історичних наук, професор, академік НАН України;
І. І. Дробот – доктор історичних наук, професор;
М. І. Жалдак – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Л. І. Мацько – доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України;
О. С. Падалка – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;
В. М. Синьов – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України;
Г. М. Торбін – доктор фізико-математичних наук, професор;
М. І. Шут – доктор фізико-математичних наук, професор, академік НАПН України.

Редакційна колегія серії:

- В. П. Андрущенко* – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова;
Б. І. Андрусшин – доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
О. В. Бабкіна – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
В. М. Бебик – доктор політичних наук, професор;
В. П. Бех – доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
А. А. Булда – доктор педагогічних наук, професор;
І. М. Варзар – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
М. Ф. Головатий – доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко – доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
І. І. Дробот – доктор історичних наук, професор;
Г. І. Зеленько – доктор політичних наук, професор;
В. Г. Кремень – доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
М. І. Михальченко – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
О. В. Новакова – доктор політичних наук, професор;
М. А. Остапенко – доктор політичних наук, доцент.

Н 34 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 26: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 105 с.

УДК 066:32:372:832
ББК 66:74.263

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321.021

Шайгородський Ю. Ж.

ЦІННІСНІ ТА МІФОЛОГІЧНІ
ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена висвітленню чинників, що впливають на політичну поведінку особистості. Досліджуються ціннісні та міфологічні складові суспільної свідомості, їх значущість у визначенні форм політичної поведінки, регулюванні політичного життя суспільства. Окреслено можливі напрями та шляхи підвищення рівня політичної культури.

Ключові слова: суспільно-політичні трансформації, політична культура, цінності, політичний міф, політична поведінка.

Дослідження сучасних суспільно-політичних процесів здебільшого ґрунтується на аналізі інституційних їх складових – діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, політичних партій, суспільно-політичних рухів, громадських організацій тощо. Вважається, що саме ці – інституційно-організовані суб'єкти, як елементи політичної системи, зумовлюють її цілісність та визначають рівень ефективності. Такий підхід, безумовно, є обґрунтованим. Разом з тим, реальна політика завжди – сукупність дій і взаємодій значно ширшого кола суб'єктів. Окрім інституціональних, це й групові (формальні й неформальні спільноти), й індивідуальні (на рівні особистості, як носія цінностей і смислів, як відносно самостійного джерела суспільного життя). Функціонування політичних структур, будь-яких суспільних інститутів залежить передусім від міжособистісної та міжгрупової взаємодії. Зрештою, політика робиться людьми й для людей. Саме вони створюють і забезпечують діяльність тих чи інших інститутів, продукують цінності, норми, символи і значення, цінності й ідеали. Розвиток суспільства – це процес і результат діяльності людей. Спроби ж ототожнення інституційного розвитку з суспільним, абсолютизація інституційної складової колективної та індивідуальної поведінки виявилися непродуктивними, оскільки такий підхід нівелює значення неполітичних та позараціональних детермінант політичної поведінки.

Політичну поведінку найчастіше розуміють як поведінку «соціальних суб'єктів (осіб, груп, спільнот)» зумовлену «певними формами, засобами і напрямками функціонування політичної системи», відмежовуючи такі раціональні політичні дії від «ірраціональних форм політичної активності, або таких поведінкових актів, що є частково чи цілком неусвідомленими» [1]. Тобто, на думку окремих науковців, політична поведінка, начебто (майже цілком) формується організованими суб'єктами, що становлять політичну систему суспільства – політичними й соціальними інститутами – й саме вони (ці інститути) опосередковують визначення особистістю індивідуальних цілей, методів їх досягнення й, зрештою, підвалин власного життєвого планування. Виключно раціональні чинники лежать і в оцінці ефективності процесу суспільно-політичного розвитку. Домінування такого підходу в організації суспільного життя й визначення цілей його розвитку призводить до нівелювання вагомих (багато в чому – ключових) чинників цього розвитку – соціально-психологічних і мотиваційно-смыслових. Політика реалізується, створюючи політичне буття з відповідною політичною культурою, культурою взаємовідносин політичних суб'єктів.

Якість суспільно-політичного життя країни характеризується, в першу чергу, відносинами між її класами, соціальними групами, особистостями. Ці відносини або об'єднують, або розділяють групи, еліти, верстви, партії спільними, а то й різними цілями, ідеалами, інтересами. Політичний лад, побудований на базі цих відносин, політичний режим, особливості культурно-історичного розвитку країни визначають зміст, тональність політичних відносин на конкретному етапі – конфліктних чи консенсусних, антагонічних чи партнерських. Цим визначається і загальна політична атмосфера в суспільстві, рівень суперечності або ж співробітництва політичних сил. Водночас, варто визнати, що вітчизняною політичною та державно-управлінською елітами не завжди усвідомлюється, що

успіх суспільно-політичних перетворень значною мірою залежить від урахування політико-психологічних складових процесу суспільних реформувань, які багато в чому й визначають темпи і якість їх реалізації.

Одним із найважливіших принципів і, водночас, інструментів суспільних реформ є прийнятна для переважної більшості громадян консолідуюча ціннісна парадигма. Адже лише суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо основних, базових цінностей може розглядатися як стабільна система. У цьому сенсі, ціннісний консенсус – ефективний, і чи не єдиний, шлях консолідації нації, суспільства, держави. Ціннісна ж суперечливість, невизначеність – дестабілізує систему, дезорієнтує суспільні прагнення, позбавляє основ життєве планування, його спрямованість. Ця суперечливість стає на заваді демократичних перетворень, посилює й поглиблює тенденції ціннісних розколів.

До проблеми смислів і цінностей, як свідчить історія суспільного розвитку, найчастіше звертаються в епохи кардинальних змін. Адже система цінностей не лише характеризує стан суспільства – вона, багато в чому, визначає шляхи та результати його розвитку. Саме тому формування такої ціннісної системи, яка була б сприйнята суспільством, є, з одного боку, найважливішим механізмом його консолідації, з другого – ефективним інструментом суспільних реформувань. Не випадково метою будь-якого політичного режиму є формування ціннісно-орієнтаційної єдності щодо основних напрямів, форм і засобів суспільного розвитку. Суспільний розвиток супроводжується виникненням і розвитком відносно самостійної, стійкої системи цінностей. У цьому сенсі, суспільні цінності, з одного боку, визначають і впливають на зміст норм, з іншого – формують своєрідну мотиваційно-смыслову систему координат для особистості, унормовують її діяльність, пропонують суспільно прийнятні форми поведінки.

Розкриваючи сутність ціннісного підходу до аналізу соціальних змін, В. Тугарінов наголошував на його найважливішій функції – «поєднувальної ланки», «містка» між теорією і практикою. У найзагальнішому розумінні поняття цінностей він визначав як «предмети, явища та їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні тощо) членам певного суспільства чи класу або окремішій особі як засіб задоволення їх потреб та інтересів, а також ідеї й спонукання як норми, мети чи ідеалу» [2, с. 261]. Разом з тим, практично всі наукові підходи об'єднує те, що в них цінності пов'язувалися з конкретно-історичними потребами та інтересами. Розуміння важливості цінностей як детермінант суспільних і соціальних процесів, ставлення людини до навколишньої дійсності актуалізують проблему в цілому.

Зазвичай поняття «цінності» тлумачиться як значущі для особистості, для суспільства предмети, явища, події тощо (Н. Журавльова, М. Каган, Р. Перрі, А. Ручка, П. Сліпець, Л. Титаренко, В. Тугарінов, М. Хайдеггер та ін.). Зокрема, цінність розглядається як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ті чи інші потреби (А. Маслоу та ін.); як ідеал, до якого прагне людина (Г. Лотце, Е. Фромм, Ю. Шрейдер та ін.); як норма, якої варто дотримуватися (О. Краєва, М. Михальченко, Л. Орбан-Лембрик та ін.) тощо. Крім того, виокремлюють цінності об'єктивні (природні явища, матеріальні предмети, суспільні відносини) та суб'єктивні (настанови, ідеали, оцінки, орієнтації), загальнолюдські, суспільні, політичні, особистісні, внутрішні (екзистенціальні) та зовнішні. Усі ці трактування відбивають певні особливості цінностей. Водночас, будь-яка класифікація цінностей є умовною. Стосується це, насамперед, об'єктивних цінностей. Чи існують вони насправді, якщо люди змінюють свої ціннісні уявлення з часом на протилежні? Особливо гостро це питання постає у періоди кардинальної переоцінки цінностей, коли виникає сумнів у значущості колись актуальних цінностей. Не випадково нині переоцінка цінностей торкнулася навіть самої методології їх дослідження.

Цінності особистості утворюють систему її ціннісних орієнтацій, тобто сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значущими. Крім того, ціннісні орієнтації утворюють певну вісь свідомості й поведінки особистості та безпосередньо впливають на її розвиток. Система ціннісних орієнтацій є регулятором особистісного становлення, критерієм норм і правил поведінки особистості.

Підкреслимо лише, що суб'єкт є відносно вільним у виборі цінностей для власної ціннісної системи. Цей вибір детермінується насамперед ціннісними нормами, що існують в суспільстві, соціальній групі тощо. Орієнтуючись на цінність, суб'єкт орієнтується одночасно і на оцінку «своїї оцінки» з боку суспільства, співвідносить її з соціально-політичними процесами, з думкою референтної групи тощо, адже ціннісне ставлення суб'єкта до зовнішнього світу опосередковане орієнтацією людини на інших, на суспільство загалом, на вироблені ним ідеали, погляди, уявлення і норми.

Зауважимо, цінності особистості не є просто варіантом ціннісного інваріанта суспільства. Цінності особистості скоріше є конкретизацією цінностей суспільства, причому вид цієї конкретизації, її ступінь залежать як від позиції особистості в соціальній системі, так і від рівня особистісного розвитку. Особистісні цінності – це усвідомлені й прийняті людиною загальні смисли її життя. Саме особистісні цінності, у разі їх усвідомлення, є основними одиницями свідомості особистості, що конституують, визначають головне і відносно постійне ставлення людини до основних сфер життя – до світу, до інших людей, до самої себе. Ієрархія цінностей полягає не тільки в тім, що одними цінностями іноді жертвують заради інших, але й у тім, що різні цінності мають різний ступінь спільності й одні є конкретизацією інших. Вимоги суспільства за допомогою соціальних норм і в їх формі адресуються людині і як особистості, і як членові тієї чи іншої групи, спільноти, суспільства. Дотримання запропонованих суспільством норм, особливо правових, є необхідною умовою реалізації цілей особистості, оскільки порушення їхніх вимог передбачає застосування в тій чи іншій формі санкцій, що відповідають характерові порушення.

Всі значущі чинники людського існування (біологічні, соціальні, культурні тощо) впливають на складний, багатоаспектний процес формування цінностей. Їх індивідуальне поєднання обумовлює особистісний характер цінностей людини. Загальнолюдські цінності – це одночасно й індивідуальні, і особистісні цінності, якщо вони стали частиною внутрішнього світу особистості, набули особистісного смислу. Цінності формуються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності людини в межах певних конкретно-історичних суспільних відносин, форм комунікації і мають соціальний характер. Суспільні відносини – це та площа, де здебільшого збігаються цінності особистості та суспільства. Отже, політичні, правові, естетичні, моральні, релігійні цінності є відбитком відповідних відносин, що склалися у суспільстві [3]. Засвоюючи соціальний досвід у процесі спілкування й діяльності, індивід диференціює об'єкти за їх значущістю, орієнтується на них. Таким чином формуються ціннісні орієнтації, як своєрідний стрижень свідомості. І якщо цінності складають об'єктивну сторону реального життя, то ціннісні орієнтації – суб'єктивне їх сприйняття особистістю, усвідомлений ціннісний вибір.

У цьому контексті важливими є положення теорії установки Д. Узнадзе, й зокрема установки цілі та засоби діяльності в соціальній системі. Основною функцією ціннісних орієнтацій дослідник визначав «регулювання поведінки як усвідомленої дії у певних соціальних умовах» [4, с. 275]. Основними засадами теорії установки є водночас історизм та розуміння необхідності постійного оновлення цінностей в процесі загальнолюдського та особистісного розвитку. Все вищезазначене дає підстави розглядати ціннісні орієнтації як складну інтегративну мотиваційно-сміслову структуру особистості, що характеризує її цілісність і спрямованість та відбивається в ставленні до світу, до суспільно-політичних процесів і явищ, до інших людей, до самої себе. Зароджуючись у повсякденній свідомості, ціннісне ставлення залишається надбанням особистості та виконує свої орієнтаційні функції в управлінні її поведінкою.

З методологічної точки зору було б помилковим трактування цінностей, формування ціннісної системи як процесу виключно раціонального вибору. Саме поєднання, взаємопроникнення раціонального та ірраціонального, іноді – домінування останнього, формує струнку систему цінностей і орієнтацій на них. Опертя на раціональні й об'єктивні чинники суспільного розвитку є виправданим, але, на нашу думку, не завжди визначальним фактором політики. Адже, наприклад, в країнах з багатими ресурсами та з працьовитим

народом політика часто виявляється менш ефективною, ніж в країнах з гіршими об'єктивними умовами. Об'єктивні фактори, безумовно, вкрай важливі, але їх використання залежить від факторів суб'єктивних. Скажімо, аграрна політика Угорщини удвічі ефективніша за українську, хоча ґрунти там значно бідніші. В Данії продуктивність тваринництва набагато вища, ніж в Україні, хоча об'єктивні умови для цієї галузі сільського господарства значно сприятливіші в нашій країні. Причини, очевидно, варто шукати в суб'єктивному факторі, в особливостях політичного управління, менеджменті аграрної галузі, зрештою – в ціннісних орієнтаціях і мотивах трудової діяльності аграріїв, у їх ставленні до праці, в традиціях тощо. Суб'єктивний фактор об'єктивується, набуває предметного характеру через матеріалізацію ідей, теорій, переконань, мотивів і стимулів, навіть віри й надії. Цей фактор виявляється на особистісному рівні зокрема й тоді, коли йдеться про цивілізаційний вибір нашої країни. Наприклад, «коли йдеться про євроінтеграційний курс України, – зазначає О. Майборода – то в очах більшості її населення він має своєю метою однаковою мірою як духовні основи, втілені у моральні цінності та правові норми, так і суто матеріальні, які віддзеркалюють високий рівень розвитку продуктивних сил» [5, с. 26–27].

Зовнішня військова загроза, внутрішньополітичні протистояння, стрімкі світоглядні зміни, що відбуваються у масовій свідомості, визначають нову соціально-політичну реальність. За цих умов цінності наповнюються новим змістом, відбуваються кардинальні зрушення у системі ціннісних орієнтацій. У їх структурі «безпека» залишається домінантною потребою, але особистісні потреби й інтереси поступаються потребам колективної безпеки, усвідомленню держави, її єдності й стійкості як першорядних цінностей. Сучасні дослідники все частіше звертаються до проблеми впливу на великі групи населення, їх соціально-психологічний стан процесів трансформації, соціально-політичних змін, а також – загроз, викликаних воєнною агресією. Часто усе це призводить до виникнення стресів, фобій, соціальних і психологічних криз. Демократичні перетворення, спрямованість на які декларується протягом останніх десятиліть, сутнісно, є процесом руху від «закритого» до «відкритого» суспільства з властивим йому «набором» цінностей, плюралізмом у політиці, економіці, культурі, розвиненими безпековими інститутами, інститутами правової держави, структурами громадянського суспільства. По суті, йдеться про шлях кардинальної зміни ціннісних систем в умовах нового цивілізаційного вибору. І йдеться не лише про ієрархію ціннісних складових, а й про змістове їх наповнення.

Суспільний розвиток базується й супроводжується розвитком (виникненням) відносно самостійної і відносно стійкої системи цінностей. У цьому сенсі, суспільні цінності, з одного боку, формують уявлення про «належне», наповнюють його «елементи» певними ознаками, визначають ціннісні пріоритети й опосередковано впливають на зміст норм і правил, з другого – формують своєрідну мотиваційно-смыслову систему координат для суспільства, для особистості, унормовують діяльність, пропонують прийнятні форми поведінки.

Разом з тим, як свідчить аналіз наукових джерел, переважних тенденцій у тлумаченні результатів соціологічних досліджень та статистичних даних, досі недооціненою, але актуальною, залишається проблема виявлення та врахування в практичній діяльності не завжди очевидних, «прихованих» чинників, які опосередковано, через формування відповідних ціннісних уявлень впливають на визначення напрямів суспільного розвитку та на його динаміку. Цей методологічно важливий момент не завжди враховується при аналізі специфіки соціальних змін та інших процесів, що відбуваються в Україні.

До цих «прихованих» чинників варто віднести, передусім, посилення ірраціоналізації масової свідомості, її впливу на формування суспільних цінностей, на мотиваційно-смыслову сферу суспільства. У цьому контексті варто враховувати вплив на ціннісно-творчу сферу особистості й суспільної свідомості сучасного соціального-політичного міфу. Дійсно, «раціоналізм» сучасності (багато в чому) ґрунтується на ірраціональних началах і, парадоксальним чином, – визначається ними. Навіть більше – ірраціональні виміри дійсності набувають нових форм, здобувають нове дихання. Лежать вони, передусім, у площині

масової свідомості, в особливостях світосприйняття й ціннісного виміру сьогодення. Як зазначав М. Еліаде, міфологічне мислення може залишити позаду свої колишні форми й адаптуватися до нової культурної моди, не зникаючи остаточно [6, с. 11]. Нині міфи з'являються знову, змінюючи при цьому свою форму, пристосовуючись до нових реалій соціально-політичного розвитку, нових цілей, але зберігаючи свій універсалізм, вдосконалюючи зміст, механізми та функції. Під впливом сучасних трансформацій, змін, що торкнулися практично всіх сфер життєдіяльності людини, «модернізується» сутність міфу, відбувається його посилення (більшою мірою, ніж раніше) – як не парадоксально – саме завдяки взаємодії з раціональним.

Міфологічна модель світу – це не лише цілісність, неподільність, нерозривність уявлень і пояснень світу, що будується на тотожності макро- і мікрокосмосу, природи та людини. Це ще й – синтез минулого, пояснення сьогодення, та уявлень про майбутнє, поєднання буття кількох поколінь через створену соціумом систему цінностей, понять, традицій, культури. Міф був і, багато в чому, залишається основою смислотворення, життєвим дороговказом. Характерною особливістю міфу була і залишається здатність до створення ідеальної, несуперечливої і завершеної моделі світу, системи знань про навколишнє середовище і про місце людини у ньому як невідокремлюваної єдності. В цьому сенсі міф – конкретність і реальність, дійсність і майбуття.

Спосіб мислення сучасної людини переживає своєрідний ренесанс міфологізації. Його ознаками є не лише зростання попиту на пророцтва, гороскопи, ворожок і знахарів. Чи не основною ознакою сучасного стану масової свідомості є посилення віри в «героя» на тлі відчуття небезпеки, відчаю, відсутності чіткого вектора розвитку суспільства, орієнтирів власного життєвого планування.

Своєрідною ілюстрацією цієї тези можуть бути результати моніторингового дослідження, яке проводиться впродовж кількох років Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова [7] (табл. 1).

Таблиця 1. Чи вірите Ви в успіх реформ в Україні?

	Липень 2015	Травень 2016	Жовтень 2017	Травень 2018	Червень 2019
Так, я в цьому впевнений	4,8	5,1	5,5	5,4	16,5
Загалом вірю, хоча є сумніви	25,6	23,8	21,6	29,3	43,8
Загалом не вірю, проте якась частка надії ще є	32,2	37,1	26,9	37,6	23,2
Ні, зовсім не вірю в успіх	30,3	28,1	39,7	22,9	10,6
Важко сказати	7,1	5,9	6,3	4,8	5,9

Загальнонаціональне опитування було проведене з 13 по 20 червня 2019 р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2017 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Результати опитування засвідчили, що в червні 2019 р., у порівнянні з травнем 2018 р., втричі (з 5,4% до 16,5%), зросла кількість оптимістів – переконаних в успіхах реформ в Україні. Очевидно, такий результат пояснюється результатами президентських виборів 2019 р., адже жодних суттєвих змін соціально-економічного чи реформаторського характеру протягом цього періоду не відбулося.

Співмірний з нинішнім, рівень оптимізму був лише після президентських виборів 2005 р. Загальнонаціональні дослідження громадської думки населення України проводилися Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології. [8] (табл. 2).

Серед ознак посилення міфологічної складової сучасної масової свідомості – послаблення віри в ефективність організації суспільства на раціональних засадах, розуміння того, що чимало суспільно важливих рішень приймається без опертя на них, а залежать від механізмів, які більшості громадян залишаються незбагненними.

Таблиця 2. Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України?*

	2005	2013	2017	2019, серпень
Оптимізм	33,8	14,1	20,5	36,3
Байдужість	2,7	4,8	2,8	2,5
Радість	11,7	1,4	2,7	6,6
Безвихідь	6,1	17,8	11,5	5,5
Упевненість	19,5	5,1	8,9	13,0
Розгубленість	10,5	17,1	16,4	8,5
Задоволеність	9,2	1,7	2,4	2,5
Песимізм	2,8	11,4	12,1	3,0
Надія	61,2	32,1	46,6	55,8
Тривога	24,4	30,9	34,5	17,8
Інтерес	21,5	11,9	14,1	14,4
Страх	8,1	22,0	16,8	3,9
Інше	0,5	0,4	0,3	0,4
Важко відповісти	7,1	11,0	5,4	3,8

** Кількість відповідей не обмежувалася

Крім того, міфотворення стало складовою добре відпрацьованої технології маніпулювання масовою свідомістю. «Перед нами постав міф нового типу – міф повністю раціоналізований. Нашому ХХ століттю – великій епосі технічної цивілізації – призначено було створити й нову техніку міфу, оскільки міфи можуть створюватися точно так само й відповідно до тих же правил, як і будь-яка інша сучасна зброя, будь то кулемети чи літаки. Це новий момент, що має принципове значення. Він змінить все наше соціальне життя» [9, с. 154]. Це, на перший погляд парадоксальне твердження Е. Кассіра, є справедливим, передусім, з огляду на процеси «технологізації» міфу, з огляду на ту мотиваційно-смыслову роль, яку насправді відіграє міф у процесах життєдіяльності, на його незриму присутність практично у всіх її сферах. Коли сувора реальність розвіює довіру до держави, влади, політичних партій, коли зростає соціальна напруга в суспільстві, коли торується зневіра в ефективність організації суспільства виключно на раціональних засадах, – виникають найсприятливіші умови для посилення міфологічної складової соціально-політичної сфери. Міфологізується самé поняття «політика», явища і процеси, що у масовій свідомості пов'язуються з нею.

Аналізуючи вплив міфотворчості на політичну свідомість і поведінку, варто застерегтись від його трактування винятково у негативному контексті. Міфологічні конструкції – цілісні й універсальні. Універсальність такої конструкції полягає ще й у її специфічній спрямованості. З одного боку, міф націлений на усунення суперечностей чинного порядку, його легітимації, а з іншого – є підґрунтям оновлення, нищення чинного і розбудови нового соціального і політичного устрою, нових норм і зразків поведінки. В сучасних умовах міф все більше набуває раціональних ознак, хоча б з тієї точки зору, що стає інструментом раціональної політики, яка використовує міф для реалізації прагматичних цілей. В ситуації ж невизначеності напрямів стратегічного розвитку держави, суперечливих їх тенденцій, політичний міф починає діяти як захисний механізм, який запобігає розпаду соціуму. Якщо основу міфотворчості складатиме система позитивних символів, то вона може бути використана для здійснення прогресивних суспільних змін.

Очевидно, що формування нової ціннісної системи, вироблення смислів і мотивів практичної діяльності людей не можливе без участі держави. Лише держава має у своєму арсеналі реальні важелі впливу на цей процес, починаючи зі збалансованого (у цьому контексті) формування бюджетних витрат, реформування системи освіти, науки, культури, забезпечення ефективності діяльності інформаційної сфери, створення дієвої системи заохочення та примусу тощо. Для реалізації цих завдань необхідні їх розроблення й

координація зусиль. Координації зусиль зі здійснення реформ у соціогуманітарній сфері суспільного розвитку потребують питання забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади, розвитку комунікації влади з громадськістю, з питань забезпечення захисту суспільної моралі, формування позитивного міжнародного іміджу України, з реалізації державної мовної політики, діяльності культурних товариств національних меншин України тощо. Варто визнати, що наявні теоретичні й методичні розробки вчених, з погляду їх практичної реалізації, впровадження в практику, залишаються здебільшого поза увагою держави, центральних виконавчих та місцевих органів влади, засобів масової інформації. Водночас, ці розробки часто містять конкретні рекомендації, пропозиції шляхів, форм і методів реалізації. Міністерству культури, молоді та спорту України (створеному за результатами реорганізації Міністерства інформаційної політики України) варто опрацювати механізм моніторингу, оцінки, апробації та практичного впровадження у діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування рекомендацій та пропозицій науковців, спрямованих на реалізацію державної політики у сферах культури, сімейної та молодіжної політики, в інформаційній та безпекових сферах.

Сьогодні посилюється вага тих інститутів, які впливають на масову свідомість, пропонують відповідні моделі поведінки. Це передусім – аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації, оскільки їх вплив на масову свідомість є одним із найсуттєвіших факторів сучасної гібридної війни, загрози єдності країни й консолідації її громадян. Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова необхідно ініціювати, а центральним органам виконавчої влади варто розробити та впровадити ефективну систему моніторингу інформаційного простору України, що є передумовою вироблення адекватного впливу на процес формування ціннісно-сміслових установок суспільства. Саме в межах цього простору, здебільшого, відбуваються процеси маніпуляції свідомістю, посилення агресивності, загострення політичного й міжетнічного протистояння.

Інформаційний, освітній, комунікативний, організаційно-політичний ресурси держави мають бути спрямовані на формування суспільно значущих цінностей, смислів, образів майбутнього в контексті цивілізаційного вибору України. Комітету з питань освіти, науки та інновацій Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національній академії наук України, Міністерству освіти і науки України та іншим центральним органам виконавчої влади необхідно сприяти всебічному розвитку політичної освіти та культури в Україні як передумови формування відкритого, дієвого й ефективного громадянського суспільства. Міністерству освіти і науки України варто розглянути доцільність запровадження обов'язкових програм і курсів з політології, основ держави та права в усіх закладах вищої освіти України, всіляко підтримувати заходи, спрямовані на формування політичної культури та освіти, розвитку критичного мислення.

Використана література:

1. Розенфельд Ю. М., Герасіна Л. М., Осипова Н. П. Політологія: підручник. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2441.html>
2. Тугаринов В. П. Избранные философские труды. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1988. 344 с.
3. Шайгородський Ю. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. Соціальна психологія. 2009. №3 (55). С. 86–94.
4. Узнадзе Д. Н. Психология установки. Санкт-Петербург: Питер, 2001. (Серия «Психология-классика»). 416 с.
5. Майборода О. Політична стратегія цивілізаційного самовизначення України. Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. № 2 (94). С. 22–33.
6. Элиаде М. Аспекты мифа; пер. с франц. В. Большакова. Москва: Академический Проект, Парадигма, 2005. 224 с.

7. Реформи в Україні: громадська думка населення. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/reformy-v-ukraini-gromadska-dumka-naseleennia>

8. Рекордна кількість українців вважає, що країна рухається у правильному напрямку. URL: <https://dif.org.ua/article/rekordna-kilkist-ukraintsiv-vvazhaye-shcho-kraina-rukhaetsya-u-pravilnomu-napryamku>

9. Кассирер Э. Техника современных политических мифов. Вестник Московского ун-та. Сер. 7. Философия. 1990. № 2. С. 153–164.

Shayhorodsky Yu. *Valuable and mythological determinants of political behavior*

The article covers the factors that influence the political behavior of the individual. The value and mythological components of social consciousness, their importance in determining the forms of political behavior, regulating the political life of society are investigated. Possible directions and ways of raising the level of political culture are outlined.

Keywords: socio-political transformations, political culture, values, political myth, political behavior.

УДК 323.13

Руденко Ю. Ю.

КОНСОЛІДАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття присвячена феномену національної ідентичності. Зокрема, увага автора акцентована на тому, що зміст національної ідентичності складається з багатьох складових, які відтак є потенціалом для консолідації українського суспільства. Також розглянутий феномен «консолідація», її типи та чинники. Авторка наголошує на тому, що консолідація може проявлятися як у конструктивній, так і деструктивній формі у контексті інтеграції суспільства.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, нація, етнос, національна мрія, консолідація.

Сьогодні в Україні одним із найгостріших питань є пошук конструктивного консолідаційного потенціалу, оскільки, очевидно, консолідація, як свідчить історія, може відбуватися на доволі деструктивному ґрунті. Тому нагальною потребою часу є пошук чинників, які б об'єднували суспільство у контексті його генезису, а не руйнування. На нашу думку, такі «позитивні» чинники можна шукати у площині національної ідентичності. Слушно зауважують Кремінь В. та Ткаченко В.: «у добу глобалізації особливого значення набуває національна й геополітична ідентичність, що включає в себе безліч компонентів, таких як світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні взірці, національні традиції, навіть міфи й символи та стереотипи поведінки. В якості державних символів виступають не просто емблеми – герб, прапор, гімн та інші атрибути, які покликані втілити в собі ідею національно-державної єдності й величі. Більш суттєвим є інші константи державності – єдність і недоторканість території, спільність історичної долі, усталеність державної мови, врешті-решт – верховенство закону. Історичний досвід доводить: всякий лад зберігає свою життєздатність і ефективність до тих пір, доки більшість людей зберігає віру в його законність, справедливість і ефективність. Як тільки починають руйнуватися духовні й культурні стрижні національної ідеї, національної ідентичності – можна говорити про занепад держави» [6, с. 298]. Тому *актуальність* теми статті, на нашу думку, полягає саме у виявленні чинників та компонентів у площині національної ідентичності, які могли б здійснити цю інструментальну функцію, а саме – консолідувати суспільство навколо конструктивних цілей.

Значні наукові надбання з окресленої у статті проблематики можна знайти у працях таких українських вчених як Грицак Я., Колодій А., Кресіна І., Курас І., Лісовий В., Нагорна Л., Римаренко Ю., Степико М., Ткаченко В., Шкляр Л. тощо. Проблеми ідентичності та ідентитету сьогодні присвячено багато праць соціальних філософів, політологів, соціологів, але більшість, безумовно, ґрунтовних досліджень переважно констатує наявність окреслених феноменів, та меншою мірою – розглядає ідентичність та ідентитет як механізми різних суспільно-політичних процесів. Саме на цьому ми акцентуємо увагу у статті, розглядаючи феномен національної ідентичності як механізм консолідаційних процесів в країні.

Метою статті є осмислення феномену «національної ідентичності» у контексті пошуку в ньому конструктивного консолідаційного потенціалу українського суспільства. Матеріал статті може бути використаний при викладанні курсу «Політологія», «Соціальна філософія», а також для формування нормативно-правової бази у сфері етнонаціональних відносин.

Перейдемо у площину осмислення поняття ідентичність. «У найширшому значенні ідентичність – це один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору», – вказують науковці [8, с. 13]. Водночас: «Ідентичність – найважливіший акт самоусвідомлення суспільством і у ньому кожною особистістю самих себе, сутнісних основ свого буття в історії... Проблема ідентитету й ідентифікації – це проблема того, як мислить, відчуває й діє людина в усіх формах своєї втіленої єдності зі своєю історією, культурою, духовністю, з позицій будь-якої форми свого соціально, економічно, політично стратифікованого буття» [4, с.41]. Під національною ж ідентичністю мається на увазі почуття приналежності й єдності людини певній нації [12]. Остання сентенція, здавалося б, взагалі не викликає додаткового осмислення, але саме тут і починається простір невизначеності як у теоретичній, так і практичній площині.

Звернемося до теорії. У науковій літературі виокремлюють два основних значення поняття «нація». По-перше, нація ототожнюється з етнічною спільнотою. По-друге, нація трактується як громадянська спільнота, як територіально-політична єдність. Перша концепція нації (етнічна) бере початок з праць німецьких вчених (Гердер Й, Шлейєрмахер Ф.), а друга, відповідно, з праць французьких просвітників. Отже, етнічні нації – це ті народи, що вбачають у своїй етнокультурній окремішності головне джерело національної самоідентифікації та підставу для утворення власної держави. Вони виникли в умовах бездержавності, там, де рух за духовне відродження і політичну консолідацію передував утворенню національної держави і здійснювався, певна річ, під керівництвом духовно-інтелектуальної еліти, оскільки політична провідна верства в умовах чужоземного панування не могла розвинути.

Політичні нації – ті державні народи, представники яких вирішують питання своєї національності на підставі громадянства, належності до певної держави, схваленні її найголовніших політичних цінностей. Вони сформувалися там, де сильна й централізована держава виникла раніше, ніж відбувалася культурна консолідація народу, а отже, владні інститути мали змогу сприяти цій консолідації, прискорювати її, використовуючи для того навіть методи примусу [5]. Стає зрозумілим, що два вектори у визначенні нації виникли у контексті алгоритму утворення цієї спільноти. Втім сьогодні в Україні вони вже почали жити самостійним життям, часом «ворогуючи» як на рівні теоретичному, так і в практичній площині, створюючи питомий ґрунт для різного роду спекуляцій та маніпуляцій суспільною свідомістю. У цьому разі постає цілком слушне питання – навколо якої «версії» національної ідентичності консолідуватися і, взагалі, чи не містить консолідаційний потенціал конфліктогенного, зокрема, наприклад, чи не викличе консолідація навколо власних цінностей кожного етносу, який проживає на території України, «війну націоналізмів»?

Етнос нині також розглядається дwoяко. У першому випадку, традиційне примордіалістське розуміння етносу представляє його як об'єктивну історичну реалію в усіх історичних модифікаціях (плем'я – народність – нація), об'єднану спільним культурним

ядром. В другому випадку, конструктивістське й інструменталістське розуміння трактує етнос як «уявлену спільному», позбавлену реальних історико-культурних основ. Відтак декларується, що нібито будь-яка людина може ототожнити себе з будь-яким етносом – це право її вільного вибору. Втім саме цей момент і є надзвичайно уразливим [6]. Навіть сприйнявши мову якоїсь спільноти, поділяючи риси її побутової культури, вдаючись до загальноприйнятої системи символів – ми можемо бути відторгнутими, якщо прийнята нами ідентичність не відповідає загальноприйнятому образу групи, до якої ми хочемо належати. Ідентичність – це продукт інтерактивної взаємодії як внутрішньогрупової, так і міжгрупової. За авторитетним розумінням С. Хантінгтона, хоч ті чи інші ідентичності в цілому й представляють, насамперед, конструкти власної ідентичності, коли до цього вдаються «хто за бажанням, хто в силу необхідності, або з примусу», разом з тим люди набувають ідентичності лише тоді, коли їх «приймають у своє коло ті, хто цю ідентичність уже набув» [11, с. 51]. Таким чином сконструйована ідентичність, яка не має під собою реальних основ, не реалізує свої соціальні та психологічні функції, а відтак – втрачає адаптивний ресурс.

Ця складна ситуація може бути розв'язана, на думку Креміня В. та Ткаченко В., лише за дотримання принципу історизму. В процесі еволюції людства першою формою культурної ідентичності складала архаїчні групи на основі родових відносин, закріплених в культурних формах міфу і ритуалу. Наступний етап дав другу форму ідентичності – етнічність. Тут уявлення про родову спорідненість перейшли із розряду актуальних у розряд додаткових. Головною стала інша форма – групова ідентичність на основі спільності мови, релігії, державності, міфів про історичну спорідненість тощо. Утворення сучасних націй супроводжувалося значущими соціальними й культурними трансформаціями, насамперед формуванням єдиної «надетнічної» громадянської культури, що, однак, дає підстави деяким дослідникам ставити під сумнів етнокультурну складову нації. Суть же проблеми полягає в тому, що в процесі формування національної держави складаються не стільки інші, нові, скільки додаткові, розширені основи соціальної консолідації [6, с. 280].

У загальному підсумку національна ідентичність зберігає у своїй структурі і «парадигму роду», і етнокультурні основи соціальної консолідації, переломлюючи їх, однак, через призму уніфікованої громадянської ідентичності: «В результаті сучасна національна ідентичність й несе в собі прецедентний характер. В залежності від конкретних історичних ситуацій відбувається актуалізація будь-якого із ідентифікаційних основ і/або виникає їх симультанна (одночасна) комбінація. Частіше всього це залежить від того, який є характер реальної чи уявної небезпеки, що загрожує цілісності «одиниці виживання» [7, с. 418].

Отже, складається ієрархічна вертикаль, різночасові складові якої мають здатність актуалізуватися і переструктуруватися під дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Саме тому ми можемо розглядати і примордіалізм, і конструктивізм не взаємовиключними методичними моделями, а такими, що взаємно доповнюють одна одну, оскільки ідентичність означає «компроміс між тим, ким людина хоче бути, і тим, ким світ дозволяє йому бути. Ні бажання, ні обставини не являються єдиним фактором – мова йде про місце людини в картині, що складена із перетинання бажань і обставин» [9, с. 120]. Відтак, жорстке прив'язування перспективи розвитку національної держави лише до етнічного фактору є штучним і науково не коректним [6, с. 280].

Таким чином, можна зробити проміжний висновок у контексті постановки проблеми нашої статті, що в залежності від тлумачення понять «нація», «етнос», «ідентичність» сьогодні визначається як на рівні науковому, так і на рівні масової свідомості і пріоритетність чинників і складових національної ідентичності.

Які ж складові національної ідентичності в Україні формують її консолідаційний потенціал? Виникає необхідність звернутися до тлумачення терміну «консолідація». На нашу думку, на побутовому рівні цей термін отримав в українському соціумі виключно схвальну, позитивну оцінку, тобто консолідація – це апіорі завжди добре і позитивно, але чи конструктивно і для кого конструктивно? Адже консолідація може відбуватися на

деструктивних для суспільства чинниках, наприклад, консолідація певного етносу чи релігійної громади на сепаратистських, ксенофобських або подібних окреслених засадах.

Отже, консолідація – центральний чинник ефективності будь-якої соціальної дії, що потребує колективного розуму чи колективної наснаги, не говорячи вже про ту чи іншу стратегічну мету, досягнення якої просто неможливе без залучення цього феномену [10, с. 100]. Проблеми консолідації є найактуальнішими для кожного суспільства перехідного типу. Ознаки останнього притаманні Україні, оскільки сам процес трансформації зумовлює зіткнення принаймні двох систем цінностей – отриманої від попереднього соціуму, з одного боку, та нових стратегічних орієнтирів і пріоритетів подальшого розвитку – з іншого. Крім цього, для України проблема консолідації суспільства має особливе значення ще й з огляду на її історичне та політичне минуле, а також її геополітичне розташування як території, яка перебуває на розломі й у точках дотику кількох цивілізацій – і великих, і локальних.

Консолідація може бути ситуативним феноменом різного походження, спрямування й тривалості. Крім загальнонаціональної, консолідація суспільства може бути і ситуативною. Народ може консолідуватися довкола спільного для більшості відчуття поганого і безперспективного життя та його труднощів, а може і довкола захисту національних інтересів – згадаймо ситуативну консолідацію нації довкола подій поблизу коси Тузла... [10, с. 101]. До об'єктивних чинників консолідації належать історико-політична та соціально-економічна архітектоніка конкретного соціуму, наявні проблеми його розвитку, стан масової свідомості тощо. До суб'єктивних – наявність національної еліти, компетентної державної влади й авторитетного національного лідера.

Можна виявити також певні типи консолідації. Консолідація як стан масового настрою може бути простого, так би мовити, нижчого походження, а може мати більш складну, вищу наповненість. Тобто вона є менш або більш духовною, залежно від рівня походження і якості цінностей, покладених в її основу. Консолідація також може бути сильною і слабкою, організованою і стихійною, довгостроковою і тимчасовою, загальнонаціональною та регіональною. Крім того, вона може бути конструктивною і деструктивною (радикальною). Деструктивна (радикальна) консолідація не піддається раціональному осмисленню і прогнозуванню. Точка біфуркації може виникнути у будь-якому сегменті соціуму, у будь-який час і з будь-якого сегменту соціуму і з будь-якого приводу. Конструктивна ж консолідація потребує значних організаційних, інтелектуальних і фінансових ресурсів усього суспільства [10, с. 102].

Отже, консолідаційний потенціал може бути для суспільства як «деструктивним», так і «конструктивним» у процесі та результатах його реалізації. Оскільки ми розглядаємо його крізь певний «соціальний фільтр» – національну ідентичність, конструктивність у реалізації консолідаційного потенціалу ще буде залежати від чинників, які формують національну ідентичність. Серед останніх можна окреслити наступні: взаємоузгодження інтересів усіх етнічних спільнот України, реалізація соціального змісту національною ідеєю, використання консолідаційного потенціалу державної мови, спільної історичної пам'яті, національної (чи наднаціональних) релігій, загальнонаціональних героїв, демократизації державної влади, актуалізація архетипів спільної території проживання, культурних цінностей, ведення господарства тощо. Окреслене коло чинників виокремлює український науковець Степико М., детально обґрунтовуючи кожен з них. Однак ця низка чинників може варіюватися як у контексті українських реалій, так і у контексті ідентифікаційних процесів інших націй. Не намагаючись дійти абсолютної істини, спробуємо вступити у полеміку з шановним вченим і зупинитися на деяких з окреслених чинників.

«Визначальним консолідуючим чинником поліетнічного суспільства є національна держава», – вважає вчений [10, с. 104]. Як проголошує ст. 11 Конституції України, «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури» [1]. Саме держава має бути гарантом єдності прав і свобод усіх громадян країни, незалежно від їхнього етнічного походження, статі, віку, віросповідання тощо, гарантом захисту їх від будь-яких форм дискримінації та злочинності, гарантом їхньої безпеки –

воєнної, екологічної, економічної, соціальної. Національна держава є гарантом справедливого (а не вибіркового) судочинства, а також гарантом реалізації головної засади політичної нації – реальної участі громадян у формуванні органів влади, гарантом розвитку громадянського суспільства.

Роль держави в етнополітичних процесах залишається основною, адже завдання держави – вироблення механізмів досягнення балансу інтересів і стабільності суспільства, – стверджує Степико М. [10, с. 104]. Це передусім цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів політики (або їх представників у особі партій, рухів, еліт), спрямована на досягнення стабільності багатонаціонального суспільства. Пріоритетом Української Держави має стати і формування власне українських комунікативних структур взаємодії етносів, на основі відродження та модернізації української культури, оскільки лише ментальні структури розвиненої та цивілізованої нації можуть бути платформою для повномасштабної консолідації представників інших культур [там само]. На нашу думку, подібна точка зору має певні суперечності. З одного боку, держава – гарант вільного і рівного розвитку всіх груп, суб'єкт, що дотримує «баланс у суспільстві»; з іншого – «пріоритетом Української Держави» є формування «власне українських комунікативних структур взаємодії етносів, на основі відродження та модернізації української культури». В наведеній позиції все ж таки наявні елементи «етатистської» свідомості, а саме: чому саме держава визначає громадянам, з чим, чи з ким ідентифікуватися? Не заперечуючи самоцінності і вартості держави, насмілимося стверджувати, що вона (держава) не повинна, принаймні, бути вище за людину. Ще видатний український вчений Драгоманов М. наполягав на самоцінності людини перед державою, вважаючи не найзначнішим питанням навіть визначення форми останньої, але значним питанням – рівень обслуговування нею інтересів суспільства і окремого громадянина [2].

Не можна «нав'язати людям світле майбутнє» – переконані всі представники лібералізму, починаючи від Локка Дж. до українських вчених (Драгоманова М., Франка І. та інших). Хоча, ми не абсолютизуємо жодну з ідеологій, розуміючи, що це теоретичні конструкції, і лібералізм на практиці, зовсім інший, аніж в теорії. Водночас повністю погоджуємося з теорією лібералізму, що рухатися необхідно від людини, а не від держави й ідеї, яку суспільству під різними «соусами» пропонують етатистські ідеології. Хоча б, принаймні, це повинен бути зустрічний процес. На нашу думку, коли ми визначаємо державу як основний чинник ідентифікаційних процесів, ми залишаємося у «поставторитарній риторичі», але під іншими гаслами – відродження нації, держави, культури тощо. А де ж тут місце людини, її бажання та інтереси, а, уявимо, вона не бажає ідентифікуватися з жодною групою в суспільстві? Вважаємо, що це питання ще чекає відповіді.

Консолідаційний потенціал суспільства визначальним чином залежить від змісту й засобів реалізації української національної ідеї, яка визначається як поняття, де осмислюються матеріальні й духовні реалії способу буття української нації, – стверджує Степико М. [10, с. 106]. Важко не погодитися, але і національна ідея може нести потенціал деструктивності, бо як відомо, національну ідею свідомо формує переважно політична еліта, тобто знов, у якомусь сенсі, держава. У якій же площині шукати консенсус між політичною елітою та загалом суспільством? На нашу думку, глибоке обґрунтування феномену національної ідеї можна знайти у монографії колективу авторів Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України – українські вчені зауважують, що необхідно розділяти поняття «національна ідея» і «національна мрія». Остання формується соціумом, а не політичною елітою і може суттєво відрізнятися від її бачень [3, с. 250–256]. Тобто, необхідна збалансованість наповнення цих двох понять і взаємна повага суб'єктів, що формують зміст понять «національна ідея» та «національна мрія». У такому разі ми зможемо говорити про конструктивний консолідаційний потенціал національної ідеї.

У згаданого автора також знаходимо такі позиції: «Визначальним чинником консолідації нації є державна мова. Держава без своєї мови втрачає істотні ознаки суверенітету – культурного, інформаційного та цивілізаційного. За умов глобалізації всі

розвинені держави не тільки всіма засобами захищають свій мовний авторитет, але й докладають чималих зусиль для розповсюдження впливу своєї мови на інші регіони. Проте загальнонаціональну, об'єднавчу роль мови спілкування визначають лише 14,7 % опитаних громадян України. А зважаючи на те, що вже 67,5 % громадян України, за результатами останнього перепису населення, визнали українську мову рідною, а 29,6 % громадян визначили як рідну мову російську, становлення державної мови в Україні як показник національної ідентичності триває і має значні проблеми. Тому актуальність проблеми консолідаційного потенціалу мови найбільш характерна для української нації в тому сенсі, у якому її слід розуміти як націю політичну» [10, с. 118]. На нашу думку, все ж таки є певним перебільшенням, що мова, зокрема, державна є визначальним чинником консолідації. Розуміючи, що наше твердження може викликати неоднозначні тлумачення у такій трактовці, спробуємо обґрунтувати, що саме ми маємо на увазі, стверджуючі подібне. Мова, виступаючи в певні моменти історії самостійним «гравцем» у соціумі й політикумі, все ж таки частіше віддзеркалює процеси, які відбуваються у етнополітичній площині: суперечності (ціннісні, економічні, соціальні тощо) між різними етносами, ресурси реалізації мовного потенціалу державної мови та інших мов (економічні, владні тощо), в кінцевому рахунку глибокі психологічні комплекси певних етнічних спільнот, що «вимагають сатисфакції». Тобто мова має як консолідаційний, так і деконсолідаційний потенціал, але, безумовно, вона є індикатором етнополітичних відносин. Тож погодимось з тим, що консолідаційні можливості мови досить різнопланові та багатосторонні. Цей потенціал мови, за концепцією французького філософа Фуко М., реалізується в тому, що, по-перше, будь-який акт мовлення є актом здійснення влади, нав'язування волі, домінування (чи навпаки, актом опору). По-друге, як вважає Фуко М., будь-який мовний дискурс, закорінений у наявних владних стосунках, прямим і непрямим чином їх відбиває та підтримує (або навпаки, руйнує), спираючись на відповідні суспільні інституції. Можливо саме тому питання єдиної державної мови в Україні є сьогодні ареною для політичних спекуляцій і постійних протистоянь різних політичних сил [10, с. 120].

Отже, не намагаючись охопити всі чинники консолідаційного потенціалу національної ідентичності, ми все розвиваємо основну ідею нашої статті – в кожній складовій національної ідентичності може міститися як конструктивний, так і деструктивний консолідаційний потенціал. Продовжуючи останню сентенцію, вважаємо нагальною потребою як українського соціуму, так і її окремої частини – вітчизняних науковців, подальший аналіз і пошук чинників та складових консолідаційного потенціалу в Україні на конструктивній основі.

Використана література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Драгоманов М. П. Вибране. Київ: Либідь, 1991. 688 с.
3. Етнос, нація, держава. Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: монографія / Під заг. ред. Ю. Римаренка. Київ: Інститут держави і права НАН України, 2000. 516 с.
4. Козин Н. Г. Идентификация. История. Человек // Вопросы философии. 2011. №1.
5. Колодій А. Нація як суб'єкт політики. Львів: Кальварія, 1997. 55 с.
6. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації: начерки міждисциплінарного дослідження. К.: Знання України, 2013. 415 с.
7. Межкультурний и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: материалы Международ. конференции, 13–16 сентября 2007 г., Москва / Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. М.: Изд-во РАГС, 2008.
8. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія. К.: ІПіЕНД ім І. Кураса, 2011. 272 с.
9. Сеннет Р. Падение публичного человека. Москва: Логос, 2002. 424 с.

10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К.: НІДС, 2011. 336 с.
11. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Пер. с англ. А. Башкирова. Москва: ООО «Издательство АСТ», ООО «Транзиткнига», 2004. 634 с.
12. Boermer P. (ed.) Concept of National Identiti. Baden-Baden, 1986.

Rudenko Y. Consolidation Potential of National Identity

Article is devoted to the phenomenon of national identity. In particular, the author's attention focused on the fact that the content of national identity from many components, which, in turn, are the potential for consolidation of Ukrainian society. Also examined the phenomenon of "consolidation", its types and factors. The author focuses attention on the fact consolidation may manifest as constructive as destructive forms in the context of integration society.

Keywords: indention, nation identity, nation, ethnos, nation dream, consolidation.

УДК 321.01:502.14

Сушко С. Б.

**ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ТА ОСНОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ**

Оглядова стаття розкриває різноманіття наукових підходів та визначень поняття «екологічна свідомість». Підкреслюється міждисциплінарний характер проблематики. Охарактеризовано політологічний зміст феномену, зв'язок категорії з іншими усталеними політологічними поняттями. Акцентовується на тому, що залежно від сутності у сучасній науці вирізняються і різні типи, конкретні ознаки й прояви екологічної свідомості, що одночасно потребують самостійного вивчення. Запропоноване визначення екологічної свідомості як чинника формування та основи подальшого розвитку сучасної політики; як специфічної частини політичної свідомості, що опосередковано відображає політичне життя суспільства у його взаємообумовленості з екологічною ситуацією та викликами навколишнього середовища; як сукупності цінностей, орієнтирів, установок людей щодо природи, які визначають характер їх політичної поведінки, розуміння політико-владних відносин й можливості погодження часто суперечливих інтересів і потреб у політиці.

Ключові слова: екологічна свідомість, політика, політична свідомість, екологічна поведінка, екологічний страйк, екологічні цінності у політиці.

Наслідки діяльності людини та її вплив на навколишнє природне середовище в останні десятиліття змінюють підходи та пріоритети у формуванні політики, що додає актуальності обраній проблематиці дослідження та ставить нові завдання перед науковцями, особливо політологами. Екологічні проблеми, спричинені техногенним навантаженням на довкілля, та пошук шляхів їх вирішення знаходять сьогодні відображення в усіх аспектах життя нашого сучасника, що диктує необхідність перегляду їх ролі у взаємовідносинах громадян, суспільства, держави, міжнародних організацій, глобальних мереж. Результатом успішності таких відносин все частіше на перший план виноситься інтеграція екологічних потреб в політики, формування яких забезпечує держава (до прикладу економічна політика, інфраструктурна, регіональна та інші), що у відтак вимагає від усіх учасників процесу усвідомлення можливих наслідків погіршення екологічного стану навколишнього середовища і відповідно здоров'я населення та високого рівня екологічної свідомості при прийнятті управлінських рішень, у тому числі політичних рішень різного рівня.

Поняття екологічної свідомості українськими науковцями переважно трактується відповідно до сфери вивчення тієї чи іншої науки. Відтак основний методологічний інструментарій нашого дослідження складатиме міждисциплінарність. У цьому контексті нашу увагу привертають існуючі політологічні праці (О. Бабкіної, В. Горбатенка, О. Андроса, Л. Поппер, С. Саханенко, Д. Топоровського та ін.), а також напрацювання в

галузі філософії, психології, теорії та практики освіти, історії, економіки, соціології, екології та інші. У цих роботах частково йдеться про проблематику екологізації свідомості нашого сучасника, про екологічне мислення у структурі ціннісних пріоритетів суспільства, про усвідомлення особистої екологічної відповідальності, зрештою свідому екологічну людину. Водночас сучасні суспільно-політичні реалії потребують постійного розвитку відповідного знання, а політологічний аналіз проблеми окреслює нові перспективи її вирішення.

Стосовно формулювання *цілей* статті, пропонується проаналізувати різні визначення екологічної свідомості українських та зарубіжних науковців у процесі зростання її впливу на формування політики держави, міжнародних організацій, корпорацій, політичних партій, громадських рухів тощо.

Політологія не виокремлює екологічну свідомість як самостійну політологічну категорію, проте оперує поняттям політичної свідомості, складовою якої може бути розглянута екологічна свідомість. Загалом, визначаючи поняття в межах категоріального апарату сучасної політичної науки, важливо окреслити її зв'язок з близькими за змістом та сутністю (політична свідомість, політична культура, політична ідеологія та інші). У статті ми зупинимося детальніше на понятті політичної свідомості, зокрема її визначеннях трактуваннях у сучасній науковій та навчальній літературі.

Науковці В. Кремень, М. Горлач наводять визначення політичної свідомості як «сукупності поглядів і настанов, що виражають ставлення будь якої соціальної спільності, верстви або окремого індивіда до інших суспільних спільностей, верств, класів, націй, суспільного ладу, до процесів, що відбуваються, історичного суспільного укладу, що склався, і способу життя, до політичних партій, рухів, різноманітних політичних і соціальних інститутів, соціальних цінностей, традицій, норм моралі тощо» [6, с. 374]. Вказане політико-філософське трактування потребує деякого уточнення, зважаючи на специфіку політики як самостійної та одночасно інклюзивної сфери суспільного життя.

У підручнику з політології, за редакцією О. Бабкіної, В. Горбатенка, політична свідомість увиразнюється і трактується як «опосередковане відображення політичного життя, формування, розвиток, задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів, а також сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини». При цьому наголошується на двох блоках взаємопов'язаних елементів феномену – мотиваційному та пізнавальному. До першого науковці відносять політичні потреби та інтереси, політичні цілі, цінності, психологічні установки, ідеологічні настанови, політичні переконання. Водночас пізнавальний блок передбачає певний рівень політичної інформованості, політичних знань, теоретичної підготовки, уявлень тощо. Усі вказані структури, обумовлюючи одне одного, спонукають індивідів до певної політичної поведінки, дій, рішень у політиці [3, с. 139].

Обидва визначення містять широкий набір інструментарію, зокрема цінності, переконання, знання, що не виключає знань про обмеженість природних ресурсів при плануванні певної політики чи про зростання забруднення внаслідок діяльності людини і відповідно зростання захворюваності та смертності населення, переконань щодо впливу (позитивного чи негативного) екологічних проблем на економічну та політичну ситуацію. Початки формування екологічної свідомості як елементу політичної свідомості для України найяскравіше демонструє боротьба з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС в 1986 р., що за багатьма експертними оцінками стала важливим елементом подальшої боротьби за державну незалежність, політичну самостійність та соціально-політичний розвиток. Погоджуємося, що сьогодні осмислення наслідків цієї екологічної катастрофи, спричиненої в тому числі політичною недбалістю, є вже частиною суспільної пам'яті, навіть пам'яті світу, а відтак і політичної свідомості небайдужих людей (в Україні діє більше 20 громадських формувань, організованих на захист інтересів постраждалих від тих подій чи в пам'ять про їх жертви) [5, с. 129-130]. Це повертає до питання про природу і сутність екологічної свідомості як теоретичного конструкту та чинника практичної реалізації політики.

Осмыслити політологічний зміст проблематики допоможуть міждисциплінарні зв'язки, відтак спробуємо окреслити поняття крізь призму інших наук. Зокрема екологічна свідомість у філософському енциклопедичному словнику визначається як усталена й усвідомлена система уявлень про стан природного довкілля, здатність (індивідуальна або колективна) до адекватного розуміння органічного зв'язку між людиною та природою і використання екологічних знань та переконань у всіх без винятку сферах практичної діяльності [18, с. 189].

Сучасна екологія визначає екологічну свідомість як глибоке, доведене до автоматизму розуміння нерозривного зв'язку людини з природою, залежності добробуту людей від цілісності й порівняної незмінності їхнього середовища проживання. У світоглядному плані екологічна свідомість – вищий рівень усвідомлення людиною свого місця та значення в еволюції біосфери у зв'язку з бурхливим розвитком науки й технологій. Формування екологічної свідомості осмислюється як основне завдання екологічної освіти [11, с. 118]. Через предмет соціальної екології досліджує проблематику О. Салтовський. Вчений зазначає, що, зважаючи на причини виникнення цього феномену, екологічну свідомість можна трактувати «як усвідомлення людиною і суспільством екологічної ситуації, що складається, свого нерозривного зв'язку з природою; вміння та звичку діяти по відношенню до природи так, щоб не порушувати зв'язків та колообігів природного середовища, сприяти його покращенню для життя нинішнього і майбутніх поколінь» [13, с. 107].

У психології сформувався напрямок, де екологічна свідомість є одним із важливих і перспективних предметів вивчення. А. Гроб вважає, що екологічна свідомість також включає індивідуальний рівень загальної екологічної обізнаності, а саме загальний стан пильності та розуміння свого впливу на навколишнє середовище [20]. В той час як П. Шульц також додає в це поняття загальну стурбованість довкіллям – негативний вплив та переконання щодо екологічних проблем [24]. Досліджуючи методологічні проблеми екологічної психології, А. Львовичкіна наголошує на принципі детермінізму, коли екологічна свідомість, з одного боку, у значній мірі обумовлюється екологічним буттям, а з іншого спрямовує діяльність людини на формування екологічного буття. Принцип єдності свідомості та діяльності акцентує на тому, що свідомість людини формується та проявляється у діяльності. Отже, екологічна свідомість формується та проявляється у діяльності людини, яка спрямована на оточуюче середовище. Ця діяльність може бути як конструктивною, так і деструктивною, чим відповідно й формується екологічна свідомість [9].

Педагогіка визначає екологічну свідомість особистості як сукупність знань, уявлень людини про її взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодію зі світом природи. Зокрема О. Коваленко вважає, що «екологічна свідомість включає уявлення про екологічну ситуацію, її ціннісне визначення та дії, які потрібно здійснити для досягнення необхідного екологічного стану. Тому її у змістовному плані характеризують три основні елементи: екологічні знання, оцінка екологічної ситуації та екологічна поведінка» [8, с. 120]. Натомість Т. Симонова зазначає, що включення поведінки до екологічної свідомості неправомірне, оскільки для педагогіки важливий соціопрактичний зріз діяльності, а саме відношення, які відображаються свідомістю і реалізуються в діяльності людини [15, с. 45]. У праці, присвяченій сучасним освітнім теоріям і практикам, А. Колмус і Д. Агеман визначає цей термін як багатогранну психологічну конструкцію, що складається з пізнавальних аспектів, таких як знання, цінності, проблеми та усвідомлення цих проблем, з одного боку, і прямий та безпосередній досвід вирішення екологічних питань – з іншого [21, с. 239–260].

Варто зазначити, що ряд науковців сьогодні намагаються розкрити й інші аспекти екологічної свідомості, з однієї сторони розширюючи його значення, з іншої – відокремлюючи від об'єкту вивчення інших наук. М. Шедловська, аналізуючи її як один із можливих різновидів свідомості, що проявляється на різноманітних рівнях, пропонує таке визначення: екологічна свідомість – це «сукупність певних поглядів, думок та емоцій, що відображають специфічний спосіб ставлення до природи, в основі якого лежить відповідне співвідношення конкретних потреб суспільства/групи/людини та природних можливостей»

[17, с. 95–100]. Таке формулювання містить об'ємні взаємозв'язки з природою, що охоплюють як індивіда, так і суспільство загалом у процесі життєдіяльності людини.

Відповідно до предмету визначення найбільшої цінності, науковці виділяють три типи екологічної свідомості, в основі яких лежить відношення «людина – природа – зв'язок»:

1. Антропоцентрична екосвідомість (людина є найбільшою цінністю, а природа – її власність, що їй цілком підпорядкована, ігнорування прав природи задля задоволення людських потреб);

2. Природоцентрична екосвідомість (найбільшою цінністю є природа, людство їй підпорядковане, в основі лежать самообмеження та самопожертвування на благо природи);

3. Екоцентрична екосвідомість (гармонійний взаємозв'язок, взаємодія та взаєморозвиток людини та природи) [7, с. 7–13].

Екологічна свідомість змінюється в той час, коли ставлення суспільства до природи призводить до порушення екологічної рівноваги, тому є її історичною категорією. Масштаб екологічної кризи впливає прямо чи опосередковано на якість та рівень екологічної свідомості. П. Володін наголошує, що «екологічна свідомість – це не тільки усвідомлення обмеженості природи, її потужності, влади людини над нею, але і результат усвідомлення того, що джерела енергії за сучасних умов життя людини можуть змінитися на тривалий час або зникнути назавжди». Науковець пропонує розглянути екологічну свідомість «як свідомість, яка охоплює наші уявлення, способи звернення, сферу діяльності, бажання очікування, яке стосуються навколишнього природного середовища», виділяючи «найважливіші елементи екологічної свідомості:

- усвідомлення обмеженості природи, інтегральною частиною якої є людина;
- усвідомлення необхідності відмови від домінування людини над природою і необхідності встановлення динамічної рівноваги між природними системами і людською системою;
- усвідомлення екологічної кризи як суспільної кризи;
- усвідомлення глобального характеру екологічної кризи;
- усвідомлення необхідності вирішення екологічної кризи;
- усвідомлення необхідності розробки глобальної стратегії розвитку як передумови існування життя;
- усвідомлення існування соціальних сил, їх здібності до спілкування і здатності передбачення динамічного розвитку суспільства» [4, с. 37–52].

Аналізуючи різні підходи до визначення, сучасні автори ведуть мову і щодо чотирьох форм екологічної свідомості. Зокрема в основі першої з них – заперечення, коли інформація про характер і зміст екологічних зв'язків, їх значущість для сучасної і майбутньої людини, відкидається свідомістю як те, що не має відношення до суб'єкта або відповідної соціальної групи. Друга форма протилежна, тобто йдеться про свідомість, що гіперболізує екологічні проблеми, незалежно від того, чи мають вони пряме відношення до людини, до того ж оцінка сприятливих змін носіями такої свідомості найчастіше занижена. Сутність третьої форми екологічної свідомості характеризується як «егоїстична» – це переважно адекватні дійсності концептуальні моделі відносин між людиною, природою і суспільством, що обмежені нормативно-правовими й етичними рамками, але з пріоритетом все ж суб'єктивних інтересів. Четверта форма визначається як «адекватна екологічна свідомість» або «науково обґрунтована свідомість», коли образи зовнішнього середовища і взаємовідносини людини з ним орієнтовані на об'єктивні оцінки та перспективи, зокрема науковий аналіз, ґрунтовне вивчення та відповідне розумне відношення людей до природи [1; 10].

У сучасній теорії маркетингу поняття також знаходить помітний відгук. Зокрема Б. Шлегельмілх наводить визначення екологічної свідомості як міри відношення людини до навколишнього середовища, ступінь якої визначається загрозою навколишньому середовищу, що створює нагальну проблему в повсякденному житті [23, с. 33–35].

У соціологічному дослідженні екологічної свідомості М. Санчес та Р. Лафуент відходять від багатовимірного та орієнтованого лише на поведінку визначення цього феномену. На думку авторів, крім дослідження різних типів проєкологічної поведінки,

екологічна свідомість включає в себе інші фактори чи психологічні конструкції: переконання, цінності, ставлення, знання та інші. З аналітичної точки зору, екологічно свідомий індивід чи проекологічний діяч – це той, хто володіє широким спектром екологічної поведінкових аспектів і дотримується певних цінностей і поглядів, що різні теорії пов'язують з екологічним типом поведінки [22, с. 731–755]. Це перегукується і з працями інших вчених, зокрема таких як Л. Зелезний та П. Шульц, що пропонують концепцію екологічної свідомості для позначення сукупності психологічних факторів, які прямо чи опосередковано пов'язані зі схильністю людей до участі в екологічній поведінці [25].

Загалом, активно розвиваючись з 1960-х рр., поняття екологічна свідомість (у тісному поєднанні з екологічною обізнаністю та екологічними цінностями) вченими часто розглядається та нерозривно пов'язується з екологічною поведінкою і екологічними діями як індивіда, так і суспільства загалом. У наш час поняття суттєво збагачується новими суспільно-політичними реаліями і викликами. Сучасні політологи взаємозв'язок політики та екології вбачають у розрізі проблем політичної культури [див. напр. 16], пошуку нових програмних та ідеологічних політичних пріоритетів [див. напр. 12; 14], розбудови політичних партій та рухів [див. напр. 2], забезпечення національної безпеки [див. напр. 19].

Усе це дозволяє запропонувати інтегроване визначення екологічної свідомості як чинника формування та основи подальшого розвитку сучасної політики; як специфічної частини політичної свідомості, що опосередковано відображає політичне життя суспільства у його взаємообумовленості з актуальною екологічною ситуацією та проблемами навколишнього середовища; як сукупність цінностей, орієнтирів, установок людей щодо природи, які визначають характер їх політичної поведінки, розуміння політико-владних відносин й можливості погодження часто суперечливих інтересів і потреб у політиці.

У наш час проблематика екологічної свідомості однаково актуалізується і у середовищі політико-владної еліти, і серед позасистемних політиків. Екологічна свідомість вносить корективи в усталені політичні цінності, традиції, міфи, стереотипи, та одночасно зазнає трансформацій під їх впливом. Вона потребує професійних якостей та компетентностей сучасних держуправлінців, та водночас радикалізується у специфічному середовищі екологічних активістів, страйкарів, екотерореристів. При цьому у контексті зростання нової генерації політиків змінюється сутність та базові орієнтири екологічної обізнаності. Перспективним у такому зв'язку вбачається аналіз відповідного міжнародного досвіду, рамкових документів, суперечностей проголошених декларацій і реальних політичних практик. У сучасній Україні викликає помітний інтерес екологічна риторика лідерів думок, медіаперсон, публічних інтелектуалів, представників шоу-бізнесу. Вдумлива екологічна доктрина мислиться як стратегічна основа розвитку сучасної незалежної, соціальної, демократичної, правової держави, що позаяк потребує залучення потенціалу і зусиль різних суб'єктів влади та визначатиме не лише екологічні, але й економічні, соціальні, політико-культурні перспективи регіонів України.

Отже, аналізуючи дефініції та визначення поняття екологічної свідомості, проявляється багатогранний та багатозначний зміст цього терміну. В залежності від галузі науки, що розглядає певні значення екологічної свідомості, відповідно до предмету її вивчення і до історичних змін у формулюванні, спричинених поглибленням та погіршенням екологічної ситуації, поняття екологічної свідомості має широке чи вузько-направлене категоріальне наповнення. У зв'язку з поглибленням екологічної кризи, цей термін набуває все більшої ваги як в суспільстві загалом, так і в політичних його колах, змінюючи та вдосконалюючи зміст та потребуючи чіткішого визначення в розрізі впливу, ролі та місця як частини політичної та національної свідомості.

Використана література:

1. Акоюн В. Феномен екологічної свідомості в царині сучасного наукового дискурсу // Вища освіта України. 2011. № 1. С. 27–31.

2. Андрос О. Є. Екологістські рухи в сучасному політичному просторі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2010. 19 с.
3. Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. (ред.) Політологія: підручник. К. : ВЦ «Академія», 2003. 528 с.
4. Володін П.В. Проблема формування екологічної свідомості особи. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009, Випуск № 37. С. 37–52.
5. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: мистецтво можливого: монографія; Укр. ін-т нац. пам'яті. К. : Пріоритети, 2013. 169, [1] с.
6. Горлач М.І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: підручник. К: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
7. Дерябо С.Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. С. 480.
8. Коваленко О.П. Педагогическая технология формирования экологосоциальной ответственности у студентов педагогического университета: дис...канд. пед. наук.: 13.00.08. Тольяти, 2002. 258 с.
9. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології: навч. посіб. К.: МАУП, 2004. С. 64–80.
10. Медведев В. И., Алдашева А.А. Экологическое сознание: Учебное пособие. М.: Логос, 2001. 384 с.
11. Мусієнко М. М. (ред.) та ін. Екологія: Тлумачний словник. К.: Либідь, 2004. С. 376.
12. Поппер Л. В. Цінності екологізму як чинник вироблення дієвої державної політики України // Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 82. К.: Вид-во «Юридична думка», 2018. С. 143–156.
13. Салтовський О. І. Основи соціальної екології. К.: МАУП, 1997. 166 с.
14. Саханенко С. Є. Екологізм як сучасне суспільно-політичне явище: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 1994. 19 с.
15. Симонова Т.И. Формирование экологического сознания студентов педагогического университета небиологических специальностей: дис. канд. пед. наук.: 13.00.01. Самара, 2000. 218 с.
16. Топоровський Д. В. Екологічна компонента політичної культури. К.: ТОВ Видавничо-поліграфічний дім «Формат». 2011. 198 с.
17. Шедловська М.В. Означення та типи екологічної свідомості // Український соціум. 2011, 2(37). С. 95–100.
18. Шинкарук В.І. (ред.) Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 740 с.
19. Яценко Л. Д. Екологічний складник національної безпеки: основні показники та способи їх досягнення: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 52 с.
20. Grob A. A structural model of environmental attitudes and behaviour // Journal of Environmental Psychology. September 1995. Vol. 15, Issue 3. P. 209–220.
21. Kollmuss A., Agyeman J. Mind the Gap: why do people act environmentally and what are the barriers to proenvironmental behavior? // Tufts University, Medford, MA, USA. Environmental Education Research. Vol. 8, No. 3, 2002. P. 239–260.
22. Sánchez M. J., Lafuente R. Defining and measuring environmental // Revista Internacional de Sociología (RIS), Vol. 68. No. 3. septiembre-diciembre, 2010. P. 731–755.
23. Schlegelmilch B. B., Bohlen G. M., Diamantopoulos A. The Link Between Green Purchasing Decisions and Measures of Environmental Consciousness // European Journal of Marketing, 1996. Vol.30, No 5. P. 35–55.
24. Schultz P. W., Shriver C., Tabanico J. J., Khazian A. M. Implicit connections with nature // Journal of Environmental Psychology 24(1), 2004. P. 31–42.
25. Zelezny L.C., Schultz P.W. Promoting Environmentalism // Journal of Social Issues, 2000. Vol. 56. No. 3. P. 365–371.

Sushko S. Environmental Consciousness as a Factor for the Formulation and Basis of Modern Policy Development

The review article reveals the diversity of scientific approaches and definitions of the concept of "environmental consciousness". The interdisciplinary nature of the problem is emphasized. The political science content of the phenomenon and the connection of the category with other established political science concepts are characterized. It is emphasized that, depending on the nature of modern science, different types, specific features and acts of the environmental consciousness are also distinguished, and at the same time require separate study. The definition of environmental consciousness as a factor for the formulation and the basis of modern policy development is offered; as a specific part of political consciousness that indirectly reflects the political life of society in its interdependence with the current ecological situation and environmental challenges; as a set of values, benchmarks, people's attitudes toward nature that determine the nature of their political behavior, understanding of political-power relations, and the ability to reconcile often conflicting interests and needs in politics.

Keywords: environmental consciousness, politics, political consciousness, environmental behavior, environmental strike, environmental values in politics.

УДК 32:008]:316.3-004.922

Тоцицький М. С.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються особливості політичної культури трансформаційного суспільства. Відзначається, що Україна сьогодні справедливо класифікується як суспільство перехідного типу, тобто трансформаційне суспільство. Ця ситуація позначається на всіх політичних явищах і процесах, що відбуваються. Не є виключенням і демократична політична культура, яка формується як здатність владних структур і більшості громадян до конструктивного політичного мислення та дії. Особливості політичної культури трансформаційного суспільства, зокрема у порівнянні з політичною культурою суспільств сталого розвитку, проаналізовані на основі найновіших політологічних розвідок та досвіду провідних країн. Цій тематиці – у фокусі та взаємозв'язку політичних, соціальних, психологічних, культурних, економічних змін – приділяється першочергова увага. Розглядається політична культура трансформаційного суспільства, яке обрало демократичний вектор розвитку, але переживає зовнішню агресію, перманентні кризи, соціально-економічну нестабільність. Для порівняння характеристик політичної культури обрано розвинені демократичні країни та ті, які знаходяться у процесі демократичного транзиту.

Ключові поняття: людина, політика, культура, виховання, політична культура, трансформаційне суспільство.

У сучасному політологічному дослідженні спеціально актуалізувати проблематику політичної культури не доводиться, адже особливо в умовах трансформаційного суспільства на якості та динаміці політичного життя відчутно позначаються такі риси політичної культури як фрагментарність, різновекторність, поєднання традиційного з модерним, відсутність усталених демократичних традицій, орієнтація скоріше на лідерів, ніж на програми партій та їх ідеології, сильні авторитарні тенденції у суспільно-політичній свідомості, анархізм, емоційні та нерациональні мотиви політичного вибору тощо. Водночас структура політичної культури є специфічним поєднанням форм, рівнів, принципів, суб'єктів та інших елементів цього явища. Структура політичної культури знаходиться у діалектичній єдності з її сутністю. Зокрема до структурних елементів політичної культури, що відображають її сутнісні характеристики фахівці зараховують політичні орієнтації, ідеали, погляди, знання, почуття, переконання та навички, а також політичні норми, традиції, мову,

звичаї, символи, стереотипи політичного життя й політичної поведінки тощо. Усі ці складові потребують постійного вивчення.

До проблем політичної культури звертається ряд українських науковців, зокрема й політологів: В. Андрущенко, О. Бабкіна, І. Галактіонова, Л. Кияшко, В. Кривошеїн, М. Логунова, О. Масловська, О. Новакова, М. Остапенко, В. Ясинська, М. Хилько та багато інших. Огляд наукових джерел дозволяє серед рис трансформаційного суспільства виокремити певні чинники, які визначають і формують відповідну політико-культурну модель адаптації людини і суспільства до його умов: незадоволення динамікою демократичних змін, ігноруванням прав людини (причому обумовлене як власною поведінкою, так і об'єктивною неспроможністю захистити свої права); викривлене розуміння свободи як однієї із визначальних демократичних цінностей, розуміння її як можливості недотримуватися норм і правил суспільного життя, що може викликати певне її зміцнення у свідомості людей; «кризові» прояви свідомості, зокрема тотальна зневіра, абсентеїзм, апатія, відокремлення від громади; умовами формування такої свідомості є: психологічні проблеми, особливості поведінки, результати професійної діяльності, соціально-економічні проблеми, зміни традиційних соціокультурних форм, інститутів, норм, правил, проблема ідентичності, відчуження; байдужість до принципів та цінностей демократії, несформованість потреб і вмій реалізувати та захищати права і свободи, відсутність подібних традицій чи негативний досвід боротьби за них; фетишизація образів, крайнощі в політичних оцінках, абстрактні й сумнівні авторитети, коли предмети та речі стають не інструментом для існування людини, а людина стає інструментом для них; коли вони (предмети, речі) домінують над її волею; певне ототожнення людини з річчю, коли людина втрачає віру в сутнісні свої сили, що надають їй існуванню смисл, свободу, основу для самореалізації, творчої праці; знецінення духовних цінностей людяності, чесності, милосердя, гідності людини, справедливості; культивування користі як головного критерію оцінки усіх суспільних явищ, що певним чином обмежує вагу цінностей, перерахованих вище; швидка зміна пріоритетів, політичних переконань, орієнтацій, вподобань; поширення цинічних тез, популізму, знецінення моральних основ політики [1, с. 89]. Нам йдеться про узагальнення результатів цих досліджень та їх переосмислення у сучасних умовах, тобто *метою цієї статті* вбачаємо подальший розвиток теорії перехідного суспільства, зокрема через осмислення ключових особливостей політичної культури у сучасній Україні.

У стабільних демократичних суспільствах політична культура характеризується сталими демократичними традиціями, чітким дотриманням писаних та неписаних правил й процедур, раціональною схемою політичного вибору, наявністю моральної та правової відповідальності політиків за свої дії, більш розвиненими громадянськими якостями у суб'єктів суспільних відносин тощо. Можна стверджувати, що якість політичної культури трансформаційного суспільства напряму залежить від ступеня впровадження демократичних реформ, сприйняття демократичних стандартів, притаманних сталим суспільствам.

Даному аспекту проблеми присвячене дослідження В. Ясинської, в якому окреслено трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму. Зокрема авторкою встановлено зв'язок між політичною культурою та політичним режимом. На основі порівняльного аналізу процесів трансформації тоталітарних і авторитарних режимів у демократичні нею визначено основні напрями, етапи й особливості демократичної трансформації політичної культури [2]. Вочевидь, відмінності політичної культури сталих та трансформаційних суспільств визначаються ступенем розвитку суб'єктів громадянського суспільства, економічною та духовною ситуацією у конкретній країні, наявністю політичної волі у еліті для здійснення демократичних перетворень, характером зовнішнього впливу на внутрішні процеси тощо.

Продовжуючи вищеозначену логіку та спираючись на наукову розвідку І. Галактіонової, доречним буде класифікувати фактори формування або трансформування політичної культури як у сталих, так і у перехідних суспільствах. Так, на її думку, можна виокремити внутрішні (вплив найближчого оточення; тип того місця, де людина мешкає

постійно; особливості психології людини) та зовнішні (ЗМІ; офіційна ідеологія; державний лад; тип економічних відносин; освіта; національна культура; державна молодіжна політика; громадянська освіта) фактори існування політичної культури [3].

Отже, відмінності політичної культури у сталих та трансформаційних суспільствах обумовлені тим, наскільки розвинені вищерозглянуті чинники. Від їх якісних параметрів залежить ступінь відкритості, демократичності, толерантності, плюралістичності, аксіологічної спрямованості політичної культури у конкретному суспільстві.

На переконання І. Держко та І. Парубчака, основними напрямками демократичної трансформації є: становлення демократичного типу політичної свідомості, політичної поведінки на демократичних засадах, демократичної культури функціонування управлінських інститутів. На етапі утвердження демократії зростає значення мас. Утвердження демократії, отримання її інститутами необхідної стійкості можливе лише при залученні більшої частини суспільства до цінностей демократії, тобто усвідомлення її як найбільш досконалої форми державного устрою. Формуванню ж політичної культури демократичного типу перешкоджає нерозвиненість інститутів громадянського суспільства, слабкість політичних партій, низький рівень свободи слова [4, с. 203].

Відомо, що у трансформаційних та сталих суспільствах демократичного гатунку партії та їхні лідери шукають підтримки з боку виборців. У перехідних соціумах при недостатньому рівні розвитку політичної культури суб'єкти політичного процесу можуть нехтувати моральними (навіть правовими) нормами, що відповідно є недопустимим у розвинених демократичних країнах. У сталих суспільствах політична культура суб'єктів набуває рис автономності, ціннісної визначеності.

Як зазначає М. Логунова, перехід від недемократичної політичної культури до демократичної – це перехід до автономної участі, яка заснована на можливості вибору і властива розвиненому громадянському суспільству, конкуренції у політиці. Лідери і партії шукають підтримку у громадян, бо настрої виборців, їх вибір прямо впливають на формування уряду. Для розвинених демократичних держав характерною є невисока політична активність населення, яка, як правило, обмежується участю у виборах та інститутах громадянського суспільства [5, с. 325].

Одним з лакмусових папірців розрізнення політичної культури сталого й перехідного суспільств є розуміння ролі політичної опозиції у суспільно-політичному житті країни. Якщо у розвинених демократіях опозиція є конструктивним опонентом влади, який пропонує альтернативні проекти вирішення суспільних проблем, то у трансформаційних суспільствах опозиція може сприйматися лише як конкурент у боротьбі за владу, діяльність якої треба обмежувати різноманітними засобами. Політична культура демократичних країн передбачає збереження поля діяльності опозиції, гарантування їй певних прав та свобод. В той же час у трансформаційних суспільствах рівень політичної культури еліти не завжди передбачає належну повагу до політичної опозиції як необхідного елемента суспільного прогресу.

Фахівці зазначають, що в рамках сучасного політико-культурного підходу на опозицію покладається низка важливих завдань: спрямування існуючого в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані, легітимні форми замість ірраціональних, руйнівних дій; внесення альтернативи офіційній політиці; формулювання, висловлення та узагальнення інтересів соціальних груп, що залишилися поза увагою уряду; організована критика владних інститутів; здійснення контролю над діяльністю влади; підвищення ефективності політичної діяльності та ступеню легітимності влади, стимулювання останньої до самооновлення, сприяння формуванню політичної еліти. Ці та ряд інших функцій актуалізують питання політичної відповідальної опозиції перед суспільством, її духовно-моральної зрілості, професійної компетенції тощо. Йдеться про культуру політичної опозиції, ту суб'єктивну сферу, яка лежить в основі політичної діяльності опозиційних політичних сил [6, с. 86-87].

Політична культура сталого суспільства сформована протягом тривалого часу й опосередкована розвитком громадянського суспільства, правової держави тощо. Відповідно

у перехідних суспільствах вищезначені інституції знаходяться у зародковому стані, що негативно впливає на становлення політичної культури демократичного гатунку.

Ми погоджуємося з вченими, які підкреслюють цінність демократичної політичної культури та пов'язують її з громадянським суспільством, у межах якого можливий суверенітет народу, правління більшості, представництво, плюралізм, тобто поєднання й урахування інтересів різноманітних соціальних і політичних сил; демократичний управлінський стиль; реалізація права громадян об'єднуватись, впливати через існуючу в суспільстві правову модель на діяльність органів влади тощо [7, с. 14].

Необхідно зазначити, що еволюція політичної культури у трансформаційному суспільстві є циклічною і має розглядатися конкретно-історично. У перехідних суспільствах, як правило, певний час зберігаються риси попередніх суспільних систем. Так, попри те, що політичний режим СРСР безпосередньо перед здобуттям Україною незалежності не можна класифікувати як чистий тип тоталітаризму (доцільним є використання поняття комуністичного авторитаризму), риси політичної культури громадян, сформованої раніше, свідчили про збереження переважної кількості особливостей тоталітарної культури. До них автори відносять, насамперед, такі як ксенофобія, патерналізм, намагання делегувати максимальну кількість повноважень владним структурам, конформізм, знеособлення, політична пасивність у поєднанні з дотриманням вимоги активної політичної участі тощо [8, с. 35].

Дослідження Д. Патнама засвідчили про можливість досягнення суттєвих змін у політичній культурі протягом нетривалого часу. Так, за 20 років (1970-80-ті рр.) істотно змінилася політична культура італійської регіональної еліти – ідеологічна непримиренність поступилася усвідомленню високої вартості компромісу та практичних умінь, відбулася зміна спрямованості від ідеологічного конфлікту до співпраці, від екстремізму до поміркованості, від догматизму до толерантності, від абстрактної доктрини до практичного урядування, від висловлення інтересів до їх поєднання, від радикальної соціальної реформи до «доброго врядування». Члени рад, констатує Д. Патнам, уже визначили свою роль не стільки як «уважних до», скільки як «відповідальних за» [9, с. 50, 52].

Таким чином, порівнюючи політичну культуру сталого та трансформаційного суспільств варто послуговуватися низкою критеріїв: ступінь відкритості політичних процесів, плюралістичність ідей та поглядів, рівень активності суб'єктів суспільно-політичних процесів, сприйняття та не сприйняття суспільною думкою певних політичних практик, загальний рівень демократизації суспільства тощо. Разом з тим, порівняння політичної культури трансформаційних та стабільних суспільств набуває більшої чіткості та глибини з визначенням конкретних об'єктів співставлення, що дозволяє враховувати історичні, цивілізаційні, ментально-культурні аспекти розвитку конкретних країн.

Загалом ми характеризуємо політичну культуру стабільного суспільства як демократичну за своїм характером, а політичну культуру трансформаційного суспільства як таку, що набуває ознак демократичності.

Фахівці стверджують, що демократична політична культура передбачає наявність у суспільстві, у свідомості та поведінці індивідумів таких політико-культурологічних принципів, як толерантність, плюралізм, компроміс і консенсус. Так, демократичну політичну культуру характеризує повага до законів та інститутів влади існуючої системи, шанобливе ставлення до розбіжностей, переконання й цивілізовані методи знаходження компромісів [10, с. 124].

Натомість політична культура трансформаційного суспільства характеризується ціннісною амбівалентністю, наявністю суперечливих тенденцій та поглядів у політичній свідомості громадян, відсутністю усталених демократичних традицій взаємодії населення з владою, завищеними очікуваннями від держави (патерналізм), недостатнім знанням своїх прав та обов'язків у новому форматі суспільних відносин тощо.

Уточнюючи вищенаведені теоретичні роздуми на конкретному прикладі, надамо загальну характеристику української політичної культури першої чверті ХХІ ст.

Необхідно зазначити, що специфіка політичної культури переважно обумовлюється розмаїттям чинників, які впливають на її формування. На думку В. Литвина, стан політичної культури в суспільстві залежить від багатьох параметрів: ментальності, закоріненості демократичної традиції, системи управління, стану громадянського суспільства [11, с. 3].

Вочевидь, який би тип політичної культури ми не намагалися сформувати, не можливо ігнорувати ментальну матрицю буття певного народу. Так, з точки зору Н. Тархової, українській ментальності притаманні такі системотворчі ознаки: інтровертивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності; кордоцентричність, що виявляється у сентименталізмі, чутливості, яскравій обрядовості; перевага емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, морального буття – над інтелектуальним відносно екзистенціального значення; анархічний індивідуалізм; меншовартість як специфічний тип самооцінювання. Комплекс меншовартості породжує комплекс образи, несталості, недостачі виразної мети, прямування до вибору нового, переваги особистості над громадянством [12, с. 54]. Вищеозначені риси української ментальності знаходять свій прояв у існуючих зразках політичної культури українського суспільства, обумовлюють психологічну реакцію громадян на різноманітні події суспільно-політичного життя.

У своїх працях Б. Цимбалістий узагальнює історичні чинники, що вплинули на розвиток вітчизняної політичної культури: багатовікова бездержавність, тобто відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути нарівні у стосунках з іншими народами й почуватися господарем на своїй землі; розчленування української території та включення її частин у різні держави з різними культурами, політичними системами, що призвело до психологічного, побутового, політичного відчуження; багатократна денаціоналізація провідної верстви України. Так, у XVI-XVII ст. наша боярська та шляхетська верстви спольщилися. У XVIII-XIX ст. нащадки козацьких старших зросійщилися. У XX ст. пролетарська провідна верства була знищена або здебільшого пішла на службу інтересів радянсько-російської імперії [13, с. 78].

Характеризуючи українську політичну культуру на сучасному етапі вітчизняного державотворення, Л. Кияшко підкреслює, що українське суспільство прагне сформувати активістську (громадянську) політичну культуру, найбільш характерну для демократичних політичних систем, що сприяє їхньому функціонуванню та розвитку. Формування такої культури може ускладнюватися наявністю в межах країни різних субкультур. За ступенем узгодженості їхньої взаємодії у межах тієї або іншої країни виділяють інтегровану і фрагментарну політичні субкультури. Політичну культуру українського суспільства можна назвати фрагментарною, оскільки вона на цьому етапі розвитку відповідає таким характеристикам як розбіжності громадян в питаннях розуміння влади, політичного устрою суспільства, соціальна дезінтегрованість, брак довіри між окремими групами, нелояльне ставлення до державних структур, висока міра конфліктності, застосування насильства, нестабільність урядів [14, с. 298].

На переконання фахівців, на формування активістської (громадянської) політичної культури негативно впливають традиційні стереотипи, які посилюють суперечності становлення нової української політичної культури. До таких стереотипів можна віднести:

– традицію панполітизму, тобто помилкову настанову на те, що політична доцільність має незаперечний пріоритет над законами, над підставами економічної ефективності і соціально-культурними критеріями розвитку суспільства;

– консервативно статичну традицію, тобто підтримку українцями сильної державної влади. У масовій свідомості держава ототожнювалася з інтересами всього суспільства, тоді як політичні партії, союзи, рухи – з його приватними інтересами. Відповідно в суспільстві історично переважала орієнтація на такі цінності як слухняність, обов'язок, а не властиві демократизмові свободу, права особистості, опозиційність;

– традицію політичної інертності, яка тісно пов'язана з попередньою. Виключність населення із сфери ухвалення державно-політичних рішень, обмеженість можливостей

публічної політики сформували в населення політичну апатію. Приватні справи сприймаються як значно важливіші від активної участі в політичному житті;

– традицію «політичного ідеалізму», тобто такий стиль політичного мислення, коли політичні, економічні та соціальні процеси вимірюються деякими ідеальними схемами, без урахування їхнього реального змісту й результату;

– традицію безконфліктності, що суперечить поширеному в демократичних суспільствах погляду на необхідність локальних і регульованих конфліктів як засобу виявлення та узгодження різних інтересів у суспільстві. Гармонія в політиці уявляється ідеалом, а наявність розбіжностей, суперечностей і конфліктів – ознакою слабкості. При цьому основою гармонії скоріш за все вважається одноманітність, а не компроміс;

– традицію маргінальності, фрагментарності в політико-культурному житті України, коли існують різні субкультури, навіть із протилежними ціннісними орієнтаціями. Повільні темпи національно-культурної самоідентифікації населення, поширення месіанізму та альтруїзму ускладнюють і так дуже суперечливі процеси раціоналізації у розбудові української держави [15, с. 255-256].

Безсумнівно політична культура сучасного українського суспільства визначається до певної міри рівнем розвитку цього феномену у владній еліті. А. Бобрук стверджує, що характерні ознаки політичної культури нашої еліти яскраво ілюструє її діяльність: корумпованість, постійні (ре)приватизаційні процеси, які дестабілізують поживлення економічного розвитку держави, неконкурентоспроможний бізнес, надмірна бюрократизація, зазіхання на стратегічно важливі сфери впливу без відповідного професійного підґрунтя, використання застарілих PR-технологій, «лукавий артистизм», безкомпромісність, яка дестабілізує роботу владних структур і характеризує низький рівень дипломатичної гнучкості, розбіжність передвиборчих обіцянок та «реальних дій» та ін. Усій українській еліті зараз передусім бракує державницької відповідальності за свої практичні дії і політичної культури [16, с. 178].

Науковці, характеризуючи владну політичну еліту України, називають такі її основні негативні риси, які безумовно відображають рівень розвитку її політичної культури:

1) дихотомічність, що виявляється у поділі всього політичного поля на своїх прихильників і супротивників, де існують лише правильна і хибні точки зору;

2) конфронтаційність, що припускає виключення компромісів, толерантності як таких із політичного життя як еліти, так і соціуму в цілому;

3) суперечність між належним і суцям, що виявляється у зовнішній декларативності національних інтересів України і практичній роботі стосовно розв'язання особистих меркантильних проблем. Це також правовий нігілізм для еліти і декларації правового ідеалізму для всього народу;

4) клієнтелізм, коли система взаємин у владних структурах будується на основі особистої відданості і відповідно закріплюється в нормативно-правових актах, таких як, наприклад, «закриті списки»;

5) міфотворчість, коли та або інша володарююча еліта створює черговий міф для народних мас [17, с. 143]

Разом з тим, у політичній культурі українського соціуму відбуваються певні позитивні зсуви, обумовлені загальною демократизацією суспільного життя, усвідомленням громадянами необхідності боротьби за свої права, проголошеним європейським вибором.

Прагнення України інтегруватися до Європи неминує передбачає зміни у системі цінностей та політичних орієнтацій наших співгромадян. На думку М. Мілова, європейський вибір – це не стільки приєднання до європейських структур, а болше поступове та неминує засвоєння нових правил життя, «щеплення» західних зразків у національну матрицю. Тому важливою проблемою суспільств, які трансформуються, залишається культурологічний аспект. Відома теза, що посткомуністичні суспільства – це розколоті суспільства, які «модернізуються навздогін» (процес тривалий і без будь-яких гарантій). Звідси одна з парадоксальних особливостей посткомуністичної трансформації, коли перехід відбувається

без наявності відповідних культурологічних передумов [18, с. 96]. Посткомуністична динаміка тут особливо виразна та, як слушно зазначає О. Волянук, позначається на усіх сферах суспільно-політичного життя. При цьому окремої уваги заслуговує здатність громади зберігати і передавати соціально-значимі смисли, цінності, орієнтири. У цьому сенсі, пам'ять демократичного суспільства динамічна й відкрита до діалогу, натомість окремі перехідні політичні режими досі переживають реабілітацію раніше заборонених історичних тем, але при цьому характеризуються неготовністю громадян до прийняття і критичного осмислення минулого, як і відповідних цінностей та переконань [19].

Можна констатувати, що Помаранчева Революція та Революція Гідності стали знаковими подіями у демократизації та трансформації політичної культури українства.

Найбільш помітними, з точки зору фахівців, є зміни в ціннісних орієнтаціях та настроях українців, про що свідчить політична поведінка, політична активність, зокрема. У попередні роки політична активність переважної більшості українців «обмежувалася участю у виборчих процесах і була майже непомітною у діяльності громадських організацій, політичних партій, або масових політичних заходах» [20, с. 125].

Натомість у подіях Революції Гідності спостерігалася масова участь українських громадян у мітингах, демонстраціях інших акціях. Відмова влади від угоди про Асоціацію з ЄС викликала сплеск активності в підтримку стратегії європейської інтеграції України. Революція гідності прибрала проросійську, антидемократичну верхівку влади, що є свідченням орієнтації українців на інтеграцію у цивілізований світ, який побудований на демократичних засадах [21, с. 108].

Як справедливо зауважує О. Новакова, глибина та потужність масових виступів на Майдані зимою 2013- 2014 рр. визначалася, передусім, ціннісним зламом, втратою будь-яких правових можливостей захисту громадянських прав та свобод. Українці почали відчувати небезпеку існування у власній країні, яка формувалася під впливом системних загроз з боку влади. У соціально-економічній сфері такі загрози мали вигляд корупційного тиску з боку органів держави, унеможливлення будь яких форм автономності громадян та самостійної організації соціального простору. Водночас сходили нанівець формально декларовані державою послуги із соціального та медичного забезпечення, освіти, охорони правопорядку [22, с. 197].

Отже, для потужних змін у політичній культурі українського соціуму першої чверті XXI ст. мали спрацювати декілька чинників – духовно-ціннісний, соціально-економічний, політико-правовий.

Продовжуючи вищеозначену логіку, науковці зазначають, що остання революція – Революція Гідності – показала лише бажання соціально активної частини населення до змін, вона висвітила ті сфери, що потребують змін негайно, але, на жаль, не змогла привести на політичну арену нових лідерів. У сучасних умовах становлення незалежної Української держави назріла необхідність оновлення політико-правової культури населення, її трансформації з перехідної у демократичну [23, с. 29-30].

На думку В. Кривошеїна, поступово відроджуються традиційні риси української національної культури – народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (державна для людини й нації, а не людина й нація для держави). Одночасно спостерігаються прояви еґо- і громадоцентризму, які притаманні українській ментальності. За цивілізаційно-культурними ознаками сучасній Україні загалом притаманна прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, хоча помітну роль у політичному житті народу відіграють риси ментальності й культури, що властиві Східній цивілізації. Імперський та радянський періоди історії України обумовили відповідне ставлення до держави (етатизм та патерналізм), її глави (установка на харизматичного лідера), політичних прав і свобод особистості (підданство, общинність), системи влади (авторитаризм), ролі церкви в політичному житті суспільства (підпорядкованість церкви державі) [24, с. 46].

Підводячи підсумки в цілому, варто зазначити, що поняття «політична культура» знайшло своє відображення як у західній, так і у вітчизняній науковій думці. Його розуміння

обумовлено базовими методологічними константами, взятими за основу. Політична культура відображає культуру-історичний та соціально-політичний розвиток певного народу.

Отже, українська політична культура першої чверті ХХІ ст. є багатогранною за формами свого прояву та плюралістичною. Разом з тим, можна констатувати, що в Україні поступово формується активістський тип політичної культури та відбувається сприйняття громадянами європейських політико-культурних цінностей.

Розмірковуючи над типологією політичних культур, визначаючи їх відмінності у сучасних умовах, науковці здійснюють порівняльний аналіз політичних культур стабільного (сталого) і трансформаційного суспільств, в першу чергу для того, щоб зрозуміти вектор розвитку останнього, політико-культурні тенденції його перетворень. Здійснений аналіз свідчить, що якщо стабільні демократичні суспільства демонструють такі риси політичної культури як сталість традицій, чітке дотриманням правил, наявність моральної та правової відповідальності політиків за свої дії, розвиненість громадянських якостей, то для трансформаційного суспільства характерні фрагментарність, надмірна емоційність, різноспрямованість, нераціональність політичного вибору, відсутність і сталих демократичних традицій, і стратегічних візій, і політичних програм чи ідеологій, орієнтованість на авторитарні позиції, сильних, популістичних та яскравих лідерів тощо. Характеризуючи українську політичну культуру першої чверті ХХІ ст., можна погодитись з думкою фахівців про те, що вона тяжіє до активістського типу при наявності елементів підданської. Водночас демократизація суспільного життя та європейський вибір України призвели до нового погляду українців на такі важливі для політики цінності як свобода, справедливість, рівність, відповідальність, толерантність.

Використана література:

1. Береза В. О. Ціннісно-нормативний вимір політичної соціалізації особистості в умовах трансформаційного суспільств // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 88-93.
2. Ясинська В. С. Особливості трансформації політичної культури в умовах становлення демократичного політичного режиму: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. К., 2004. 186 с.
3. Галактіонова І. Фактори впливу на формування політичної культури молоді України, 90-ті роки ХХ ст. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2001_19/13_galaktionova_iv.pdf
4. Держко І, Парубчак І. Трансформація політичної культури суспільства в умовах демократичного державотворення // ПУТП. № 3 (15). 2013. С. 198-204.
5. Логунова М. М. Політична культура – впливовий інструмент формування громадянського суспільства в Україні // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. К. : Вид-во УАДУ, 2001. Т. 3. С. 323-327.
6. Масловська О. М. «Культура політичної опозиції» в системі категорій вітчизняної політичної науки // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2011. Вип. 6. С. 85-90.
7. Держко І. З. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми // Грані. 2015. № 1. С. 11-16.
8. Чабанна М. В. Політична культура тоталітарного суспільства // Наукові записки. Політичні науки. 2008. Том 82. С. 34-39.
9. Патнам Р. Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії; пер. з англ. В. Ющенко. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
10. Пробийголова Н. В. Основні напрямки розвитку демократичної політичної культури в Україні // Політологічні записки. 2013. № 2. С. 121-128.

11. Литвин В. Політична культура українського суспільства: традиції та сучасність // Столичные новости. 2002. 19–25 марта (№ 10). С. 3.
12. Тархова Н. Вплив національного менталітету на формування політичної культури // Нова політика. 2002. № 9. С. 52-54.
13. Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. 1994. № 4. С.70-95.
14. Кияшко Л. О. Динаміка політичної свідомості студентської молоді на шляху від транзитивного до громадянського суспільства в Україні // Проблеми політичної психології. 2015. Вип. 2. С. 294-305.
15. Тархова Н. Традиції української політичної культури // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: матеріали VII всеукраїнської науково-практичної конференції, 29-31 березня 2006 р.: в 3т. Т. 1. К.: НАУ, 2006. С. 254-256.
16. Бобрук А. Мімікрія як деструктивний чинник політичної культури українського суспільства // Studia politologica Ucraino-Polona. 2014. Вип. 4. С. 174-182.
17. Требін М. П. Політична культура сучасної владної еліти України // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 4. С. 137-145.
18. Мілова М. І. Політична культура посткомуністичних країн як чинник входження «в Європу»: український та болгарський досвід // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2006. Вип. 25. С. 95-102.
19. Волянчук О. Посткомуністична динаміка суспільної пам'яті: політологічний аналіз. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2010. Вип.16(885). С. 186-191.
20. Хилько М. Політична культура населення України: аналіз розвитку громадянських якостей // Політичний менеджмент. 2007. № 1. С. 115-126.
21. Ревенко Н. Г. Політична свідомість та політична практика українського суспільства: взаємозв'язки та впливи // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. 2015. № 2С. 104-115.
22. Новакова О. Формування нової ідеології політичної участі українців // Studia politologica Ucraino-Polona. 2015. Вип. 5. С. 194-200.
23. Мінькович-Слободяник О. В. Правова і політична культура в умовах політико-правової трансформації суспільства // Часопис Київського університету права. 2015. № 4. С. 28-31.
24. Кривошеїн В. В. Вплив «революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Політологія. 2016. № 2. С. 37-58.

Tochitsky M. Peculiarities of Political Culture of the Transformation Society

The peculiarities of the political culture of a transformational society are analyzed. It is noted that Ukraine today is justly classified as a transitional society, that is, a transformational society. This situation affects all political phenomena and processes that are taking place. The democratic political culture, which is shaped as the ability of the power structures and the majority of citizens to constructive political thinking and action, is no exception. The features of the political culture of a transformational society, in particular in comparison with the political culture of sustainable development societies, have been analyzed on the basis of the latest political science and experience of the leading countries. This focuses on the interconnection of political, social, psychological, cultural, economic changes. It examines the political culture of a transformational society that has chosen a democratic vector of development but is experiencing external aggression, permanent crises, and socio-economic instability. Developed democratic countries and those in the process of democratic transit have been selected to compare the characteristics of political culture.

Key concepts: human, politics, culture, education, political culture, transformational society.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

УДК 351.82:304

Новакова О. В.

**КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ВЛАДИ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

В статті проаналізовано динаміку розвитку процесів легітимації політичної влади в Україні, особливості сучасного етапу відносин між владою та громадянським суспільством. Зазначено, що довіра до влади в українському суспільстві крихка та надмірно персоніфікована, формується під домінуючим впливом нераціональних маніпулятивних чинників. Обґрунтована провідна роль розвитку комунікативних процесів у вигляді постійної функціональної співпраці державних інститутів та громадян у процесі набуття стабільної раціональної довіри до влади.

Ключові слова: легітимність, довіра, політична комунікація, політична влада, громадянське суспільство.

Легітимність влади, яка складається з легальності існування та довіри і підтримки з боку громадян, є важливим чинником розвитку політичних процесів трансформації суспільства. Проведення масштабних змін, намагання перевести політичну систему на новий якісний рівень функціонування потребує консолідації зусиль усього суспільства, розуміння та позитивного сприйняття стратегічних цілей розвитку.

Відомий іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет сутність легітимності вбачав у «колективній вірі усього народу», що представники влади дійсно мають право здійснювати відповідні повноваження. Важливо підкреслити, має значення не почуття окремого громадянина, а колективне вірування, загальний політичний консенсус. Таким чином, «основою легітимності є політичний консенсус або соборність» [1, с. 191–192].

Особливість політики полягає в тому, що вона виконує специфічну функцію щодо інших форм соціальної дії. Тільки в її межах приймаються рішення, обов'язкові для всіх членів певного суспільства. Важливе значення для виконання цієї функції має лояльність тих, кого торкаються прийняті рішення. Лояльність виникає як наслідок відповідності політичного рішення до ціннісних уявлень населення про суспільні блага. Віра в легітимність виникає тоді, коли діючі правила, які визначають хто, коли і в якій послідовності може приймати рішення, розглядаються як обов'язкові, незалежно від оцінки самих рішень, що приймаються при слідуванні цим правилам [2, с. 95–96].

Для українського суспільства проблема формування довіри до влади ускладнюється негативним історичним контекстом, коли влада завжди була «чужа», ворожа, насильницька, і, відповідно, не заслуговувала на підтримку. Україна позбулася колоніального статусу вже 28 років тому, але влада досі так і не стала «своєю», про що свідчать як соціологічні дослідження рівня легітимності основних інститутів влади, так і форми боротьби українців за свої права. На думку Г. Зеленько, оскільки українська держава «перебуває у перманентній стагнації, найбільш ефективним каталізатором змін є неконвенційні форми протесту – майдани або тиск «колективного Заходу» [3, с. 43].

За роки незалежності наша країна пережила декілька масових протестів, коли зневіра громадян у здатності та бажанні влади виконувати поставлені перед нею завдання виливалася у прагнення докорінно змінити владу у революційний спосіб. Таких протестних етапів, як відомо було три – у 1994, 2004 та 2013–2014 рр. Після кожного з таких протестів формувалася не новий період суспільно-політичного розвитку, а за логікою «квадратного колеса» наступало певне «затишшя», коли суспільство пасивно очікувало позитивних змін у своєму житті від чергових «месій», але досить швидко розчаровувалося і знов поверталася до зневіри. Певною закономірністю таких своєрідних циклів у відносинах між владою та громадянами було те, що кожного разу хвиля протесту була вищою та потужнішою, а термін авансованої довіри скорочувався. Так, напередодні президентських виборів 2019 р. рівень довіри громадян до владних інституцій демонстрував не просто низькі, а від'ємні показники:

президент (-46%); Верховна Рада (- 69%); уряд (-55%) [4]. На думку автора, результати президентських та парламентських виборів 2019 р. в Україні можна також розглядати як виявлення четвертої хвилі масового протесту громадян, оскільки понад 70 % виборців виступили за кардинальну зміну існуючої влади. Ця ситуація продемонструвала декілька нових рис у порівнянні з попередніми протестними періодами.

По-перше, пересічні українці та представники альтернативних еліт, що претендували на роль лідерів думок і організаторів громадянської поведінки, зрозуміли, що для повалення попередньої влади не треба виходити на Майдан, достатньо ефективно використати легітимні засоби, що існують в суспільстві. Звичайно, ця можливість пов'язана зі значним демократичним прогресом, який був досягнутий завдяки завоюванням Революції Гідності, що привели до часткового оновлення влади, очищення виборчого процесу від масових фальсифікацій, створення об'єктивних умов для організації прозорих конкурентних виборів. Сумнівною виглядає реалізація такого масового протесту у легітимний спосіб за часів, наприклад, Л. Кучми чи В. Януковича, коли за рахунок адміністративного та олігархічного ресурсів результати виборів були значною мірою контрольованими.

По-друге, «четверта хвиля» протесту характеризувалася найбільшим масштабом. Вона охопила майже усю територію України, на відміну від попередніх, де, не дивлячись на масовість, все ж організатором виступав певний регіон та його еліта. Як відомо, у другому турі президентських перегонів 2019 р. В. Зеленський переміг П. Порошенка у всіх областях України, окрім Львівської – це вражаючий результат не лише для України, але і для будь-якої демократичної країни, що підтримує організацію рівних конкурентних виборів.

Можна багато говорити про причини такого вибору громадян, але безпрецедентна ефективність результату є очевидною. Навіть за часів В. Януковича та жорсткого домінування «Партії регіонів», коли кожного шахтаря, працівника металургійного підприємства або бюджетної сфери «чітко мотивували» щодо вибору, таких результатів не було. У 2010 р. В. Янукович у другому турі випередив Ю. Тимошенко усього на 3,48%, отримавши 48,95% голосів виборців, тобто різниця між двома кандидатами, як це було підтверджено в Центральній виборчій комісії, склала близько 888 000 голосів [5]. Потужна перемога В. Зеленського свідчить, зокрема, і про високу ефективність мобілізації населення за допомогою сучасних технологій інформаційного впливу та активного використання комунікативних практик спільної діяльності.

Сьогодні наше суспільство переживає черговий період злету авансованої довіри до інститутів та лідерів політичної влади. За даними опитування, проведеного Центром Разумкова 6–11 вересня, 70% українців позитивно оцінюють діяльність президента В. Зеленського та 44% – діяльність Верховної Ради. Більш докладно рейтинг оцінки діяльності влади можна проілюструвати таблицею.

Таблиця 1. Рейтинг оцінки діяльності інститутів влади після президентських та парламентських виборів 2019 р. в Україні

Інститут політичної влади	Позитивна оцінка (%)	Негативна оцінка (%)	Рейтинг
Президент України	70	9	+ 61
Парламентська фракція «Слуга народу»	50	11	+ 39
Кабінет Міністрів України	45	8	+ 37
Верховна Рада України	44	10	+ 34
Парламентська фракція «Голос»	23	35	- 12
Депутатська група «За майбутнє»	9	28	- 19
Парламентська фракція «Батьківщина»	23	44	- 21
Парламентська фракція «Опозиційна платформа - За життя»	17	54	- 37
Парламентська фракція «Європейська солідарність»	14	59	- 45

Рейтинг складено автором за результатами опитування Центру Разумкова [6]

Цей рейтинг додатково пояснюється показниками соціально-політичних налаштувань українців, що кардинально змінилися після перемоги В. Зеленського: 57% (18% у 2018р.) опитаних вважають правильним напрямком розвитку країни; лише 17% (70% у 2018р.) дотримуються протилежної позиції; 62% опитаних переконані, що діяльність нової влади приведе до покращення ситуації в країні, а 7% заявили про песимістичні очікування. Якщо ж говорити про безпосередню довіру, а не оцінку діяльності, то більшість опитаних довіряє Президенту України (74%), Збройним силам України (74%); волонтерським організаціям (69%); Національній гвардії України ((64%); Церкві (63%); уряду України (57%); Верховній Раді України (57%); ЗМІ України (56%); громадським організаціям (52%); Національній поліції (51%) [7; 8].

Таким чином, українці демонструють не лише достатньо високий рівень підтримки нової влади, але і позитивне налаштування на подальший розвиток країни. Джерелом такої підтримки, є, вочевидь, їх очікування та надії, що потужно кристалізувалися під час виборів 2019 р. Тепер, як кажуть, «м'яч на стороні влади», її завданням сьогодні є конвертація підтримки громадян у реальні результати суспільно-політичного розвитку, збереження довіри, а не «розбазарювання» її через неефективність, бездіяльність та концентрацію на індивідуально-групових інтересах.

Зрозуміло, що найбільш надійним ресурсом легітимності влади є її ефективність, здатність виконувати функцію ціледосягнення. Нездатність демократичної влади реалізувати стійке економічне зростання та підвищення рівня доброту громадян знижують її функціональну легітимність. Результати третьої хвили демократизації (С. Гантінгтон) свідчать про те, що основна загроза молодим демократичним країнам полягає в низькому рівні ефективності. Виникає така негативна закономірність: низька ефективність демократичної системи викликається неефективністю політичних рішень, що приймаються керівництвом держави, а недостатня легітимність правління не дозволяє владі діяти ефективно, уникаючи популізму.

Особливість сучасного етапу формування функціональної ефективності інститутів влади полягає у тому, що завдання, які стоять перед суспільством, є надзвичайно складними і багатоплановими, їх результативне виконання неможливе лише за рахунок участі вузького кола правлячої еліти, об'єктивно необхідною є мобілізація зусиль усього суспільства, а відповідно – налагодження співпраці влади та громадян. За влучним зауваженням Ю. Габермаса: «Ідея самоорганізації, що відтворюється через громадську комунікативність вільно об'єднаних членів суспільства вимагає подолати «відокремлення» держави та суспільства» [9, с. 18].

Таким чином, на перший план виходить комунікативна сутність процесів легітимації влади, які формуються у публічній сфері та під впливом громадської думки (Ю. Габермас). Публічна сфера в даному контексті постає як простір комунікативних взаємодій, мережа соціальних комунікацій, які постійно фільтруються та поєднуються у «тематичні вузли громадських думок» [10, р. 360]. Індивід перетворюється на громадянина тоді, коли набуває здатності опиратися спробам держави «колонізувати його життєвий світ». Такий громадянин не наділений правом державної влади, але наділений правом легітимації цієї влади як повноправний суб'єкт комунікативної взаємодії [11, с. 95].

Розвиваючи положення, сформульовані у роботах Ю. Габермаса, можна визначити, що потужним механізмом легітимації сучасної політичної системи є функціонування у публічному просторі комунікативної взаємодії, створення та циркуляція громадської думки, артикуляція та агрегація визначених у суспільстві позицій, переконань та прагнень.

Основна проблема розвитку комунікативної взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні – це безсистемність, невизначеність та неусталеність її форм. На думку сучасних дослідників, ефективність комунікативної діяльності потребує нової мотивації для співпраці інститутів державної влади та самоврядних структур громадян [11]. Така нова модель комунікативної взаємодії передусє зламає стереотипів громадянського «відчуження» та

владного «нехтування» у вирішенні проблем, усвідомлення об'єктивної необхідності постійної функціональної співпраці для формування адекватної відповіді на сучасні зовнішні та внутрішні виклики. Саме за таких умов формується і стабільна довіра до влади, яка ґрунтується не тільки на суб'єктивних очікуваннях, а, передусім, на реальних результатах спільної роботи. Як слушно зазначає О. Висоцький: «Легітимаційна політика здійснюється завдяки комунікації, через комунікацію та для комунікації (продовження та удосконалення цієї політики). Іншими словами, комунікація є і причиною, і засобом, і метою легітимаційної політики» [12, с. 77].

Аналіз перших місяців діяльності нової української влади дозволяє зробити висновок, що В. Зеленський та його партія розуміють необхідність демонстрації результату діяльності. Це підтверджується небувалими темпами законотворчості, миттєвим формуванням Кабінету Міністрів, прийняттям в першу чергу «наболілих» законів про імпичмент президента та зняття депутатської недоторканості, намаганням пришвидшити організацію зустрічі в «норманському форматі» та отримати позитивний результат переговорів по врегулюванню конфлікту на Донбасі, регулярними публічними виступами та пресмарафонами.

Така бурхлива діяльність поки що дає свої результати, оскільки рівень підтримки В. Зеленського, за даними соціологічної групи «Рейтинг», за невеликий період після виборів (серпень-вересень) зріс майже на 20%. Важливим є також і те, що зростання підтримки діяльності президента збіглося з початком роботи нової Верховної Ради, позитивна оцінка діяльності якої зросла у порівнянні з липнем 2019 р. на 30%, а кількість негативних оцінок впала з 80% до 16% опитаних. На такому оптимістичному тлі навіть робота прем'єр-міністра О. Гончарука, який особливо ще нічим не відзначився, позитивно оцінили 29% [14].

Високий рівень довіри до влади на даний час пояснюється також і демонстрацією відкритості, та прагненням встановити постійний діалог з суспільством. Саме в цьому вбачає переваги команди В. Зеленського Л. Мисів, заступник директора соціологічної служби «Рейтинг». Він відзначає, що «нинішня влада, на відміну від усіх попередніх, безпосередньо комунікує з населенням, доносячи свою позицію, і людям це безумовно подобається». Водночас експерти звертають увагу на те, що значна частина демонстрованої підтримки сформована за рахунок вдалого інформаційного маніпулювання громадською думкою і потребує якнайшвидшого підкріплення успіхами у соціально-економічній сфері. Так, науковий директор Фонду «Демократичні ініціативи» О. Горань зазначив: «Я думаю, що певний час рейтинг влади буде триматися, особливо, з урахуванням їх вдалого використання телевізійної картинки і соціальних мереж. ...Багато в чому це буде залежати від ситуації в економіці, а тут ... треба буде приймати ряд непростих рішень, в тому числі по землі, тарифам і так далі» [14].

При дослідженні проблеми довіри необхідно враховувати також і те, що її формування відбувається як під впливом конкретних результативних дій суб'єктів, так і рівня розвитку усвідомленої комунікативної взаємодії держави та суспільства. До українських реалій можна застосувати теорію Р. Роуза, який порівнював пострадянське суспільство з піщаним годинником. З одного боку існує активне суспільне неформальне життя у сфері громадянського суспільства, з іншого – потужна система взаємодій всередині політичної еліти, а от середина такого піщаного годинника, що відповідає за співпрацю та порозуміння еліти і громадян є надзвичайно вузькою і її «пропускна здатність» дуже обмежена [15, с. 87]. Саме це і руйнує довіру: нестача реальних спільних дій заповнюється міфами, популістськими схемами, черговими безпідставними очікуваннями ідеального правителя-месії.

Яскравою ілюстрацією цього є надзвичайно висока персоніфікація довіри до влади в українському суспільстві. Як влучно відзначила Г. Зеленько, «в Україні політичний абсентеїзм накладається на суспільний патерналізм. Останній проявляється у надмірних суспільних очікуваннях і сподіваннях на державу» [3, с. 49]. Підтримка процесів реформування громадянським суспільством напряму залежить не стільки від його змісту та результатів, скільки від того, хто саме, або яка політична сила очолює цей процес. За даними

соціологічних опитувань, упевненість громадян у позитивному характері реформ, що відбуваються в суспільстві, у травні 2018 р. складала близько 35%, а після перемоги у 2019 р. В. Зеленського відразу збільшилася майже вдвічі і сягнула 60%. А у серпні, після перемоги пропрезидентської партії «Слуга народу» на парламентських виборах, частина українців, що переконані в успішності реформ склала 70% [4].

Диференціація персоніфікованої довіри до влади залежить також і від партійної ідентифікації громадян та електоральних результатів партій. Так, наприклад, позитивні очікування від процесу реформування у виборців «Європейської солідарності» з червня по серпень 2019 р. зменшилися з 79% до 49%. Виборці «Опозиційної платформи – За життя» трохи підвищили віру в успішність реформ (з 35% до 48%), але їх показник недовіри у даних питаннях є найвищим – 45%. Рівень довіри до державних лідерів відбивається також і у тому, кого українці вважають провідною силою позитивних змін у країні. Зокрема, ознакою невисокого рівня підтримки П. Порошенка у 2018 р. було також і те, що лише 24% опитаних пов'язували з його діяльністю успішність реформування, навіть уряд мав більший показник (31%) [16]. Великий кредит довіри до нового президента В. Зеленського кардинально змінив ситуацію: президента як головну рушійну силу реформ визначили вже 66% опитаних, Верховну Раду – 43%, а уряд – 35,5% [4].

Таким чином, високий рівень довіри до нового президента В. Зеленського трансформується в очікування позитивних реформ в Україні, а високий рівень персоніфікації цієї довіри покладає на нього усю відповідальність за результати розвитку ситуації. Сьогодні Україна в черговий раз має шанс нарешті «увімкнути» державу, зламати траєкторію «квадратного колеса» і рушити, нарешті уперед. Закономірним є запитання, з чим пов'язані такі висновки? В країні ж за, великим рахунком, нічого не змінилося. З одного боку – це так, а з іншого змінилося найголовніше – ставлення людей до влади, перспектив розвитку, ролі кожного в процесах, що відбуваються. Звичайно, досвід підказує нам, що ці зміни не тривалі, але зараз об'єктивно існує можливість закріпити їх в часі та використати як фундамент для формування постійно діючої системи функціональної співпраці влади та громадян. Саме це буде свідчити, що Україна здійснила якісний перехід від гібридного неопатрімоніального правління до демократії.

Використана література:

1. Андрушкевич Н.И. Легитимность в толковании испанского философа Ортега-и-Гассет // Полития. Анализ. Хроника. Прогноз. 2001–2002. №4. С. 181–194.
2. Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 216 с.
3. Зеленько Г.І. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу // Політика суспільних реформ: стратегія, механізми ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. С. 38–66.
4. Бондаренко П. Ставлення українців до реформ: куди поділася «зрада»? Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 18 вересня 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-reform-kudi-podilasya-zrada> (дата звернення 30.09.2019).
5. Вибори Президента України 17 січня 2010 року. Сайт Центральної Виборчої комісії. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-17-sichnya-2010-roku.html (дата звернення 25.08.2019).
6. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади. Разумков Центр. 17 вересня 2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady> (дата звернення 1.10.2019).
7. Українці оцінили нову владу: рейтинг Зеленського б'є рекорди. Соціологічна група «Рейтинг». 12 вересня 2019. URL: <https://news.liga.net/politics/news/ukraintsy-otsenili-novuyu-vlast-reyting-zelenskogo-bet-rekordy> (дата звернення 25.09.2019).

8. Підсумки 2018: громадська думка. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 28 грудня 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka> (дата звернення 20.08.2019).
9. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Вид-во «Літопис», 2000. 319 с.
10. Habermas J. Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1996. 453 p.
11. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность: М.: АКАДЕМІА, 1995. 245 с.
12. Краснокутська Ю.С. Громадська думка як чинник легітимації політичного поля: аспекти реалізації URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download> (дата звернення 2.09.2019); Романенко Є. Комунікативна взаємодія органів державної влади та громадськості: сутність та особливості налагодження // Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. № 2(21). С. 190–200.
13. Висоцький О. Комунікація як компонента легітимаційної політики // Політичний менеджмент. 2008. № 1. С. 77-86.
14. Правила росту: чому рейтинги команди Зеленського йдуть догори // Фонд «Демократичні ініціативи». 18 вересня 2019 року. URL: <https://dif.org.ua/article/pravila-rostu-chomu-reytingi-komandi-zelenskogo-ydut-dogori> (дата звернення 3.10.2019).
15. Лазаренко І. С. Довіра як атрибут громадянського суспільства: комунікативний аспект // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (22). 2014. С. 85–89.
16. 100 днів після президентських виборів: оцінки та очікування громадян. Фонд «Демократичні ініціативи» 28 серпня 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/100-dniv-pislya-prezidentskikh-vivoriv-otsinki-ta-ochikuvannya-gromadyan> (дата звернення 12.09.2019).

Novakova O. Communicative Aspects of Building Trust in the Authorities in Ukrainian Society.

The article analyzes the dynamics of the development of the process of legitimating of political power in Ukraine, especially the current stage of relations between the government and civil society. It is stated that the trust in the authorities in Ukrainian society is fragile and excessively personalized, formed under the dominant influence of irrational manipulative factors. The leading role of the development of communication processes in the form of continuous functional cooperation of state institutions and citizens in the process of acquiring stable rational trust in the authorities is substantiated.

Keywords: legitimacy, trust, political communication, political power, civil society.

УДК321.011.5

Гапоненко В. А.

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Досліджується роль неформальних інститутів у процесі гібридної інституціоналізації в контексті перспектив подальшої демократизації політичної системи України. Наголошується позитивний потенціал неформальних інститутів у процесі демократизації політичної системи. Доводиться гібридний характер політичного режиму та інституційних змін, суперечливість формальних та неформальних інститутів, що перешкоджає демократизації політичної системи України.

Вказуються шляхи інституціоналізації саме демократичних інститутів, зокрема створення альтернатив вкорінених у масовій свідомості неформальних інститутів, вдосконалення роботи формальних структур, завдяки деталізації законодавства та поліпшення якості їхнього функціонування, надання формального статусу неформальним практикам із визначенням дозволених методів їхньої діяльності.

Ключові слова: політичний інститут, неформальний інститут, гібридна інституціоналізація, демократизація політичної системи.

Особливості перехідних процесів пострадянських держав зумовили необхідність розв'язання нових дослідницьких завдань, зокрема одним з найактуальніших є пошук шляхів уникнення гібридності режиму та консолідації демократії у сучасних умовах. При цьому, застосування традиційної транзитологічної методології виявляється мало ефективним для пояснення тенденцій, напрямків, особливостей інституційних змін у країнах Східної Європи, оскільки перехідний характер політичної системи набуває ознак сталості. Це вказує на потребу розглядати політичний режим, що сполучає ознаки авторитаризму та демократії, не як тимчасову форму, а як новий специфічний різновид.

Деякі суперечності демократизації політичних інститутів пострадянських держав можна пояснити, використовуючи теоретичні постулати неоінституціоналізму. Зокрема проблематиці динаміки та особливостей інституційних змін присвячені праці В. Меркель і А. Круассана [1], С. Левітські і Г. Хелмке [2], Р. Пантама [3]. У них описано механізм утвердження гібридного характеру політичного режиму шляхом стабілізації поєднання формальних демократичних інститутів та неформальних авторитарних практик.

Явище стабілізації гібридного режиму, що унеможлиблює подальшу демократизацію політичних інститутів, не оминуло й Україну. Його механізм та особливості ґрунтовно розроблено у вітчизняних публікаціях, зокрема К. Лавреновою [4], Ю. Мацієвським [5], О. Стойко [6]. Водночас невирішеною досі залишається проблема можливості ефективної взаємодії, поєднання формальних та неформальних інститутів у процесі демократизації політичної системи, що зумовлює актуальність теми статті.

На наш погляд, основною особливістю гібридної інституціоналізації є єдність або суперечливість формальних норм і неформальних установок («правил гри»). Представники неоінституціоналізму вважають, що демократичний лад характеризується домінуванням формальних інститутів і означає готовність основних груп суспільства слідувати універсальним нормам і правилам, спільним для всіх. Навпаки, переважання неформальних інституцій, заснованих на партикуляристських нормах і правилах, найчастіше таких як клієнтелізм і корупція, свідчить про дефіцит демократії. У сфері політичного життя суттєве значення мають як формальні, так і неформальні інститути, особливо в умовах перехідного політичного режиму. Це зумовлено їхніми особливостями та функціями.

Формальні інститути базуються на чітких принципах (правових актах, законах, указах, регламентах, інструкціях), здійснюють управлінські й контрольні функції на підставі санкцій, пов'язаних із заохоченням і покаранням (адміністративним і кримінальним). До таких інститутів належать держава та її органи, армія тощо.

Неформальні інститути функціонують на основі норм, закріплених у громадській думці, традиціях, звичаях. До них відносять різні культурні й соціальні фонди, об'єднання за інтересами тощо. Неформальні інститути досить стійкі та змінюються поступово й повільно. Вони можуть утворюватися еволюційно, на основі взаємодії основних суб'єктів політики. Г. Хелмке та С. Левітські визначають неформальні інститути як прийняті в суспільстві, зазвичай неписані правила, що створюються, поширюються і насаджуються поза офіційно санкціонованими каналами [2, с. 192].

Однак, в умовах перехідної політичної системи варто звернути увагу на те, що утвердження неформальних практик призводить до формування гібридного режиму, оскільки неформальні інститути мають, здебільшого, авторитарний характер. Вони виникають у результаті неефективності офіційних демократичних інститутів, як результат еволюції інститутів недемократичного режиму, і стають своєрідними альтернативами формальних структур, компенсуючи їхню слабкість. У зв'язку з цим старі неформальні інститути вступають у конфлікт із новоствореними інститутами, знижують їхню дієвість. Як наслідок, ускладнюється процес інституційної адаптації, інститути частково руйнуються відразу ж після їх запровадження, а інституційні реформи не спрацьовують. Науковці

зауважують: «Для великої групи таких країн характерне щільне сплетіння клієнтелістських і персоналістських мереж, корупції та лобіювання всередині державного апарату» [4].

Подібне заміщення формальних і демократично легітимованих інституцій неформальними правилами політичної діяльності існує як на рівні державного управління, так і на рівні народної політичної участі. Так, обрана у демократичний спосіб виконавча влада може розширювати свої повноваження за рахунок конституційних стримувань і противаг. А слабе громадянське суспільство з високим потенціалом конфліктності, взаємною недовірою та системним поширенням корупції та традицій клієнтелізму нехтує інституційними правилами, позбавляє інститути їх впливу, використовуючи їх у приватних або корпоративно-групових інтересах. Надалі деформалізація поширюється й на інші інститути громадянського суспільства, такі як партії, профспілки, громадські організації, а також на суспільні відносини, що характеризуються взаємною недовірою громадян одне до одного.

На думку, Г. О'Доннела, наслідком «вкорінення» неформальних, найчастіше клієнтелістських структур елітних груп всередині формальних інститутів виконавчої, законодавчої та судової влади стає широке розповсюдження корупції в державному апараті. У результаті такого «вживлення» неформальних принципів у формальні правила, конституційно легітимовані інститути або обмежуються на користь стратегій максимізації прибутку індивідів чи елітних картелів, або повністю втрачають силу. У цьому випадку політичні лідери звільняються і від горизонтально-демократичного, і від конституційно-правового контролю [7].

Однак, погоджуємось з висновком К. Лавренової, яка стверджує, що гібридні режими, діють не всупереч, а завдяки поєднанню демократичних і авторитарних інститутів та комбінації як формальних, так і неформальних стимулів й стримуючих чинників їх взаємодії [4]. У цьому контексті привертає увагу концепція подвійної інституціоналізації, запропонована Є. Головахою та Н. Паніною, згідно з якою співіснування старих і нових інститутів є стабілізаційним чинником у перехідному суспільстві [8]. Є. Головаха вказує і на те, що старі інститути можуть тривалий час бути не задіяні й набувати легітимності тоді, коли легалізовані нові інститути виявляються неефективними. Яскравим прикладом цьому процесу є українська дійсність, де інститути радянського суспільства втратили легальність, але не втратили традиційної легітимності – згоди людей з ідеологією державного патерналізму, збереження державної власності на великі підприємства, соціалістичних пільг для населення і привілеїв для правлячої еліти тощо. Водночас, нелегальні (тіньові) інститути радянського суспільства – тіньовий ринок, корупція, організована злочинність, подвійна мораль – трансформувалися в легальні інститути перехідного суспільства, але не набули належної легітимності з огляду на їх масове сприйняття як «узаконеного беззаконня» [8]. Таким чином, джерелом відтворення неформальних авторитарних інститутів є їхня легітимність у масовій свідомості.

Крім того, неформальні інститути важко однозначно відокремити, розмежувати із формальними, оскільки вони можуть формуватись державою і не завжди пов'язані з політичною культурою, розвиватись як паралельні структури або функціонувати всередині офіційних органів.

Також дотримуємось погляду, згідно з яким неформальні інститути здатні чинити позитивний вплив на процеси демократизації перехідних політичних систем. Так, «неформальні інститути (коаліційний президенціалізм, громадська непокора) можуть покращити якість демократії, слугуючи функціональним еквівалентом формальних каналів участі» [6, с.344].

Ця теза може бути доведена такими відмінними рисами неформальних інститутів як відсутність примусу в регулюванні суспільних відносин, природний характер їхнього формування. Завдяки цим ознакам неформальні інститути стають механізмом подолання неефективності формальних інститутів у державі, нормативної інфляції, дефіциту загальнонаціональних цінностей. До певної міри наявність неформальних правил є

об'єктивною, оскільки правові норми не можуть описати всі можливі варіанти суспільно-політичної практики.

Також часто саме неформальні інститути стають основою демократичних перетворень, носієм прогресивних дій, що вимагають зміни офіційних інститутів. Більшість революційних дій починаються з діяльності підпільних організацій, зокрема підвалини радянського авторитаризму були розхитані діяльністю шестидесятників, правозахисників, акціями громадянської непокори, що не мали офіційного статусу.

Варто згадати і той факт, що багато неформальних інститутів формуються на основі традицій, звичаїв, виробляються в результаті реальної політичної практики, тому мають природний характер. Саме таким чином відбувався перехід до демократії в країнах Західної Європи. Однак, цінності демократії формувались у країнах Західної Європи століттями, а тому очевидно, що у перехідних державах вони не можуть бути встановлені за короткий проміжок часу.

Нарешті, попри тривалість та складність неформальної інституціоналізації порівняно з формальним становлення демократії, неформальні правила та інститути є і більш стабільними, завдяки чому забезпечують спадкоємність політичного розвитку, перетворюють демократичні методи та правила політичної гри у внутрішню установку всіх учасників політичного процесу, що розглядається як єдиний із можливих варіантів досягнення цілей. Тому необхідні час та воля політичної еліти для утвердження саме демократичних неформальних інститутів дадуть результати, але у віддаленій перспективі.

Тобто, ототожнювати неформальні інститути з авторитаризмом або перешкодою демократизації цілком помилково, що пояснюється об'єктивним характером, здатністю м'яко, підсвідомо впливати на поведінку основних політичних акторів та гнучкістю неформальних інститутів.

Водночас, практика пострадянських держав ґрунтується на протиріччі формальних та неформальних інститутів. У перехідних політичних системах інституційна невизначеність зумовлює кризу довіри громадян до нових інститутів, дискредитує демократичні цінності. Поглиблює процес делегітимації інститутів демократії, «по-перше, авторитарна спадщина неформальних практик і, по-друге, акумуляція економічних і політичних проблем постнедемократичної системи, перенесених з авторитарної фази» [4].

На наш погляд, характер впливу неформальних інституцій на процес демократизації політичної системи також істотно залежить від їхньої взаємодії з формальними, а також від того, наскільки збігаються сфери дії формальних і неформальних інститутів. Як стверджують дослідники, «неформальні структури впливають на роботу формальних інститутів істотним і часто неочікуваним чином» [6]. Так, неформальні правила взаємодії законодавчої та виконавчої влади часто сприяють перевищенню президентом своїх повноважень. Однак, відомі випадки, коли глава держави у президентській республіці, навпаки, завдяки неписаним правилам не застосовує всі важелі свого впливу, визначені конституцією (США, Чилі).

Для аналізу характеру взаємодії формальних та неформальних інститутів доцільно використовувати типологізацію Г. Хелмке та С. Левітські [2], що виділяють чотири типи неформальних інститутів: доповнюючі, аккомодативні, конкурентні та заміщуючі. Доповнюючі інститути існують там, де формальні відсутні, або формальні інститути використовуються в особистих інтересах. Вони часто підвищують ефективність формальних інститутів завдяки посиленню мотивації їхньому підпорядкуванню. Наприклад, шаблони і робочі інструкції у взаємодії з бюрократичними структурами.

Заміщуючі інститути компенсують неефективність або слабкість формальних інститутів, дозволяючи подолати нормативну інфляцію.

Аккомодативні неформальні інститути змінюють наслідки дотримання офіційних правил без їх відкритого порушення. Вони не сприяють ефективності формальних інститутів, але стабілізують їх, оскільки перешкоджають закликам до зміни формальних інститутів.

Конкурентні неформальні правила існують поряд з формальними і дозволяють обходити або ігнорувати останні. Для демократизації пострадянських політичних систем основною перешкодою є, здебільшого, конкурентні неформальні інститути, такі як корупція, патрімоніалізм, клієнтелізм. Їхня позитивна роль зводиться до того, що вони засвідчують системну кризу певних офіційних інститутів і вказують на необхідність їхнього реформування.

Дана класифікація окреслює дослідницьке завдання, пов'язане з необхідністю визначення ролі різних неформальних інститутів в процесі демократизації політичної системи України. Подібний аналіз сприятиме ідентифікації шляхів інституційного реформування (надання офіційного статусу неформальним інститутам, вдосконалення офіційних інститутів чи створення альтернативи деструктивним неформальним правилам).

Ідеальний варіант взаємозв'язку формальних та неформальних інститутів, коли останні створюють або посилюють мотивацію підпорядкування першим. В кінцевому підсумку суперечності між формальними і неформальними інститутами сприяють створенню нових формальних інститутів, що більше відповідають неформальним практикам та інтересам значимих акторів [1].

В Україні авторитарні неформальні правила здійснюють достатньо істотний вплив як поза межами формальних інститутів (ФПГ), так і всередині них («партія влади»). Як наслідок формальні інститути просто стають фасадом неформальних інституцій, легітимізують владу. У такий спосіб утверджується і стабілізується гібридний тип політичного режиму.

Також про суперечливість формальних та неформальних інститутів свідчить конфліктний потенціал українського суспільства, оскільки у ширшому контексті вони являють собою протистояння старих і нових цінностей, глибоку прірву між формально проголошеними правами та можливостями їхньої реалізації.

Загалом отримані висновки окреслюють можливі стратегії виходу з інституційної пастки та подальшої демократизації. Насамперед, доцільним видається пошук стратегій витіснення конкурентних неформальних інститутів альтернативними формальними, інституціоналізації заміщуючих неформальних інститутів, сприяння зміні характеру доповнюючих інститутів з авторитарних на демократичні.

За Г. Хелмке і С. Левітські, чинниками еволюції неформальних інститутів є, по-перше, зміни в структурі формальних інститутів, що сприятимуть подоланню нормативної невизначеності у випадку доповнюючих неформальних інститутів, підвищенню ефективності формальних інститутів у випадку конкуруючих неформальних інститутів, які не витримують конкуренції, а підпорядкування ним стає не вигідним для суб'єктів політики. По-друге, послаблення акторів, що захищають певні неформальні інститути, наприклад, зростання електорату, що належить до середнього класу, руйнує основу клієнтелізму, оскільки знижує залежність виборців від матеріальних благ. По-третє, поступовому зникненню авторитарних неформальних інститутів сприятиме зміна цінностей переважної частини населення, що пояснюється відсутністю лояльності до старих авторитарних практик.

В українських реаліях перший чинник може бути реалізований через деталізацію та нормативне затвердження багатьох демократичних процедур, зокрема розподілу повноважень між представницькими та виконавчими органами, права законодавчої ініціативи, розпуску парламенту, використання права вето, структури і чисельності президентської адміністрації, інших дорадчих органів, характеру формування парламентських коаліцій та взаємодії парламентських груп, укладання коаліційних угод, визначення правил роботи парламенту конкретного скликання, проведення дебатів, фракційної дисципліни, досягнення паритету між професійністю і періодичною змінюваністю, партійним представництвом працівників державних органів. Актуальними проблемами створення альтернативи авторитарним практикам є розвиток інститутів місцевого самоврядування, санкціонованого лобізму, незалежних ЗМІ.

Також важливими передумовами демократизації політичної системи є здатність інститутів громадянського суспільства забезпечувати децентралізацію повноважень, сприяти

виконанню управлінських функцій та забезпечувати взаємозв'язок органів державної влади та громадськості, громадський контроль, конвенційні форми політичної участі.

Про необхідність зміни ціннісних орієнтацій українців свідчить той факт, що ефективність політичних інститутів ґрунтується на згоді людей жити в такому інституціональному просторі, де діють як старі, так і нові інститути, забезпечуючи своїм суперечливим співіснуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституціональності. Цю тезу доводять результати різноманітних досліджень. Наприклад, станом на 2019 р. 44% громадян частково або повністю виправдовують корупцію. 25,5% громадян зізнались, що вони давали хабар протягом останнього року. Серед причин, що спонукали вдаватися до таких дій респонденти називали як натяки з боку представників певних структур, так і власну ініціативу, викликану впевненістю в швидкості та простоті досягнення результату [9].

Високий рівень корупції зумовлений лояльним ставленням до цього явища, звичкою до нього або навіть, нерозумінням, що саме слід вважати хабарем. У результаті цього боротьба з корупцією зводиться до претензій і перевірок дрібних посадовців, залишаючи без уваги її реальні масштаби. Безумовно, за таких обставин будь-які інституційні методи боротьби з цим явищем приречені. Однак, створення альтернативних приватних центрів з надання адміністративних послуг здатне перетворити хабарництво на не вигідну і безглузду процедуру. Також ефективною стратегією подальшої демократизації видається процес ізоморфізму, який вимагає посилення взаємодії організацій, виникнення міжорганізаційних структур (союзів, об'єднань організацій), зростання рівня інформаційного навантаження на організації, ідентифікація організацією себе як частини організаційного поля, що сприяє їх активній взаємодії з іншими організаціями. При цьому ізоморфізм може здійснюватись як шляхом тиску з боку інших інститутів-організацій чи виникнення проблем з легітимністю, так і через наслідування зразків успішніших інститутів, професіоналізації, коли для підвищення своєї ефективності інститути-організації віддають перевагу підвищенню спеціалізації у певній сфері.

Таким чином, на сучасному етапі неформальні інститути і відносини переважають над формальними й утверджують авторитарні практики, що перешкоджає демократизації політичної системи України. Це пояснюється слабкістю демократичних інститутів, нестабільністю законодавства, нормативним дефіцитом, незрозумілістю для пересічних громадян сутності та цінності демократії. В цілому неформальні інститути виникають об'єктивно, як наслідок взаємодії суб'єктів політики, тому варто шукати шляхи їх конструктивного взаємозв'язку з формальними правилами.

Важливим аспектом політичних досліджень має стати пошук механізмів цілеспрямованого впливу на процес трансформації політичних інститутів, а саме – забезпечення динамічної стабільності, постійний саморозвиток та самовдосконалення демократичних інститутів у сфері неформальних процедур, набуття офіційного статусу демократичними неформальними інститутами і створення правової альтернативи авторитарних неформальних практик, що зумовить поступове відмирання останніх.

Таким чином, пріоритетним завданням інституціоналізації демократії на сучасному етапі є здійснення реформ, спрямованих на забезпечення співпраці формальних та неформальних інститутів. Іншими словами, варто створити умови, за яких існуючі неформальні інститути змушені будуть діяти в правовому полі та використовувати демократичні методи впливу на владу. Перспективними у зв'язку з цим є такі напрями діяльності як прийняття законів «Про лобізм», «Про опозицію», налагодження ефективних комунікативних зв'язків між елітою та масами, проведення роз'яснювальних заходів з метою підвищення політичної культури громадян, чиновників, політичної еліти.

Використана література:

1. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I) // Полис. 2002. № 1. С. 6–17.

2. Хелмке Г., Левитски С. Неформальные институты и сравнительная политика : основные направления исследований // Прогнозис. 2007. № 2. С. 188–211.
3. Патнам Р., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громад.активності в сучасній Італії [Пер. з англ. В. Ющенко]. К: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302с.
4. Лавренова К. О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації. Дис. канд. політ. наук. Київ, 2017. 325 с.
5. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія. Чернівці : Книги – ХХІ, 2016. 552 с.
6. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с.
7. О’Доннелл Г. Делегативная демократия // Пределы власти. 1997. №2-3. С. 28-34.
8. Головаха Е., Панина И. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе // Социология: теория, методы, маркетинг. 2001. №4. С.3–24.
9. Дослідження у сфері корупції: основні результати і рекомендації / ТСППР. 2019. URL: <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20873580-doslidgeennya-u-sferi-koruptsiyi-osnovni-rezultati-i-rekomendatsiyi> (дата звернення 22.12.2019)

Haponenko V. A. The Role of Informal Institutions in the Process of the Ukrainian Political System Democratization.

The article examines the role of informal institutions in the process of hybrid institutionalization in the context of prospects for further democratization of Ukraine's political system. The positive potential of informal institutions in the process of democratization of the political system is emphasized. The hybrid nature of the political regime and institutional changes, the contradictions of formal and informal institutions, which impedes the democratization of Ukraine's political system, are proved.

The ways of institutionalization of democratic institutions are indicated, in particular the creation of alternatives of informal institutions rooted in the mass consciousness, the improvement of the work of formal structures due to the detailing of legislation and the improvement of the quality of their functioning, the granting of formal status to informal practices with determination of permitted methods of their activity.

Keywords: political institute, informal institute, hybrid institutionalization, democratization of political system.

УДК 321.011.5

Іванова Н. Ю.

ПОЛІТИЧНИЙ ПОПУЛІЗМ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті розглядаються особливості популізму як методу управлінської діяльності і засобу політичної боротьби у умовах трансформації політичної системи. Досліджуються причини посилення популізму у сучасному демократичному інформаційному суспільстві, зокрема орієнтація на виборця, медійність політики, ірраціональні методи боротьби та легітимації влади, а також наслідки такої тенденції (порушення функції представництва інтересів, спрощення та стереотипізація політичних процесів, постійна критика правлячого режиму).

Обґрунтовується теза про негативну роль популізму як неформального політичного інституту, що в умовах нестабільного демократичного режиму загрожує перманентною делегітимацією політичної влади, неефективності формальних інститутів, напруженістю і конфліктністю суспільства, загрозою редемократизації. Наведено аргументи щодо популіського характеру політичної влади в Україні.

Ключові слова: популізм, делегітимація влади, політичний інститут, трансформаційна політична система.

Популізм – загальносоціальна, багатогранна категорія, політичний інструмент, що використовується у боротьбі за владу. Існує безліч визначень популізму. Однак, в умовах перехідного характеру політичної системи особливого значення набуває його розуміння як засобу політичної боротьби, що передбачає застосування популярних, в конкретній ситуації ідей, спрощених уявлень, обіцянки швидких результатів для досягнення політичних цілей. Іншими словами, популізм – це роздача обіцянок в обмін на підтримку виборців під час голосування та в процесі прийняття політичних рішень.

Здебільшого явище популізму розглядається як об'єктивний наслідок демократизації, масовізації, медіації світової спільноти. Проте, в умовах слабкості демократичних інститутів, громадянського суспільства, низького рівня політико-правової культури популізм зміцнює свої позиції і стає провідним політичним інститутом, що деструктивно впливає на функціонування політичної системи та перешкоджає завершенню демократичного переходу.

Різні аспекти популізму ґрунтовно розглянуті у зарубіжній (Г. Вайнштейн [1], А. Глухова [2], М. Макмілан [3]) та вітчизняній (М. Дем'яненко [4], А. Колодій [5], О. Лісничук [5], І. Кіянка [7], О. Новакова [8], А. Романюк [9]) науковій літературі. Однак ці дослідження не вичерпують питання про шляхи мінімізації деструктивного впливу популізму на процеси демократичної трансформації. Особливо актуальна ця проблематика в світлі високого рівня конфліктності перехідних суспільств, зокрема гібридної війни та відкритого військового протистояння в Україні.

Тому *метою* статті є аналіз особливостей популізму в умовах незавершеної трансформації, гібридизації політичного режиму, а також методи протидії деструктивному впливу популізму. Для досягнення цієї мети, насамперед, звернемось до теоретичних засад дослідження популізму. Тривалий час популізм розглядався як ідеологія антисистемних, найчастіше лівих політичних сил, що виступали з гаслами антиелітарності, підвищення ролі народу у процесі управління державою.

Поступово зміст популізму розширювався. Сьогодні до популізму схильні й центристські партії, і правлячі режими, які використовують популізм не лише як сукупність ідей, але й як засіб досягнення влади, механізм публічного управління [3]. Популізм набуває характеру неформального політичного інституту, тобто інституціоналізується, утверджується як норма, традиція політичної діяльності, лояльно сприймається суспільством.

Дійсно, майже всі політики використовують популістські методи у політичній боротьбі, щоб сподобатись виборцям, для чого потрібне вміння спілкуватися простою, зрозумілою звичайним людям мовою, говорити просто про складні речі, чітко висловлювати думки, висвітлювати нагальні проблеми, критикувати владу за її прорахунки. Всі ці складові містять елементи популізму.

Саме по собі явище популізму не має виключно негативного змісту. Однак, ряд особливостей популістської риторики, якщо вони мають всеохоплюючий провідний вплив на політичні процеси, можуть провокувати системні кризи та політичну нестабільність. Більшість дослідників виділяють такі ознаки популізму:

- спрощена картина суспільно-політичної реальності, наявних проблем та завдань, соціальних потреб, інтересів та ідентичностей. Використовується поняття «народ» як неструктуроване та монолітне явище. Апеляція до народу як цілості уповільнює артикуляцію інтересів суспільних груп, ускладнює можливості їх представлення і захисту;
- популістичний дискурс поділяє суспільство на «своїх» і «чужих», підтримує стан постійної конфронтаційності;
- популізм виступає з постійною критикою правлячого режиму, а тому спричиняє перманентну делегітимацію наявного політичного і соціального порядку [6].

Багато дослідників явища популізму справедливо вважають його продуктом демократії, своєрідним побічним ефектом становлення демократичних інститутів та процедур [1; 2; 4]. Адже в реальній політичній практиці народ не може бути суб'єктом влади, оскільки він не наділений волею і свідомістю, здатністю приймати рішення діяти. Народовладдя це лише декларативний принцип, що закріплюється системою політичних інститутів. Також політичні еліти прагнуть здобути якомога більшу підтримку на виборах, а тому апелюють до народу. «Харизматична медійна демократія заохочує популістський стиль у загальноприйнятій політиці», – відмічає К.фон Байме [10, с. 106].

На думку А. Романюка, популізм продовжує посилювати своє значення у XXI ст., чому сприяли такі процеси, як перенесення уваги у демократичному розвитку з захисту прав більшості на гарантування прав меншості; розвиток та підсилення форм безпосередньої демократії та засобів масової комунікації, що відповідає ідеологічній риторичній популізму; актуалізація на противагу глобалізму звернень до національних цінностей і заперечення універсальних критеріїв розвитку суспільного життя; ускладнення та бюрократизація процесу прийняття рішень і політичного процесу загалом у межах європейських національних держав. Усе це призводить до непрозорості діяльності влади, ускладнює розуміння «простим громадянином» сутності політичного процесу, сприяє формуванню підозр і відповідно веде до зацікавленості у «простій, зрозумілій» політиці [9, с. 240].

Отже, популізм у сучасному світі стає неодмінним атрибутом кожного політика. При цьому його агресивність зменшується через підвищення політичної культури громадян, розвиток громадянського суспільства, наявність у суспільстві толерантності і плюралізму думок. Водночас, варто наголосити, що характер і роль популізму істотно залежить від рівня розвитку демократичних політичних інститутів в державі. В умовах стабільної консолідованої демократії, політик, який прийшов до влади з використанням популістської технології, докладає зусиль для реалізації своєї передвиборчої програми, що є основним критерієм діяльності політичного лідера в демократичному суспільстві. Якщо його обіцянки розходяться зі політичною діяльністю, то на чергових виборах такий політик зазнає поразки, оскільки цим обов'язково скористаються опоненти.

Найбільшою мірою популізм поширений серед верств населення з низьким рівнем політичної і правової культури, а також за умов несталості структур народовладдя. Стосовно перехідних політичних систем варто зазначити такі особливості популізму. *По-перше*, роль популізму набуває особливої ваги у зв'язку з політичною та економічною кризою, соціальним розшаруванням, загостренням суспільних суперечностей. Це зумовлює становлення популістських режимів, покликаних примирити протилежні інтереси різних верств суспільства, досягти консенсусу політичними силами, що їх відстоювали.

Варто погодитись з твердженням О. Новакової, що у суспільствах перехідного типу, до яких належить і Україна, громадяни підсвідомо тяжіють до швидкого вирішення наявних проблем і не схильні до повсякденної участі у цьому процесі. Тому вони більш лояльні до політиків, які обіцяють краще життя вже сьогодні. До того ж в нашій країні відсутні потужні ліві партії, що у своїх програмах та діяльності актуалізують соціальні проблеми та питання загальної справедливості, тому їх місце активно займають популісти, для яких соціальна справедливість – не ідеологія, а засіб отримання влади [8].

Однак, найгіршим є варіант популізму в умовах низького рівня політико-правової культури. Нездатність мас протистояти демагогії, чорно-біла картина світу, готовність обожнювати чергового кумира і зненавидіти його конкурентів активно використовуються популістськими лідерами для мобілізації суспільної підтримки.

По-друге, популізм загрожує становленням авторитаризму. В суспільстві зі слабо вираженими демократичними традиціями популістський політик перекладає відповідальність за власні прорахунки та нездатність вирішити нагальні потреби, крах декларованих перетворень на третіх осіб або зовнішнього ворога. При цьому він апелює до громадської думки, за підтримкою звертається до народу, що його обрав, налаштовуючи своїх прихильників проти вигаданого ним «цапа-відбувала». Таким чином посилюється тиск

на «винуватців», домагаючись їх відходу з політичної арени, закріплення статус-кво, звужуються можливості для діяльності опозиції. При цьому використовується репресивний апарат, організуються військові кампанії у сусідніх державах. Яскравий приклад політика Російської Федерації, яка постійно проводить нерентабельні з економічної точки зору військові акції, які слугують методом відволікання уваги власної громадськості від внутрішніх проблем.

По-третє, популізм вкорінюється у суспільно-політичну практику трансформаційних держав і як неформальна процедура перешкоджає ефективному функціонуванню демократичних політичних інститутів. Народовладдя не реалізується як демократичний принцип, тому посилюється розчарування пересічних громадян у цінності демократії загалом. Причому доки народ буде орієнтуватися не на реальний стан справ в економічній та соціальній сфері, а на красномовні вислови політиків – небезпека авторитаризму буде існувати.

Таким чином, популізм в умовах незавершеної трансформації набуває всеохоплюючих масштабів та становить загрозу не лише процесу демократичного переходу, але й функціонуванню транзитивних політичних систем загалом. Цю загрозу можна пояснити декількома причинами.

По-перше, у процесі комунікації представників влади та мас використовується нераціональна аргументація, зокрема, акцентується увага на особистісних якостях нових облич, розроблених політтехнологами, використовуються «фейкові» новини та соціологічні шоу, нав'язуються стереотипи, навішуються ярлики, використовується залякування.

По-друге, популізм відволікає увагу громадськості від дійсно важливих проблем (тіньова економіка, утвердження гібридної олігархічної політичної системи). Популізм – це завжди відхід від справді актуальних проблем, від об'єктивно існуючих інтересів і потреб людей, що відволікає суспільство від реальності та затягує його в світ ілюзій, нездійснених мрій та очікувань. Популізм завжди виникає на ґрунті розчарування, причому на ньому ж найчастіше й завершується.

По-третє, популізм породжує делегітимацію політичної системи у випадку невиконання обіцянок, розчарування населення у популістських гаслах. Адже він маніпулює довірою людей, деформуючи реальний стан речей. У суспільстві існує необхідність об'єднання зусиль політичної еліти та громадян у здійсненні конкретного політичного курсу на основі взаємної довіри. Відтак довіра полягає у відношенні до іншого суб'єкта та його дії, що ґрунтується на переконаності в правоті, вірності, порядності та чесності. Водночас, народу важливо знати, що політики є людьми компетентними, освіченими, здатними приймати професійні політичні рішення. Довіра є своєрідним кредитом, що випереджає реальні події та згодом закріплюється або руйнується. Як зазначали класики зарубіжної політичної думки Р. Патнам, Ф. Фукуяма, тільки на основі довіри може здійснюватись ефективна політика [11; 12]. Також варто акцентувати увагу на те, що в процесі комунікації будь-яка інформація проходить фільтр довіри і недовіри, у результаті чого об'єктивна реальна інформація може бути сприйнята критичніше ніж брехлива, у зв'язку з несумісністю першої з ментальними, національними, традиційними й іншими особливостями цього суспільства. Семантика популізму базується на виокремленні з числа актуальних проблем чіткого теоретичного змісту і перетворенні його в абстракцію, під яку можна підвести будь-який факт, ситуацію чи подію, пов'язати будь-яке поняття з діями правлячої групи і концепціями, що виправдовують її діяльність.

По-четверте, у зв'язку з тим, що політика здійснюється за допомогою багатообіцяючих, але відірваних від реальності гасел, декларацій, закликів, то її хід буде пустопорожнім, інтереси більшості залишаються невираженими і незадоволеними. Політика за таких умов набуває характеру імітації, запускається її конфліктний потенціал часто з непередбачуваними наслідками. Отже, сама політика буде неефективною, що ми часто спостерігаємо. Так, не були реалізовані такі гасла як «100 кроків назустріч людям», «Покращення життя вже сьогодні», «Український прорив» тощо.

Нарешті, схильність популізму до конфронтаційності в умовах низького рівня толерантності, терпимості до протилежних конфліктів загрожує переростанню суспільних суперечностей у відкрите протистояння зі застосуванням насильства. Як стверджує Ф. Закарія: «Введення демократії в розколотих суспільствах лише заохочує націоналізм, етнічні конфлікти і навіть війни. Організувати собі масову підтримку простіше за все на расовому, етнічному чи релігійному ґрунті» [13, с. 117].

На жаль, українська політична практика є яскравим прикладом окреслених тенденцій зростання ролі популізму. Це пов'язано зі спрощеним розумінням народовладдя, його ототожнення з анархією або мітинговою демократією, що насправді вульгаризують сутність цього демократичного принципу. Поряд зі зростанням інтересу громадян до політичних процесів, посилюється роль популістської риторики, оскільки політична участь досі не підкріплена здатністю громадської думки адекватно оцінювати політичні процеси та ситуацію в країні.

Апогеєм популізму стала передвиборча кампанія 2019 р. Так, визначальними якостями кандидата на пост глави держави вважали його популярність, що сформувалась у суспільстві за рахунок фільму «Слуга народу», успішного шоу-бізнес менеджменту. Натомість, ніякого значення не відіграли відсутність чіткої політичної програми та політичного досвіду, вагомих результатів діяльності у політичній сфері. Визначальними чинниками електоральних переваг стали вік кандидата, новизна його обличчя, але не програма кандидата, шляхи її реалізації, партійна приналежність, освіта, здатність вирішувати надскладні суспільно-політичні проблеми. Як бачимо, перемога на виборах В. Зеленського та його команди цілком вписується у європейські тренди, оскільки він є шоуменом та активно використовував мережеві засоби комунікації.

Зростання ролі популізму як чинника політичного процесу пов'язане з кризою довіри до старої політичної еліти, які вчасно не відчули і не відреагували на назрілі соціальні проблеми. Такий висновок цілком правомірний щодо парламентських виборів 2019 р.: голосування відбувалось здебільшого не за, а проти старої політичної еліти, внаслідок чого склад Верховної Ради оновився на понад 80%.

Вибори 2019 р. засвідчили нігілізм громадян щодо всієї системи влади, доведений до абсурду. Втома від інституційної невизначеності призводить в Україні до зростання ролі популізму як механізму легітимації та реалізації політичної влади. Посилює популістські тенденції сучасної політики стрімкий розвиток ЗМІ, зокрема мережевих. Як слушно зауважує М. Розумний: «Наслідком таких підходів є поява нових політичних проектів, заснованих на мережевій, «вірусній» та інших мобілізаційних технологіях, що фінансуються з альтернативних, в т.ч. зовнішніх джерел. Реклама партійних брендів стає дедалі агресивнішою, фігури партійних лідерів дедалі ефектнішими, а середовище «партійних активістів» із часом професіоналізується і набуває ознак корпоративної закритості» [14, с. 87].

Також на всіх етапах функціонування політичної системи України спостерігається криза легітимності органів державної влади. Не стала винятком і теперішня влада, яка отримавши рекордну підтримку на виборах, нині стрімко втрачає рейтинги. Як повідомляє Інтернет-видання «Українська правда», протягом осені частка тих, хто ставиться до В. Зеленського позитивно, зменшувалась: 73% в вересні, 66% в жовтні, 64% на початку листопада, 52% в кінці листопада. Частка тих, хто ставиться до В. Зеленського негативно, протягом осені зростала: 7% в вересні, 9% в жовтні, 12% на початку листопада, 19% в кінці листопада [15].

Нарешті, наслідками засилля популізму, штучної актуалізації у ході політичної риторики відмінностей регіонів України, статусу російської мови тощо стають військові дії на Сході України, міліарний тиск на Українську державу збоку Росії. Саме в цьому контексті популізм виступає як одна із головних загроз національній безпеці України.

Отже, популізм є невід'ємним елементом демократичного суспільства, що перестав бути просто конкурентною технологією боротьби за прихильність виборця. Наразі він є

чинником, який рішуче впливає на структурування, на напрями й динаміку політичних і соціальних змін, на діяльність державних, політичних, економічних, соціальних інституцій, на трансформацію старих і творення нових. Однак у трансформаційних політичних системах він набуває всеохоплюючий характер, зумовлює перманентну делегітимацію, конфліктність суспільства. Таке поширення популізму означає не лише використання певної риторики, але формування особливої картини світу, творення специфічної суспільної реальності (особливо в набутих в останній період масштабах і формах). При цьому абсолютна більшість впливів і змін, які відбуваються внаслідок домінування популізму, мають характер деструктивний, в тому числі і з точки зору перспектив демократичного розвитку України.

Використана література:

1. Вайнштейн Г.И. Современный популизм как объект политологического анализа // Полис. Политические исследования. 2017. No 4. С. 69–89.
2. Глухова А.В. Популизм как политический феномен: вызов современной демократии // Полис. Политические исследования. 2017. No 4. С. 49–68.
3. Макміллан М. Що таке популізм? URL: <http://nv.ua/ukr/opinion/makmillan/shchotake-populizm-412114.html> (Дата звернення 10.12.2019).
4. Дем'яненко М. М. Популізм в демократичному суспільстві: особливості використання та сприйняття // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 2013. №3(113). С. 93–96.
5. Колодій А. Сучасна демократія і популізм: споріднені супротивники URL:<https://political-studies.com/?p=2240> (Дата звернення 10.12.2019)
6. Кіянка І. Б. Популізм як феномен політичного життя // Вісник Дніпропетровського університету. Політологія, 2013, Т. 21, Вип. 23 (4). С. 28–35.
7. Лісничук О. Популізм в Україні: теоретичні засади проблеми вивчення феномену // Наукові записки 2015 №4 (78). С.63–73.
8. Новакова О. Тренд популізму у сучасному політичному процесі // Вісник Дніпропетровського університету, 2017, № 1. С.137–145.
9. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 391с.
10. Байме К. Дилемми європейської демократії: синдром усталості демократії і можливості її реформування // Дилемми європейської демократії в началі ХХІ ст. М., 2005. №2. С. 78-99.
11. Патнам Р., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громад.активності в сучасній Італії [Пер. з англ. В. Ющенко]. К: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302с.
12. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М: ООО «Издательство Аст», 2005. 588с.
13. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. М: Ладомир, 2004. 383с.
14. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення: монографія. К. : НІСД, 2016. 196 с.
15. Рейтинг Зеленського стрімко впав до 52% / Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/11/28/7233261/> (Дата звернення 10.12.2019)

Ivanova N.Y. Political Populism in the Conditions of Unfinished Transformation

The features of populism as a method of administrative activity and a means of political struggle in the conditions of transformation of the political system are considered in the article. The causes of increasing populism in the modern democratic information society, including voter orientation, media mediation, irrational methods of power struggle and legitimation, as well as the consequences of such tendency (violation of the function of representation of interests, simplification and stereotyping of political regime, are investigated).

The thesis about the negative role of populism as an informal political institute, which in the conditions of unstable democratic regime threatens permanent delegitimation of political power, inefficiency of formal institutions, tension and conflict of society, threat of redemption is substantiated. Arguments about the populist nature of political power in Ukraine are presented.

Keywords: populism, delegitimation of power, political institute, transformational political system.

УДК 316.3:32-051-021.432

Бокоч Ю. М.

РОЗВИТОК АНТИКОРУПЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено роль політичної комунікації держави та громадянського суспільства в сфері боротьби з корупцією. Феномен корупції розглянуто як суттєву ваду соціальної комунікації в українському суспільстві, проаналізовано її прояви як на офіційно-державному, так і на побутовому рівнях. Визначено такі основні напрямки розвитку антикорупційної комунікації як формування довіри до антикорупційних дій через налагодження ефективної співпраці держави та громадянського суспільства; розвиток онлайн сервісів та спеціальних центрів надання адміністративних послуг; регулярне проведення комунікаційних кампаній, спрямованих на інформування та освіту населення в цій галузі; руйнування поблажливого ставлення до побутової корупції та створення «нульової толерантності» до будь-яких корупційних дій.

Ключові слова: політична комунікація, антикорупційна діяльність, держава, громадянське суспільство.

Політична комунікація відіграє провідну роль в житті сучасного суспільства. Вона пов'язує усі сфери суспільного життя, створює працюючу єдність з розрізнених інституціональних та не інституціональних елементів. Тому так важливо, щоб сутнісна та змістовна якість комунікативної взаємодії відповідала демократичним принципам, мала відкритий та рівноправний характер. У випадку ж використання комунікативних каналів для інформаційного насильства, примусу та маніпуляцій виникають такі вади суспільного життя як корупція, що формується саме в процесі комунікування влади та громадянського суспільства. Відповідно зростає актуальність дослідження інформаційно-комунікативних заходів боротьби з корупцією, створення стратегії державної політики щодо розбудови системи комплексних, послідовних та скоординованих антикорупційних комунікацій, які стануть ефективним інструментом запобігання та протидії корупції на державному, інституційному та побутовому рівні, сформують довіру до антикорупційних ініціатив влади та зменшать толерантність до будь-яких проявів корупції [1].

Комунікація суспільства з владними структурами, громадськими об'єднаннями були об'єктом вивчення багатьох вчених – Р. Патнама, Ю. Габермаса, Т. Карозерса та ін. Важливі дослідження з проблем корупції зробили сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені С. Барсукова, А. Бистрова, І. Мошкіна, М. Сильвестрос та ін. Застосування інформаційно-комунікативних засобів та технологій у антикорупційній діяльності досліджували Ю. Алексєєва, О. Іванюк, К. Бабенко, О. Береза, В. Габрінець, М. Дітковська, О. Карпенко, В. Нонік, А. Сухаріна та інші дослідники. Не дивлячись на значні здобутки вчених, визначена в темі проблематика є надзвичайно складною, багатовимірною і потребує подальшого дослідження в аспекті визначення теоретичних і практичних засад розвитку антикорупційних інформаційно-комунікаційних технологій. *Мета статті* – визначити основні напрямки та інструменти застосування комунікативних практик у налагодженні функціональної взаємодії влади та громадянського суспільства в сфері боротьби з корупцією.

Система суспільних відносин включає в себе зв'язки та форми взаємодії, що виникають в соціальній сфері життя людей. Аналізуючи дані аспекти, Т. Парсонс вбачав сутність

соціальної комунікації у системі соціальних зв'язків стосовно інформаційного обміну взаємодіючих функціональних структур, а Ю. Габермас запропонував концепцію комунікативної раціональності влади. За висновками науковців, політична влада є комунікативною за своїм походженням, тому саме комунікація є провідним механізмом її реалізації. У межах цього підходу влада в державі розглядається як «специфічна форма соціальної комунікації між суб'єктами та об'єктами політичної діяльності з приводу отримання, збереження, відтворення та трансформації політичної інформації з метою вироблення адекватних або неадекватних політичним цінностям суспільства рішень» [2].

Для інформаційного суспільства притаманні нові цілі, цінності та стратегічні орієнтири розвитку. Вони пов'язані з успішним застосуванням потенціалу людини, створенням дієвої системи мотивації ефективної співпраці. Це потребує формування нових компетентностей в галузі управління державними та громадськими організаціями. Як наголошує О. Іванюк, в українському суспільстві «дотримання імперативу цінності людини є важливим не тільки для організації ефективної роботи державних органів влади і налагодження взаємодії органів влади з громадськістю, а врахування важливості отримання оберненого зв'язку» [3].

Однією з суттєвих вад соціальної комунікації між державною владою та громадянами є корупція, що складає небезпеку для формування і укріплення демократичних відносин в суверенній Україні. Ця проблема вже давно визнана та актуалізована в суспільстві, але вирішення її суттєво гальмується недосконалістю політико-правових механізмів, низьким рівнем ефективності взаємодії різних антикорупційних органів, недосконалістю інформаційно-аналітичного забезпечення, недовірою до дій влади з боку громадян, існуванням суспільної толерантності до корупційних дій, тощо.

За показниками «Індексу сприйняття корупції» за 2016 р. Україна з 29-ма балами із 100 можливих опинилася на 131 місці загального рейтингу з 176 країн [4]. Такі показники є вкрай незадовільними для країни, в якій Революція Гідності завдання боротьби з корупцією перетворила на пріоритет як для політичних інститутів, так і громадянського суспільства.

Періодичні опитування, що проводилися дослідницькою компанією TNS разом з Національною радою реформ, виявили тенденцію збільшення частини громадян, що дають негативну оцінку діяльності державних органів з подолання корупції в Україні (від 50 до 60 %). Така тенденція свідчить як про недостатню ефективність відповідної діяльності влади, так і про недостатній рівень інформування суспільства про антикорупційні заходи держави. Лише близько 50% опитаних зазначили, що читали або чули про позитивні результати у вирішенні даної проблеми. Це свідчить про наявність дисбалансу на користь негативних повідомлень в інформуванні про хід і результати антикорупційних реформ. З іншого боку, суттєвим бар'єром у вирішенні проблеми корупції є наявність в суспільстві певної «толерантності» до корупційних дій. Дослідження соціологічної групи «Рейтинг», що проводилися за ініціативою Міжнародного республіканського інституту, продемонстрували, що значна частина опитаних (від 13% до 62% залежно від регіону) вважає, що послуга, дарунок – це спосіб «віддячити» чиновнику, а не прояв корупції [1].

Як слушно зазначає А. Сухарина, склалася така ситуація, коли побутова корупція перетворилася в Україні на один з неформальних інститутів взаємодії громадян та різноманітних органів влади, який «фактично заміщає або доповнює формальний порядок, встановлений нормативно-правовими актами держави» [5, с. 5]. За результатами загальнонаціонального опитування, що у вересні-жовтні 2017 р. провели Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірма «Юкрейніан соціолоджі сервіс», в громадянському суспільстві ще не сформувалася чітка думка щодо оцінки хабарництва. У той час як 49% респондентів визначили хабарі як однозначно негативне явище, 44% частково (35%) або навіть повністю (9%) виправдовують їх існування [5, с. 6–7]. Ці показники яскраво свідчать про нагальну потребу організації та проведення системних антикорупційних комунікацій, спрямованих на підвищення рівня освіченості громадян у теоретичних та прикладних аспектах даних питань.

Протягом останніх років Україна напрацювала значну законодавчу та інституційну базу для подолання проблеми корупції. Втім практичні результати досі не демонструють якісного зниження рівня сприйняття проявів корупції громадянами та бізнесом, суттєвих досягнень у подоланні цього негативного явища. Така ситуація приводить до розуміння, що комплексний та системний характер проблеми боротьби з корупцією потребує активної співпраці влади та громадян, розгортання ефективної комунікації у сфері запобігання та протидії корупції. Для організації такої комунікативної діяльності був розроблений урядовий документ «Стратегія комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції» [1]. Головними завданнями Стратегії було визначено: налагодження ефективного інформаційного обміну між державою та суспільством; створення позитивного іміджу України, як держави, що активно і принципово бореться з корупцією; формування довіри та підтримки до державної антикорупційної політики; реалізація принципу «нульової суспільної толерантності» до корупції.

Успішним інструментом в антикорупційній комунікації показали себе онлайн технології. Фахівці констатують, що «автоматизація державних послуг та виключення людського чинника з процесу прийняття рішення одразу знижує можливість виникнення корупції за рахунок скорочення контактів у сегментах, де функціонує ряд інформаційних систем і електронних сервісів» [6, с. 101]. Прогресивною формою комунікації стали спеціальні антикорупційні платформи, активними учасниками яких є представники ЗМІ, громадських організацій, експертного середовища та міжнародні організації. Метою створення цих інформаційно-комунікативних структур є інформування суспільства щодо реальних форм та заходів антикорупційної боротьби; створення антикорупційної культури за рахунок активного обговорення наслідків корупції для суспільно-політичного життя; організація навчальних та просвітницьких онлайн курсів та інших заходів; проведення антикорупційного моніторингу та створення масиву об'єктивного фактичного матеріалу для оцінювання ставлення до корупції в суспільстві. Яскравими прикладами такої діяльності є Всеукраїнський онлайн центр для боротьби з корупцією «Битва за правду», платформа антикорупційних комунікацій «Декорупція», Аналітична платформа YouControl та багато інших, що створюють в Україні реальні умови для акумуляції зусиль усіх суб'єктів суспільного життя для антикорупційної боротьби [7].

Найпоширенішим засобом комунікації між владою та громадянами є надання адміністративних послуг. Тому якість цієї діяльності, максимальне очищення її від корупційних схем стає пріоритетним завданням владних інститутів. Цікавими в даному контексті є результати дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва та Центру Разумкова, що проводилося у липні 2019 р. в межах проекту «Посилення ролі громадянського суспільства у забезпеченні демократичних реформ і якості державної влади». З метою демонстрації динаміки у досліджуваних процесах використано показники аналогічних опитувань, що проводилися цими ж структурами для Центру політико-правових реформ у грудні 2014 р. та листопаді 2015 р. [8]. Порівняння отриманих дослідницьких показників показало, що 37% громадян оцінюють якість надання адміністративних послуг як задовільну. Була виявлена позитивна тенденція щодо позитивних оцінок надання адмінпослуг, що показано у таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка оцінки якості надання адміністративних послуг громадянам України

Рік	Позитивні оцінки %	Негативні оцінки %
Загальні показники		
2014	5	40
2015	14	32
2019	19	16
Оцінки громадян, що безпосередньо отримували адміністративні послуги		
2014	30	61
2015	42	48
2019	51	35

Таким чином, попри помітні зміни у бік підвищення якості надання адміністративних послуг, дані таблиці свідчать лише про крайні показники у вигляді негативних або позитивних оцінок, значна частина населення досі залишається в «сірій зоні» невисокої довіри до дій державних органів. Необхідно звернути увагу також і на велику різницю між загальними оцінками і оцінками учасників адміністративної взаємодії. У першому випадку позитивних оцінок 19%, у другому – 51%. Це говорить про наявність в суспільстві стійкого негативного іміджу інститутів державної влади, для зламу якого окрім практичних заходів необхідно набагато більш активне та результативне інформування громадян про позитивні зміни та виникнення нових можливостей для реалізації громадянських прав в комунікативній практиці адміністративних органів сучасної України.

На тлі загальних оцінок позитивна динаміка очищення адміністративних послуг від корупції залишається дуже повільною: свідчення про дачу хабара за адмінпослуги зменшилися з 10,7% у грудні 2014 р. до 8,8% у липні 2019 р. [8].

Виходячи з цього, важливим та інформативним є з'ясування мотивів участі/неучасті громадян в корупційних відносинах. Експерти-аналітики визначили, що головною метою корупційних вчинків є досягнення безпеки та забезпечення базових потреб. Українці відчувають непевність щодо процедури отримання адміністративних послуг, медичного обслуговування, працевлаштування, освіти дітей, тощо [9]. Тому, вступаючи в корупційні відносини, люди, частіш за все, не прагнуть отримати щось незаконне, а намагаються забезпечити практичну реалізацію своїх громадянських прав.

Таким чином, зрозуміло, що надання людям справді дієвих засобів отримати важливу для них послугу швидко та ефективно, на законних підставах, наприклад, через електронні сервіси, мотивацію участі у корупційній діяльності різко знизить. Як вдала форма комунікації влади та громадян показали себе центри надання адміністративних послуг, позитивну діяльність яких у 2015 р. відмітили 82% респондентів (5% користувалися адмінпослугами онлайн), а у 2019 р. – вже більше 90%. Серед переваг діяльності центрів надання послуг громадяни відмітили такі комунікативні характеристики як ввічливість та компетентність працівників, оперативність та зрозумілість інформування, комфортність приміщень (зокрема і для людей з інвалідністю), відсутність великих черг, режим роботи, доступність засобів оплати послуг [10].

Формуванню свідомого неприйняття проявів корупції на всіх рівнях суспільного життя сприяють спеціальні комунікаційні кампанії, що регулярно проводяться з 2014 р. антикорупційною організацією Трансперенсі Інтернешнл Україна. Так у 2014 р. проводилася інформаційно-комунікативна кампанія під гаслом «Вставай! Корупція вбиває», спрямована на руйнування стереотипу свідомості, що корупція не є злочином та створення нового сприйняття корупції як абсолютно неприйнятного явища суспільних відносин. У 2015 р. була організована креативна антикорупційна комунікаційна кампанія «Вони б не мовчали!», в межах якої здійснювалася апеляція до чеснот відомих українців (Лесі Українки, Тараса Шевченка, Григорія Сковороди та інших), які б ніколи не мирилися з корупцією, надавалися конкретні рекомендації щодо механізмів реалізації права громадян на захист та боротьбу з цим негативним явищем. Комунікаційна кампанія «Корупція має бути помічена» (2016 р.) спрямовувалася на руйнування подвійних стандартів щодо оцінки корупційних дій, формування суспільного тиску на владу щодо вирішення даної проблеми. У 2017–2018 рр. також проводилися активні кампанії з метою підвищення особистої відповідальності кожного громадянина за участь у корупційній діяльності, пояснення того факту, що корупціонери крадуть, передусім, гроші платників податків, тобто паразитують на чесній праці кожного українця [11]. Таким чином, простежується логічне розгортання інформаційно-комунікативного впливу – від загальних знань до культурного сприйняття та формування моделей поведінки.

У висновку можна зазначити, що здійснення ефективної антикорупційної комунікації потребує визначення стратегічних і першочергових цілей спільної діяльності влади та громадянського суспільства. Необхідно акцентувати інформаційну політику на руйнуванні

стереотипів щодо розповсюдження корупції, її «вростання» в суспільно-політичне життя та неможливість викорінення. Добре себе показує демонстрація практичних результатів реформ, які привели до зменшення корупції, на конкретних прикладах з життя пересічних громадян в різних населених пунктах нашої країни. Для налагодження комунікативної взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства в питаннях протидії корупції важливо вдосконалювати законодавче забезпечення відповідних процедур взаємозв'язку органів державного управління та громадян України. Мова йде про створення, використання та взаємодію різних підсистем Е-врядування, формування стандартів надання інформації про протидію та запобігання корупції, здійснення постійного моніторингу результатів впровадження антикорупційних реформ та їх економічної ефективності, зменшення корупційних ризиків за рахунок розвитку та розповсюдження систем електронних послуг, постійне, системне здійснення просвітницьких кампаній та інших комунікативних заходів з антикорупційною тематикою.

Використана література:

1. Стратегія комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р.
2. Бабенко К.А., Лазаренко С.Ж. Засади державної комунікативної політики щодо запобігання та протидії корупції // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 1. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=800> (дата звернення 22.08.2019)
3. Іванюк О.В. Перспективи впровадження інформаційних технологій у вітчизняній системі публічного управління // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 4. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/37.pdf (дата звернення 8.09.2019)
4. Безкарність та недієве правосуддя тримають Україну на корупційному дні // Індекс сприйняття корупції – 2016. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/> (дата звернення 15.08.2019)
5. Сухарина А. Побутова корупція: що про неї думають українці // Громадська думка. Інформаційно-аналітичне видання. №31, 2017 . 15 с.
6. Нонік В.В. Інформаційно-комунікаційний інструментарій антикорупційної політики України // Науково-практичний журнал «Економіка та держава». 2019. №8. С. 99-104.
7. Офіційний сайт Онлайн-платформи громадського контролю державних тендерів «Dozorro.org». URL: <https://dozorro.org/> (дата звернення 27.08.2019).
8. Оцінки населенням України якості надання адміністративних послуг. Фонд «демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/otsinki-naselennyam-ukraini-yakosti-nadannya-administrativnikh-poslug_2019 (дата звернення 1.10.2019).
9. Які цінності стоять за рішеннями українців вдаватися (або не вдаватися) до корупції? Ключові висновки фокус-груп, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» на замовлення USAID #Взаємодія! URL: <https://dif.org.ua/article/yaki-tsinnosti-stoyat-zarishennyami-ukraintsiv-vdavatisya-abo-ne-vdavatisya-do-koruptsii> (дата звернення 5.10.2019).
10. Оцінки діяльності центрів надання послуг у 30 містах України. 4 вересня 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/otsinki-diyalnosti-tsentriv-nadannya-poslug-u-30-mistakh-ukraini> (дата звернення 29.08.2019).
11. Комунікаційні кампанії. Трансперенсі Інтернешнл Україна. URL: <https://ti-ukraine.org/project/comscampaigns/> (дата звернення 3.10.2019).

Восоч J. Development of anti-corruption communication in the interaction of power and civil society.

The role of political communication between the state and civil society in the fight against corruption is investigated. The phenomenon of corruption is considered as a significant defect in social communication in Ukrainian society, its manifestations are analyzed at both the official-state and everyday levels. The main directions of development of anticorruption communication are

identified, as formation of trust in anticorruption actions through establishment of effective cooperation between the state and civil society; development of online services and specialized administrative service centers; regular communication campaigns aimed at informing and educating the population in the field; the destruction of condescending attitudes towards domestic corruption and the creation of "zero tolerance" against any corruption.

Keywords: political communication, anti-corruption activities, the state, civil society.

УДК 327.8

Буряченко О. В.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАРИТЕТНИХ УМОВ УЧАСТІ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ЯК ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

У статті аналізується проблема забезпечення рівних можливостей участі громадян України, таких як трудові мігранти, у процесі прийняття суспільно-політичних рішень. Охарактеризовано політичну ситуацію в сучасній Україні, в розрізі участі трудових мігрантів та членів їхніх родин у процесах прийняття рішень національного/регіонального рівня. Автор приходить до висновку, що забезпечення паритетності умов участі трудових мігрантів та членів їхніх родин у процесах прийняття суспільно-політичних рішень дозволить зменшити масштаби міграції; забезпечить дотримання фундаментальних демократичних принципів, політичних зобов'язань, чітких процедур, спільного простору для діалогу і дозволить зміцнити повагу та довіру до державних інститутів.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, політичний монолог, політичний діалог, суспільно-політичні рішення.

Нараховуючи багатовікову історію творення своєї державності, отримавши у 1991 р. незалежність, протягом 28 років Україні так і не вдалося піднятися на щабель розвиненої соціально-економічної та правової держави. За ці роки українці пережили декілька революцій (Революція на граніті, Помаранчева Революція, Революція Гідності) та щоразу після чергового сплеску соціально-політичної активності, надаючи представницький мандат тим чи іншим політичним силам, мали надію, що ті, кому вони довірили своє майбутнє, виведуть країну на новий рівень розвитку. Втім постреволюційна історія показує, що навіть політично свідомі й активні громадяни наражалися на постійне розчарування і продовжували рух по умовному «українському колу»: *Революція – Надія – Розчарування – Стагнація – Протест – Революція...* Україні за багато років не вдалося розімкнути це «коло», що зрештою лише поглибилося з втратою територій, а найбільше – людей.

За роки незалежності українська нація чисельно скоротилася, до того ж, враховуючи, що останній перепис населення проводився у 2001 р., можемо припустити, що демографічна криза є ще й суттєво недооціненою та мало вивченою. Водночас тільки за період сучасної історії Україна пережила декілька хвиль міграції. За даними дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ) на 2018 р. Україна входить у топ-10 країн-донорів трудових мігрантів у світі. За межами країни перебуває до 9 млн. українців, за даними Міністерства соціальної політики, станом на серпень 2019 р. За даними Центру економічної стратегії, більше 4 млн. українців є трудовими мігрантами, це близько 16% працездатного населення. Тобто ми можемо констатувати, що Україна є країною-експортером міжнародної робочої сили. Серед суттєвих причин трудової міграції, як правило, виділяють економічний чинник, але основною причиною, яку зауважують самі мігранти, є втрата надії на достойне майбутнє життя в Україні [1].

Отже, сьогодні сформувалися такі специфічні соціально-політичні умови, за яких громадяни масово змушені виїздити за кордон. До того ж, держава, також, позбавила їх права бути забезпеченими тими ж універсальними правами людини і основними свободами, які необхідно дотримувати, захищати і здійснювати на постійній основі. Це права

паритетних умов участі у суспільно-політичному житті країни, у виборах і політичних реформах, участі в процесах установами миру і примирення; права голосу у власній країні. Тобто українські державні інститути порушили головну свою місію – творення парадигми української державності, де в основі – цінність життя кожного українця та забезпечення рівноправної участі у політичних і громадських справах країни, незалежно від того, чи ти знаходишся в країні чи за її межами.

Гострота та актуальність теми міграції окреслена в багатьох наукових роботах соціологів, політологів, економістів, правознавців (Е. Лібанова, О. Малиновська, О. Гладун, В. Позняк, О. Купець, М. Романюк та інші). Нашу увагу привертає саме актуалізація питання забезпечення рівноправної участі у політичних і громадських справах країни окремої категорії українців – трудових мігрантів. Окреслена проблема особливо актуальна в нинішніх суспільно-політичних реаліях.

Тому *метою цієї статті* є спроба дослідити та проаналізувати питання забезпечення рівних прав та можливостей участі окремих громадян України, трудових мігрантів, у процесі прийняття суспільно-політичних рішень.

Як зазначає МОМ, в Україні так і не створено єдиної вичерпної системи збору даних про трудову міграцію. Натомість, статистичні дані збирають різні установи, зокрема державні органи, міжурядові та неурядові організації. Дані про трудову міграцію, отримані на рівні країни, часто суперечливі й істотно відрізняються в різних джерелах, а також через розбіжності у визначеннях аналітиків таких понять, як короткостроковий трудовий мігрант, довгостроковий трудовий мігрант або емігрант [2]. Отже, всі перелічені вище фактори призводять до неповноти й ненадійності наявної інформації про трудову міграцію в Україні.

У сучасних дослідженнях визначені *основні та конкретні характеристики української міжнародної трудової міграції* [2, с.12]. Зокрема зазначається, що українська довгострокова трудова міграція характеризується зростанням з 2006 р., яке триває понині. При порівнянні вікового профілю з іншими країнами Південно-Східної та Східної Європи (ПССЄ) виявляється, що українські трудові мігранти долучаються до міграції в більш зрілому віці (в середньому в 34 роки). Більшість короткострокових (64%) і довгострокових (71%) трудових мігрантів – це люди віком 18-44 років. Серед старших людей (45 років і старше) вища імовірність участі в короткостроковій трудовій міграції, а у віковій групі 30-44 років вища частка залучення до довгострокової трудової міграції. Визначальною характеристикою українських трудових мігрантів є їхній високий рівень освіти й професійного досвіду: 37% усіх трудових мігрантів мають повну вищу освіту, 41% мають середню або професійно-технічну освіту. Цікаві й *фінансові характеристики* цієї категорії українців [2, с.13]: з огляду на транснаціональний характер домогосподарств із довгостроковими трудовими мігрантами, відносини з банками підтримуються в обох місцях – походження і призначення. Однак вартість чистих заощаджень тримається приблизно на рівні 80% в країнах призначення й 20% – в Україні. Загалом трудові мігранти та їхні домогосподарства дотримуються обережної й консервативної позиції щодо своїх заощаджень. Залишається недовіра й побоювання щодо ризиків і витрат. Це відображається у високому рівні готівкових коштів, що зберігаються вдома – за кордоном, але особливо в Україні.

Отже, як ми бачимо, проблема міграції українців є глобальною та досягла критичних масштабів. Аналізуючи українське законодавство щодо аспектів міграції, можемо констатувати, що навіть при наявності в законодавчому полі України Закону «Про зовнішню трудову міграцію», відповідної «Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» та плану її реалізації, Урядом не вчиняються достатні та ефективні кроки щодо її впровадження. Потік легальної та нелегальної зовнішньої міграції в Україні збільшується щороку майже у геометричній прогресії. Урядові механізми стабілізації міграційної ситуації показали свою абсолютну формальність та недовірливість, популізм, відзначились створенням неефективних державних органів чи правил. Такі урядові дії не забезпечують належним чином вирішення проблеми.

Постійні дестабілізаційні соціально-політичні перетворення в країні призвели до максимального низького рівня довіри громадян України до державних інститутів: Верховної Ради України, Інституту Президента, Кабінету Міністрів України, судової системи, правоохоронних органів (автор опирається на соціологічні дослідження таких організацій як Соціологічна група «Рейтинг», КМІС, Центр Разумкова, Центр Socis та інші за 2014-2019 рр.). Тобто утвердилась максимально низька довіра саме до тих інститутів, які повинні забезпечити захист прав та основоположних свобод громадянина. Державні інститути протягом новітньої історії зазначали свою відданість європейським та світовим цінностям демократії, але декларування розходилося з реальністю. Продовжували сповідуватися пострадянські традиції політичного монологу від влади до народу.

Як зауважує Комітет міністрів Ради Європи, «одна з основних проблем сучасних демократій полягає у відстороненні громадян від політичних процесів. У цьому контексті, як і в багатьох інших, громадянське суспільство є важливим елементом демократичного процесу. Воно надає громадянам, разом із представниками політичних партій і лобі, альтернативний спосіб доносити різні погляди та забезпечувати різні інтереси у процесі прийняття рішень» (рекомендації прийнято Комітетом міністрів 27 вересня 2017 р. на 1295-му засіданні заступників міністрів Комітет міністрів Ради Європи) [3].

У звіті Генерального Секретаря Ради Європи (Розділ 4) визначається декілька критеріїв належного державного управління, які повинні застосовуватись органами державної влади:

–*відкритість та прозорість*: рішення приймаються та виконуються відповідно до правил та положень законодавства; громадськість має доступ до всієї інформації, яка не є обґрунтовано конфіденційною; інформація про рішення, політики, їх впровадження та результати повинна бути доступною громадськості.

–*інновації та відкритість для змін*: здійснюється пошук нових, ефективних способів вирішення проблем та поліпшення результатів; випробовуються та застосовуються сучасні методики надання послуг; створюється клімат, сприятливий для змін.

–*відповідальність*: усі особи, що приймають рішення, несуть відповідальність за них; рішення є обґрунтованими, знаходяться під контролем та можуть бути причиною призначення покарання; існують засоби правового захисту для адміністративних порушень та неправомірних рішень [4].

Європейські та міжнародні інститути такі як ООН, Рада Європи, СОМ, МГО та інші, зауважують, що кожна особа має право, індивідуально та спільно з іншими, мати реальний доступ на недискримінаційній основі до участі у державному управлінні своєї країни, а також до ведення державних справ [5]. Державні та напівдержавні механізми на всіх рівнях повинні забезпечити ефективну та недискриміновану участь громадськості у діалогах та консультаціях щодо цілей розвитку та рішень в галузі державної політики. Така участь повинна забезпечити можливість вільного висловлення різноманітних думок представників громадянського суспільства щодо його функціонування [4]. Участь громадського сектору є ключовим фактором забезпечення належної якості всеохоплюючого законодавства і розробки стабільних принципів політики, які відображають потреби людей та приймаються суб'єктами, яких вони найбільше стосуються [6].

Українські державні інститути декларують, що усвідомлюють потребу в подальшому зміцненні довіри й поваги до демократичних установ, розширенні можливостей для громадської участі у прийнятті рішень. Також вони високо цінують документи Ради Європи, що сприяють створенню середовища для участі громадськості: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ETS № 5) і її додаткові протоколи, Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів (СЄД № 205), Рекомендація Rec(3)3 Комітету Міністрів державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних і громадських рішень, Рекомендація CM/Rec(2007)14 Комітету міністрів державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі, Кодекс кращих практик громадської участі у процесі прийняття рішень (2009 р.), Рекомендація Rec(2001)19

Комітету міністрів державам-членам про участь громадян у місцевому публічному житті та інші.

Однак якщо ми проаналізуємо участь такої категорії українців як трудові мігранти за Матрицею участі громадськості (табл. 1), можемо побачити, що держава ігнорує їх залучення до процесу прийняття суспільно-політичних рішень, участь у виборах і політичних реформах, участь в процесі установами миру і примирення, відтак формуючи відчуття недовіри до державних інститутів й апатії до участі в житті держави та мотивації повернення до країни. Матриця участі громадськості візуалізує етапи процесу прийняття політичних рішень та їх зв'язок з рівнем залучення громадян. Вона ґрунтується на кращій практиці і прикладах, наданих громадянським суспільством по всій Європі, і має за мету заохотити до діяльності та зміцнити взаємодію між неурядовим сектором та органами державної влади [7, с. 18].

Таблиця 1. Матриця участі громадськості

Партнерство	Робоча група або комітет	Спільне складання проекту	Спільне прийняття рішення	Стратегічне партнерство	Робоча група або комітет	Робоча група або комітет
Діалог	Слухання та публічні форуми. Форуми громадян та майбутні наради. Контакт з ключовим представником урядових органів.	Слухання та групи питань і відповідей. Семінари експертів. Багатосторонні комітети і консультативні органи.	Відкрите пленарне засідання чи засідання комітетів.	Семінари з управління потенціалом. Тренінгові семінари.	Робоча група або комітет.	Семінари та дискусійні форуми.
Консультація	Петиції. Консультації в режимі онлайн та за допомогою інших технічних засобів.	Слухання та групи питань і відповідей. Семінари експертів. Багатосторонні комітети і консультативні органи	Відкрите пленарне засідання чи засідання комітетів.	Заходи, конференції, форуми та семінари.	Механізми зворотного зв'язку.	Конференції або наради. Онлайн консультації.
Інформація	Простий та відкритий доступ до інформації. Дослідження. Проведення кампаній та лобювання. Веб-сайт ключових документів	Відкритий та безкоштовний доступ до політичної документації. Веб-сайт ключових документів. Проведення кампаній та лобювання. Веб-мовлення. Внесок досліджень.	Проведення кампаній та лобювання.	Відкритий доступ до інформації. Веб-сайт для доступу до інформації. Розсилка на електронну пошту. «Питання-відповіді»	Відкритий доступ до інформації. Збір фактів. Оцінка. Наукові дослідження.	Відкритий доступ до інформації.
Рівні залучення						
Етапи процесу прийняття політичних рішень	Встановлення порядку денного	Складання Проекту	Прийняття рішення	Здійснення	Моніторинг	Повторне формулювання

Складено за [7, с. 18].

До прикладу, консультативно-дорадчі структури при Верховній Раді України – під цей формат співпраці підпадають робочі групи, громадські (науково-експертні) ради при комітетах, експертно-консультативні органи міжфракційних об'єднань. При цьому не існує чіткої процедури створення відповідних органів і можливостей залучення представників громадянського суспільства до їх діяльності. Так, відповідно до Закону України «Про Комітети Верховної Ради України» (ст.15, п.1) «Комітет при здійсненні законопроектної функції має право створювати робочі групи і призначати їх керівників із числа членів комітету для підготовки проектів актів Верховної Ради України, питань, що обговорюються на засіданнях комітетів, проектів рішень, рекомендацій, висновків комітетів». Громадські ради при комітетах формуються, засновуючись на правилах, викладених у «Положенні про позаштатного консультанта у Верховній Раді України та в її органах», яке затверджено розпорядженням Голови Верховної Ради України від 7 липня 2003 року № 701 [8, с.13].

Отже, на шляху вирішення проблем міграції держава повинна змінити правила гри, інакше українці й надалі масово мігруватимуть за кордон. Тобто державі потрібно вийти зі ситуації політичного монологу і, як показують кращі світові практики, перейти до політичного діалогу, до нової політичної парадигми: Влада – Діалог–Народ.

Упродовж останніх років міжнародні та європейські стандарти участі громадськості у процесі прийняття рішень значно розвинулися у прагненні зміцнити гарантії співучасті. Право участі підкреслювалося в багатьох обов'язкових та не обов'язкових до виконання документах, а міжнародні стандарти недвозначно підтримують думку про те, що співучасть є правом, яке необхідно регулювати та реалізовувати, а не залишати на розсуд представників влади.

Європейські інститути наголошують – у процесі прийняття рішень усі мають бути проінформованими та з усіма мають бути проведені консультації. Забезпечення зворотного зв'язку для учасників підвищує довіру та посилює залучення. Це також заохочує прихильність громадськості та її участь у подальших процесах [9; 4; 6].

Залучення громадськості в процесі прийняття рішень, зокрема *європейська практика* розглядається на окремих прикладах [7].

Франція. Проект: Data.Assemblee-Nationale.Fr. Основні/інноваційні характеристики: забезпечення кращого розуміння громадянами всього законодавчого процесу. Можливість для громадян розробляти інструменти або програми на основі наданої інформації та сприяти демократичній дискусії.

Данія. Проект: eDem. Рівень участі: Всеосяжний діалог. Основні/інноваційні характеристики: Певна кількість рівнів/форм участі як на національному (Смарт Сіті, Інноваційна стратегія відкритих даних, Інклюзія), так і на місцевому рівнях (Цифрові громадські колегії, Статутна рада обраних літніх громадян). Рада літніх громадян: володар Премії Партнерства «Відкритий уряд» 2015 р. Ця соціальна інноваційна ініціатива підтримує участь літніх громадян в процесах прийняття рішень на місцевому рівні. Рада призначена бути посередником між міськими радами та місцевими громадянами літнього віку. Літні громадяни обираються строком на чотири роки шляхом прямих виборів серед усіх громадян, старших 60 років, і за їх участі, з рівним поділом між чоловіками та жінками. Законодавство зобов'язує міські ради проводити консультації з місцевими Радами літніх громадян у випадку прийняття будь-яких рішень щодо літнього населення, які, зазвичай, стосуються медицини, стандартів державних послуг для літніх людей та людей з інвалідністю, а також культурної політики

Грузія. Проект: Стратегія e-Georgia. Інституційний рівень: національний. Запровадження Стратегії e-Georgia поєднує 11 тематичних пріоритетів, від e-Services, e-Participation та Open Government, Skills та e-Inclusion до Awareness. Останній підкреслює необхідність збільшення обізнаності громадян та бізнесу щодо електронних послуг державного сектору та їхніх переваг. Відповідно до дослідження електронного врядування, проведеного ООН 2014 р., з 2010 р. (створення Агенції обміну даними) Грузія піднялася у відповідному рейтингу з 100 на 56 місце поміж 193 країн.

Сполучене Королівство. Проект: Планування для району. Рівень участі: активна участь (партнерство) діалог. Інституційний рівень: місцевий рівень. «Планування району» – це інструмент, який надає громадам можливість отримати підтримку місцевих мешканців у питаннях, які об'єкти необхідно будувати і де, відповідно до правових норм. Для доведення неупередженості та ефективності в залученні громадськості разом із готовим Планом розвитку району необхідно надати звіт про проведені консультації.

Отже, світові практики на глобальному і, зокрема, на європейському рівні зауважують, що право співучасті, недвозначно передбачено для кожної особи, без виключень та необґрунтованих обмежень. Більш того, будь-яка зацікавлена особа, безпосередньо або через організацію, повинна мати змогу зробити свій внесок у розвиток політики та законодавства.

У Керівних принципах щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень (Прийнятих Комітетом Міністрів 27 вересня 2017 р. на 1295-му засіданні заступників міністрів) зазначається, що для участі потрібно, щоб усі залучені чесно та щиро обмінювалися своїми точками зору, задля гарантії того, що органи публічної влади з повноваженнями приймати рішення ефективно враховують позиції громадянського суспільства. Тому умови для ефективної громадської участі передбачають:

— повагу до прав людини та основоположних свобод, верховенства закону, дотримання фундаментальних демократичних принципів, політичних зобов'язань, чітких процедур, спільного простору для діалогу й загалом добрих умов для життєздатного, плюралістичного та сталого громадянського суспільства;

— взаємоповагу між усіма суб'єктами як основу для чесної взаємодії та взаємної довіри [3].

Дотримання фундаментальних демократичних принципів українськими державними інститутами часто нівелюється. Зокрема і проблема зі забезпечення рівних прав та можливостей участі окремих громадян України, трудових мігрантів, у процесі прийняття суспільно-політичних рішень країни не вирішується. Як приклад, наведемо вибори Президента України у 2019 р., коли, за даними Центральної виборчої комісії України:

– загальна кількість виборців в Україні склала 35560427 чоловік;

– у голосуванні взяли участь 17085000 громадян;

– дільниць закордонного виборчого округу було відкрито 101 при тому, що, за даними МОМ, українські мігранти перебувають у 72 країнах світу.

– кількість виборців, включених до списків виборців у межах закордонного виборчого округу склала 449 174 чоловік.

– кількість громадян України, які взяли участь у голосуванні в межах закордонного виборчого округу 59 830 [10].

Наведені дані дозволяють зазначити, що у межах закордонного виборчого округу проголосувало 0,00017% від загальної кількості виборців та 0,00035% від тих, хто взяв участь у голосуванні. Отже, маючи у міграції до 9 млн. громадян, на закордонному окрузі проголосувало до 1% від тих хто голосував і приблизно такі ж дані повторюються кожного виборчого циклу.

Також є цікавими дані Національного банку України (НБУ): у 2018 р. трудові мігранти перерахували до України 11 млрд. грн., що склало 8,3% від ВВП України за цей рік. Як зауважує заступник голови НБУ Д. Сологуб: «Щодо приватних переказів з-за кордону, наразі актуальна цифра за 10 місяців 2019 р. – це 9,7 млрд. доларів. Це майже як минулого року: тоді було на 7% нижчою. На кінець року ми очікуємо 11,5 мільярдів доларів» [11].

Як зазначає А. Гайдуцький, «Аналіз даних НБУ про платіжний баланс України, підтверджує, що завдяки грошовим переказам, від мігрантів, країні вдається зводити його з профіцитом уже чотири роки поспіль. Причому завдяки зростанню обсягів переказів було збільшене й зведене сальдо платіжного балансу з 0,8 млрд. дол. США у 2015 р. до 2,9 млрд. у 2018 р... Усі гучні шаблонні заяви про зростання експортної виручки та її вплив на зміцнення валютного курсу розбиваються об іще більше зростання імпорту в Україну. 2018-го експорт товарів і послуг збільшився на 9,5% (до 59,0 млрд. дол.), а імпорт – на 12,8% (до 70,5 млрд). Тобто вся експортна виручка, заведена в країну, відразу ж викупується імпортерами та відправляється з неї. При цьому валютної виручки від експортерів недостатньо для імпортерів. Тому саме завдяки отриманим грошовим переказам в

Україні повністю погашається додатковий попит імпортерів на валюту, зберігається значною мірою стабільний валютний курс. Простіше кажучи, кожний долар чи євро, який ви купуєте в обмінному пункті, це гроші, отримані Україною у формі грошових переказів, тому що всі долари та євро від експортерів уже давно зарезервовано або викуплено імпортерами... Таким чином, стає очевидним, що українські мігранти для української економіки є ще більшими героями, ніж для польської. Адже саме від їхніх грошових переказів на батьківщину залежить стабільність валютного курсу, зростання золотовалютних резервів, розвиток усіх секторів економіки, перш за все будівництво та роздрібна торгівля» [12].

Загалом можемо сказати, що, трудові мігранти, вкладаючи в економіку країни великі кошти, позбавлені права рівної участі у процесі прийняття соціально-політичних рішень, що на думку автора, є неприпустимо для країни, яка сповідує європейські цінності. Хоча, як зазначають в НБУ, зниження надходжень від трудових мігрантів свідчить про сповільнення темпів міграції з України [11]. З цим не можемо погодитися. Такі цифри, навпаки, підтверджують прогнози МОМ 2016 р., що з часом, якщо соціально-політична ситуація не покращиться, не буде знижено рівень корупції, то трудові мігранти будуть облаштовуватися за кордоном на постійній основі, забираючи до себе свої сім'ї. Трудові мігранти все більше не пов'язують своє майбутнє з Україною.

Рада ООН з прав людини наголошує, що від того, наскільки громадяни, зокрема, які перебувають за межами країни, залучені до суспільно-політичного життя країни, залежить якісна, стабільна робота державних інститутів [13; 14].

Отже, як висновок, керівництву держави потрібно запровадити нову політичну парадигму: *Влада – Діалог – Народ*. Втім, якщо проблему трудової міграції, неможливо вирішити урядовими діями, то, як зазначають кращі європейські практики, в такому випадку задіюються механізми неурядової дії [6; 7; 15]. Перевагами механізмів неурядової дії є гнучкість у розвитку відносин партнерства та співпраці між владою і народом. Ефективне ж поєднання урядового та неурядового сектору дозволяє:

— залучити до співпраці й партнерства громадянське суспільство, асоціації мігрантів, діаспори, релігійні організації, місцеві органи влади та громади, приватний сектор, профспілки, парламентарії, правозахисні інститути, наукову громадськість, засоби масової інформації та інші відповідні суб'єкти країни походження та країни призначення, що сприяє синергії для знаходження шляхів ефективного вирішення проблем масштабної міграції українців;

— долучити до процесу визначення зовнішньої та внутрішньої політики держави представників небайдужого середнього класу українців як в Україні, так і за її межами;

— громадськості прозоро контролювати діючу владу, ефективно з нею співпрацювати, а у разі її монополізації чи надмірної олігархізації запустити механізми її перезавантаження на усіх рівнях, конституційно-еволюційним шляхом.

Окреслений підхід дасть змогу розімкнути «українське коло» і вийти на наступний щабель еволюції української державності: *Реформи – Прогрес – Сталий розвиток*. Це створить рушійну силу ефективної економічної та політичної інтеграції України у світове співтовариство через інструменти багатовекторного впливу як із самої країни, так із зовні через ефективне залучення мігрантів до участі в процесах прийняття соціально-політичних рішень. Супутні наслідки: зменшення корупційної складової; аналіз запропонованих реформ та їх наслідків ще на стадії їх розробки; промоція активного пошуку нових зовнішньоекономічних партнерств; відхід від моделі залучення інвестицій в «ручному режимі». Вказані наслідки дозволять закласти основи відповідальності органів влади та громадян за майбутнє країни, коли громадяни України відчуватимуть, що вони важливі для своєї країни, і де б не перебували (в країні чи за її межами), розумітимуть, що можуть впливати на політичний процес прийняття рішень.

У найближчій перспективі дослідження бачимо необхідність більш детально розкрити механізми поєднання урядового та неурядового секторів щодо забезпечення рівних прав та можливостей участі окремих громадян України, трудових мігрантів, у процесі прийняття суспільно-політичних рішень та право співучасті зробити свій внесок у розвиток політики та законодавства країни.

Використана література:

1. Настрої серед українців-заробітчан. 01.02.2017; Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_sredi_ukraincev-zarobitchan.html. (дата звернення 03.10.2019).
2. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. Міжнародна організація з міграції. 2016 р. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf дата звернення 03.10.2019).
3. Рада Європи: Комітет Міністрів, Керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень. Прийнято 27 вересня 2017 року на 1295-му засіданні заступників міністрів. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-civil-participation-in-political-decision-making/168076e135> (дата звернення 03.10.2019).
4. Генеральний Секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд (Thorbjørn Jagland) Стан демократії, прав людини та верховенства права в Європі. Спільна відповідальність за демократичну безпеку в Європі, 2015 р. URL: <https://edoc.Council of Europe.int/en/overview/6455-state-of-democracy-human-rights-and-the-rule-of-law-in-europe.html> (дата звернення 03.10.2019).
5. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи. Резолюція. Генеральна Асамблея ООН. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349 (дата звернення 03.10.2019).
6. Біла книга державного управління в Європі. Європейський Союз, Комісія Європейських Співдружностей COM(2001)428. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-01-10_en.htm. (дата звернення 03.10.2019).
7. Кодекс належної практики участі громадськості у процесі прийняття рішень, CONF/PLE(2009)CODE1, прийнятий 1 жовтня 2009 р. Конференція МГО Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802eed5c> (дата звернення 03.10.2019).
8. Участь громадськості у законотворчому процесі. «Часопис ПАРЛАМЕНТ» науково-популярний журнал. № 3/2015. 41 с.
9. Залучення громадськості в процесі прийняття рішень – огляд стандартів і практик у державах-членах Ради Європи. м. Страсбург, травень 2016 року. URL: http://ecnl.org/wp-content/uploads/2016/08/Overview-of-participation-standards_Ukr.pdf (дата звернення 03.10.2019).
10. Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України 31 березня 2019 року. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-2019.html (дата звернення 03.10.2019).
11. Трудові мігранти переказали до України 9,7 мільярдів доларів — НБУ. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/12/12/654805/> (дата звернення 03.10.2019).
12. Гайдуцький А. Герої нашої економіки. «Зеркало недели». 2019. 3 березня. URL: https://dt.ua/internal/geroyi-nashoyi-ekonomiki-304373_.html (дата звернення 03.10.2019).
13. Фактори, що заважають рівноправній участі у політичній діяльності, та кроки для їх усунення: Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, 30 червня 2014 р., A/HRC/27/29. Рада ООН з прав людини. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/069/52/PDF/G1406952.pdf?OpenElement> (дата звернення 03.10.2019).
14. Вивчення передових практик, досвіду, викликів та способів їх подолання у питанні стимулювання, захисту та реалізації права участі в державних справах у контексті чинного законодавства в сфері прав людини, A/HRC/30/26. Рада ООН з прав людини. URL: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/EqualParticipation.aspx>. (дата звернення 03.10.2019).

15. Європейська Комісія. Методичні вказівки щодо Кращого Регулювання. Страсбург, 19.05.2015 РДП (2015) 111 остаточна версія. URL: <https://regulation.gov.ua/library/17-krase-reguluvanna-better-regulation>. (дата звернення 03.10.2019).

16. Скільки українців поїхало за кордон і що з цим державі робити. Центр економічної стратегії. Published our research paper in April 2018. URL: <https://ces.org.ua/migration/> (дата звернення 03.10.2019).

17. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. К.: НІСД, 2018. 472 с.

Buryachenko O. *Ensuring the Parity Conditions for the Participation of Labor Migrants as Ukrainian Citizens in the Process of Socio-Political Decision-Making*

The article analyzes the problem of ensuring equal opportunities for participation of Ukrainian citizens, such as labor migrants, in the process of socio-political decision-making.

The political situation in contemporary Ukraine is characterized in terms of participation and decision-making at the level of national / regional processes by migrant workers and their families.

The author concludes that ensuring the parity of the conditions of participation of migrant workers and their families in the processes of socio-political decision-making will reduce the scope of migration; Ensure adherence to fundamental democratic principles, political commitments, clear procedures, a shared space for dialogue, and strengthen respect and confidence in public institutions.

Keywords: migration, labor migration, political monologue, political dialogue, socio-political decisions.

УДК 321.011.5:342.25

Зарічний І. В.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

У статті досліджено процес децентралізації в Україні як ключовий фактор переходу до демократичного політичного режиму. Визначаються особливості реформування органів місцевого самоврядування у нашій державі. Проаналізовано основні причини проведення адміністративних змін. Здійснено акцент на особливостях проведення реформи децентралізації в Україні з 2014 року. Виявлено зв'язок між демократизацією та децентралізацією як взаємопов'язаними процесами, що у сучасній політології часто розглядаються у діалектичній єдності.

Ключові слова: децентралізація, демократизація, реформа, зміна, монолітність, ризик.

Демократизація – історично тривалий, складний і суперечливий процес, який потребує постійної уваги науковців та зусиль усіх без винятку громадян. Процес демократизації країн в історичній ретроспективі супроводжувався боротьбою за захист прав і свобод людини, встановленням нових політичних інституцій та конституцій, створенням трьох незалежних одна від одної гілок влади, розвитком електоральних процедур тощо. Значну роль у цьому процесі відіграє децентралізація, коли влада на місцях набуває нового значення та певного ступеня автономності, що водночас супроводжується певними труднощами та суперечностями та актуалізує відповідний науковий пошук.

В Україні реформа органів місцевого самоврядування стала викликом, що спрямований на розвиток ефективності регіонів, підтримку ініціативності громад та подолання рудиментів пострадянської системи управління, яка фактично гальмує процес демократизації. Створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), передача повноважень на місця та самостійність фінансовій сфері повинні пришвидшити перетворення України в демократичну, соціальну, правову і впливову державу. Водночас існує чимало проблем щодо практичної реалізації децентралізації, значні ризики того, що за умов відсутності контролю зі сторони держави, органи місцевого самоврядування будуть перевищувати свої функціональні обов'язки та

приймати незаконні рішення, що суперечать Конституції. Отже, важливим фактором реформи органів місцевого самоврядування є подальше встановлення демократичного політичного режиму в Україні.

Мета статті – охарактеризувати впровадження реформи децентралізації в сучасній Україні як необхідної міри для встановлення демократичного політичного режиму. Для реалізації цієї мети важливо вирішити такі завдання: дати загальну характеристику поняттю «децентралізація» та проаналізувати її основні ознаки; визначити визначальні причини та передумови реформи децентралізації в Україні; розкрити практичне втілення реорганізації місцевого самоврядування в Україні.

Над проблемою реформи децентралізації влади в Україні в контексті демократизації працювали і працюють багато науковців зокрема: М. Багмет, С. Демиденко, М. Лендсєл, Т. Личко, В. Мельниченко, В. Наконечний, Г. Панікарс та інші. Вони досліджували поняття децентралізації, описували особливості відповідних змін в Україні, визначали переваги реформи органів місцевого самоврядування. Водночас сьогодні проблематика набуває особливого практичного значення, а отримані результати теоретичного політологічного аналізу можуть допомогти діючій центральній владі максимально ефективно провести реформу місцевого самоврядування в Україні, враховуючи переваги та недоліки відповідних змін, нові виклики та перспективи.

Демократизація як процес почав набирати обертів у середині XIX ст., внаслідок буржуазних революцій в Америці та Франції. У результаті було створено 29 демократій, зокрема проведенні реформи у виборчому праві, створенні парламентів, фіксації прав і свобод громадянина в основних законах відповідних держав. У науковій літературі поняття демократизації визначається як організація та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм суверенітету в розв'язанні проблем суспільного врядування, а сама демократія – як форма політичного режиму, альтернатива централізму, стиль соціальних відносин та одночасно, безсумнівна цінність, духовний стан людей, важлива політична умова оптимізації організації, функціонування і вдосконалення суспільства, держави, вільного розвитку особистості [12, с. 138–139]. Тож важливою зміною та одночасно ризиком у процесі становлення демократії стає децентралізація влади.

У світовій науковій традиції існує також значна кількість дефініцій поняття «децентралізація». Дослівно з латинської мови термін перекладається як «de» – заперечення та «centralize» – серединний, що означає політичний процес делегування центральною владою певних повноважень на місцевий рівень з метою оптимізації практичного вирішення питань загальнонаціонального значення та реалізації регіонально-локальних програм [12, с. 152–153]. Це поняття використовують у всіх сферах життєдіяльності суспільства: від політичної до фінансової. У сфері політики децентралізація передбачає передачу повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей – органам місцевого самоврядування.

Децентралізація як процес охоплює як західні демократії, так і перехідні режими. Українські вчені М. Багмет та Т. Личко визначають децентралізацію «як розширення повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади за рахунок повноважень центральних органів виконавчої влади з метою оптимізації і підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів» [2].

У 2014 р. Кабінет Міністрів України оголосив курс на проведення реформи органів місцевого самоврядування. Причини проведення децентралізації пов'язують з різноманітними чинниками та сферами [19]. Зокрема йдеться про комплекс політичних, економічних, соціальних проблем.

Політичні причини полягали у значній ієрархії та централізації влади органами виконавчої гілки. Місцеве самоврядування зазнавало значних обмежень автономії у прийнятті будь-якого рішення регіонального значення. Центральні органи влади могли значно вплинути на хід прийняття постанови на місцях. У результаті місцева влада

виконувала роль міцного пласту для різноманітних розпоряджень центру. По суті місцеве самоврядування відійшло від основних проблем, які хвилювали населення. Українська ж влада постійно використовувала місцеві органи для перемоги на чергових виборах різноманітних посадових осіб. До реформи місцевих органів територіальні громади були подрібнені [5]. Ця розсіяність не дозволяла їм повноцінно виконувати свої повноваження. Багато дрібних громад переважно отримували заробітну плату за управління, яке вони в дійсності не реалізовували. Система місцевого самоврядування в Україні не відповідала потребам суспільства. Місцева влада здебільшого зловживала своїми посадовими обов'язками у контексті допомоги місцевому населенню з різноманітних питань. Відтак одна із причин проведення децентралізації полягає у зміні ролі держави в контексті взаємодії з місцевою владою. Раніше контроль за діяльністю регіонів здійснювали державні адміністрації, які були пов'язані з виконавчою гілкою влади. У результаті місцева влада постійно перебувала під впливом вищезазначених органів. Це гальмувало розвиток територіальної громади. Децентралізація ж спрямована на ліквідацію державних адміністрацій.

Економічні причини вбачалися у слабкому фінансуванні територіальних громад з центру. Досить рідко ці органи отримували від держави субвенцію (передача коштів з центру на місця) [9]. Центральна влада жорстко контролювала передачу коштів на місця. Для отримання допомоги з бюджету місцева влада була змушена виконувати різноманітні політичні замовлення діючої влади. Ключовою економічною причиною проведення децентралізації був значний рівень корупції і органів центральної влади, і місцевого самоврядування. Держава виділяла субвенції вибраним регіонам на вирішення певної проблеми. Сума, яка надходила на місця, була значно більшою за необхідну. Невикористані кошти повертались центральним органам влади у вигляді «відкатів».

Соціальні причини проведення децентралізації пов'язують з тим, що місцеве самоврядування не було спрямоване на здійснення його головного завдання – створення та підтримку відповідного життєвого середовища, необхідного для розвитку людини [9]. Місцеве самоврядування відсторонилося від тих проблем, що були нагальними у регіоні. Послуги, які надавалися місцевими чиновниками для населення, були неякісними. Це значною мірою пов'язано з тотальною бюрократизацією апарату місцевого самоврядування. Часто чиновник не бажав виконувати свої функціональні обов'язки, шукаючи власну вигоду від роботи. Це викликало значну соціальну напругу серед мешканців тієї чи іншої територіальної громади. Отже, держава мала застарілу систему місцевого самоврядування, успадковану від СРСР.

Відновлення місцевої влади розпочалось після проголошення незалежності України. Основний закон України, прийнятий 28 червня 1996 р., закріпив поняття місцевого самоврядування, систему органів та функціональні обов'язки [6]. У 1997 р. був прийнятий ключовий закон «Про місцеве самоврядування в Україні», який діє до сьогодні. У ньому чітко зафіксовані усі територіальні об'єднання, які функціонують в контексті місцевого самоврядування. Визначалось, що кожна область нашої держави поділялась на окремі територіальні громади. На них покладался обов'язок здійснювати управління регіоном. Цей закон наділяв місцеве самоврядування відповідними повноваженнями, втім його результатом стала величезна кількість територіальних громад, що не могли повністю здійснювати свої функціональні обов'язки [17]. У 2005 р. Прем'єр-міністр України ініціював створення робочої групи з децентралізаційної реформи. Проект під назвою «Назустріч людям» містив перелік конкретних пропозицій щодо змін, які стосуються місцевого самоврядування [14]. Однак вже в серпні того ж року після відставки діючого Кабміну цей проект загальмувався центральними органами виконавчої влади.

Протягом 2008-2010 рр. ідея децентралізації знову набула обговорення в колі діючої влади. Було напрацьовано реформу, яка так і не розпочалась. Цей проект навіть був опублікований на сайті Уряду і фактично не набрав юридичної сили [7]. 2010-2012 рр. в Україні відзначені згоранням реформи місцевого самоврядування, узурпацією влади на

користь виконавчої гілки та інституту Президента. Фактично субвенція перейшла у ручний режим на основі тих зв'язків, що були сформовані між певним регіоном та діючою владою.

Результатом жорсткої централізації влади стала Революція Гідності. На Майдані громадськість серед іншого почала активно ініціювати тотальну зміну територіальної організації влади, реформу системи місцевого самоврядування. Перетворення ідеї реформи місцевого самоврядування у практичний план дій стало реальним завдяки формуванню ключових чинників. По-перше, відбулась зміна свідомості громадян щодо децентралізації. Населення України розуміло, що місцева влада повинна забезпечувати інтереси свої громади, а не діючої центральної влади. По-друге, відновилися процеси трансформації політичної системи у напрямку демократизації, за якої децентралізація є необхідним набором змін, які нестимуть значні перетворення в країні.

Отже, більшість науковців сходяться на думці, що процес децентралізації в Україні розпочався саме у 2014 р. Реформа децентралізації в Україні включає такі основні цілі: а) передача частини повноважень від державної влади до органів місцевого самоврядування.; б) наближення до місць проживання жителів послуг адміністративного, соціального та комунального типів, максимальне задоволення потреб територіальної громади місцевими органами влади; в) перерозподіл доходів та прав з державного до місцевих бюджетів; визначення місцевих податків та зборів у вигляді фіксованого відсотка. г) раціональний розподіл ресурсів на користь громад для якісного функціонування відповідної території [18].

Практичне втілення децентралізації розпочалось із формування плану дій, що включає у себе два основні періоди.

Перший період реформування (до кінця 2014 р.) передбачав такі основні кроки: а) внесення необхідних змін до Конституції України (розділ XI, статті 140 – 146); б) створення законодавчої бази для об'єднання громад (реорганізація закону «Про місцеве самоврядування»); в) врегулювання нового адміністративно-територіального устрою; г) надання фінансової підтримки щойно створеним громадам та чітке розмежування їх власних і делегованих повноважень; д) створення необхідних матеріальних, фінансових та організаційних умов для виконання цих повноважень [18]. Цей план досить чітко пов'язаний з основними цілями децентралізації в Україні.

Другий етап (2015-2017 рр.) передбачав процес уніфікації стандартів надання послуг та тотальна реорганізація місцевої влади на новій територіальній основі, що включає проведення виборів. За результатами децентралізації повинно утворитись три рівні місцевого самоврядування: область (регіон); район; громада, яка включає декілька населених пунктів. Фактично реформа місцевого самоврядування має проводитись за принципом субсидіарності.

Перша спроба внесення змін до Конституції до кінця 2014 р. виявилась невдалою. Законопроект, що здійснює регуляцію об'єднаних територіальних громад пройшов перше читання влітку 2014 р. а в цілому був прийнятий у лютому 2015 р. [15].

У цей ж період був прийнятий закон «Про засади державної регіональної політики», який зафіксував нові принципи функціонування політики відповідного рівня [16]. Були затвердженні зміни до Бюджетного кодексу, які не планувались раніше. Ці перетворення зміцнили фінансову базу місцевого самоврядування в створили стимули для об'єднання громад. Частина податків залишалась на місцях, а новоутворенні громади отримали можливість встановлювати місцеві податки, регулювати їх ставки [3]. Згодом було створено Державний фонд регіонального розвитку, який може виділити певні кошти на благоустрій того чи іншого регіону.

У законі «Про добровільне об'єднання територіальних громад» вказано, що процес об'єднання громад мав завершитись до кінця жовтня 2015 р. [15]. Створення ОТГ мало відбуватись за принципом добровільності, але за планами обласних адміністрацій за підтримки обласних рад. Проте вищезазначений процес не відбувся, оскільки, значна кількість сіл, селищ не бажали формувати ОТГ.

Внесення змін до Конституції викликало значний спротив через проведення паралелей між децентралізацією та Мінський процесом. Ця реформа протиставлялась вимозі

президента РФ В.Путіна, яка полягала в запровадженні федералізації нашої країни. 12 лютого 2015 р. були підписанні Мінські угоди, де Україна взяла на себе відповідальність в контексті проведення реформи децентралізації з урахуванням особливостей Донецької та Луганської областей. Цей пункт викликав шквал критики в громадськості. Як наслідок, 31 серпня 2017 р. відбулося протистояння під стінами ВРУ, де мали бути прийняті зміни до Конституції.

Виконавчі органи місцевих рад та інститут префектів не було створено, як це й передбачала конституційна реформа. 4 вересня 2015 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо організації проведення перших виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», за яким Кабмін продовжував формувати громади, а призначення виборів у новостворених громадах було довірено ЦВК [13]. Перші в історії України вибори в 159 об'єднаних громадах відбулися 25 жовтня 2015 р., в день проведення чергових місцевих виборів. Після їх проведення в ОТГ в грудні 2016 р. в Україні з'явилося 367 громад [11].

Новоутворені громади мають право на субвенцію та формування власної інфраструктури. Відповідно у 2016 р. було виділено 1 мільярд доларів. У 2017 р. ця сума залишилась без змін [7]. За збільшенням кількості громад стимулюючий ефект субвенції буде зменшуватись. Фінансування проектів за рахунок децентралізації відбувається за чітким планом соціально-економічного розвитку ОТГ. З 2015 р. з бюджету України на місця починають надходити медична та освітня субвенція. Проте різноманітні питання у вищезазначених сферах на рівні громад досі залишаються відкритими (первинна медична допомога або оптимізація шкільної інфраструктури). У 2017 р. відбулась передача оплати комунальних послуг навчальних та медичних закладів, а також фінансування шкільних підручників місцевим бюджетам. Ці кошти були переведені з медичної та освітньої субвенцій. Державний фонд регіонального розвитку мав отримати значні фінанси. Проте цього не відбулось через те, що сама процедура отримання цих коштів не була прийнята ВРУ.

Отже, варто відзначити, що реформа децентралізації переважно відбувається на законодавчому рівні. На практиці ж ці зміни гальмуються через відсутність чіткого механізму реалізації. Втім ця реформа в Україні розпочалась за наявності основних економічних, політичних та соціальних причин, та є необхідною умовою для побудови демократичного суспільства та правової держави. Сьогодні реформа децентралізації знаходиться в процесі законодавчої та практичної реалізації, за наявності певних здобутків і недоліків в контексті створення ОТГ. Вона має подвійний характер: з одного боку – це необхідний крок для досягнення стабілізації нашої країни в політичній сфері; з іншого боку, процес децентралізації в Україні повинен пройти низку перепон, аби стати справжньою цінністю політичної культури українців. Досі не всі органи місцевого самоврядування, політичні лідери та активісти погоджуються з такими змінами. Не всі існуючі суспільно-політичні організації трансформувались у новітні інститути європейського зразка. Рудименти колишньої системи управління (корумпованість, безвідповідальність, кумівство, некомпетентність, безініціативність, клановість та інші), труднощі затяжного перехідного періоду політичної модернізації, зовнішня агресія ще тривалий час проявлятимуться і у новій системі функціонування місцевого самоврядування. Водночас процеси децентралізації мають всеохоплюючий характер, є важливою ознакою демократизації держави та суспільства. З цією реформою поступово зникає монолітність центральної влади, зростає ефективність та функціональність органів місцевого самоврядування, прозорішим стає процес прийняття суспільно значущих, політичних рішень, поступово змінюється світогляд громадян.

Використана література:

1. Академічний тлумачний словник. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 19.11.2019)
2. Багмет М. О., Личко Т. М. Цінність місцевого самоврядування як демократичної форми децентралізації державно владних повноважень. Наукові праці ЧДУ. Сер. : «Держ. упр.». 2009. № 112. С. 33–38.

3. Бюджетний кодекс України : Закон України в редакції від 3 жовтня 2017 р. // Офіційний вісник України. 2017. № 44. Ст. 393
4. Демиденко С. В. Світовий досвід управління та фінансового планування регіонального розвитку. Вісн. Дніпропет. Держ. фін. акад. Сер. : «Економ. науки». 2009. № 2. С. 106–111.
5. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні : регіональний контекст. К. : Дельта, 2009. 320 с.
6. Конституція України : офіц. Текст : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.12.2019)
7. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2015 року. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/166271182> (дата звернення: 01.12.2019)
8. Лендєл М. О. Європеїзація політичного процесу в Країнах ЦСЄ як чинник здійснення децентралізаційної реформи. 2008 Ekmair. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6144> (дата звернення: 24.11.2019)
9. Мельниченко В. І. Переосмислення функцій державного управління у контексті децентралізації публічної влади. Український соціум. 2004. № 2. С. 109–116.
10. Наконечний В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз. Наукові праці ХНУ. Сер. : «Право». 2014. №44. С. 1–6.
11. Підсумки перших місцевих виборів в об'єднаних територіальних громадах 11 і 18 грудня 2016 року. Центр досліджень соціальних комунікацій. URL: http://www.nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2624:mistsevi-vibori-v-otg-pershi-pidsumki&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 28.11.2019)
12. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо організації проведення перших виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України в редакції від 14 липня 2015 р. Офіційний вісник України. 2015. № 37-38. Ст. 371
14. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям». Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n000112005> (дата звернення: 01.12.2019)
15. Про добровільні об'єднання територіальних громад : Закон України в редакції від 14 березня 2017 р. Офіційний вісник України. 2017. № 17. Ст. 203
16. Про засади державної регіональної політики : Закон України редакції від 2 лютого 2015 р. Офіційний вісник України. 2015. № 31. Ст. 90
17. Про місцеве самоврядування : Закон України в редакції від 24 грудня 2015 р. Офіційний вісник України. 2015. № 6. Ст. 40
18. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади : Постанова Кабінету Міністрів від 1 квітня. 2014 р. Зібрання законодавства України. К., 2001. № 333-р. Ст. 3
19. Середньостроковий план дій до 2020 року. Урядовий портал URL: uryadu-na-2017-rik-prodovzhennya-reformi (дата звернення: 28.11.2019)

Zarichnyi I. Decentralization of Power in Ukraine as a Factor of Democratization

The article examines the process of decentralization in Ukraine as a key factor in the transition to a democratic political regime. The peculiarities of reforming local self-government bodies in our country are determined. The main reasons for the administrative changes were analyzed. Emphasis is placed on the features of decentralization reform in Ukraine since 2014. The link between democratization and decentralization as a reciprocal political science process has been identified.

Keywords: decentralization, democratization, reform, change, solidity, risk

СВІТОВІ ПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МІЖНАРОДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

УДК 323.2:339.92(560)(564.3:4)

Гуменюк Б. І.

**ПОЛІТИКА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
БЛОКУВАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ РЕСПУБЛІКИ КІПР:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ**

Стаття присвячена дослідженню особливостей процесу інтеграції Республіки Кіпр до ЄС в умовах загострення політичного протистояння між офіційними Нікосією та Анкарою, визначенню ефективності впливу зовнішньої політики Турецької Республіки на процес інтеграції Республіки Кіпр до ЄС, а також вивченню напрямів протистояння реалізованим Туреччиною деструктивним заходам з боку Республіки Кіпр.

Ключові слова: зовнішня політика, стратегія Анкари, розділення острова, кіпрське питання, євроінтеграційний курс Нікосії, турко-кіпрська громада, греко-кіпрська громада, Східне Середземномор'я.

Забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний та правовий простір з метою набуття повноправного членства в Європейському Союзі (ЄС) є основним пріоритетом зовнішньої політики нашої держави. Важливою передумовою вступу України до ЄС є не лише необхідність реалізації структурно-функціональних реформ в нашій країні та приведення українського законодавства у відповідність з *Acquis Communautaire*, а й здійснення вивчення досвіду євроінтеграційного поступу колишніх держав-кандидатів на вступ до вищезгаданого союзу. Однією з таких країн є Республіка Кіпр, яка поряд з Естонією, Литвою, Латвією, Мальтою, Польщею, Словаччиною, Словенією, Угорщиною та Чеською Республікою стала повноправним членом ЄС у 2004 р.

Розташовуючись на перетині двох континентів – Євразії та Африки, острів Кіпр географічно знаходиться на лінії надзвичайно важливого для міжнародної торгівлі так званого «великого морського шляху», що через Суецький канал та Баб-ель-Мандебську протоку поєднує Середземне море з Індійським та далі через Ормузьку протоку, Перську затоку та Малаккську протоку - з Тихим океаном. З часом острів не лише не втратив свого геостратегічного положення, а й набув статусу арени непримиримої боротьби між Західною та Східною цивілізаціями. Як результат, в 2004 р. Кіпр отримувач членство в ЄС в якості роз'єднаної держави – проблема яка є актуальною й на даний час. Так зване «кіпрське питання» – заморожений конфлікт між греко-кіпрською та турко-кіпрською громадами острова стало наслідком протидії конфліктуючих між собою зовнішніх сил та їх інтересів, які тим чи іншим чином торкаються Кіпру. Такою силою, перш за все, є одна з трьох країн-гарантів стабільності функціонування незалежного Кіпру – Турецька Республіка, відносини з якою вже тривалий час залишаються джерелом нестабільності у вкрай важливому для ЄС геостратегічному регіоні Середземномор'я.

Проблеми аналізу виникнення та загострення турецько-кіпрського протистояння, пов'язані з ним загостренням взаємовідносин між ЄС та Турецькою Республікою, можливості вирішення «кіпрського питання» в контексті реалізації загальноєвропейської політики безпеки останнім часом активно вивчалися в українській та закордонній науковій літературі. Зокрема, цим питанням значну увагу приділяли Аверофф-Тоссіза Е., Аврамов Л., Арістотелус А., Атталідіс М., Бачеллі Т., Бредихін О., Вахітов І., Венізелус К., Волкан В., Гарабеджан А., Данилов К., Дієз Т., Додд К., Емільянідіс А., Іраклідіс А., Іоаннідіс К., Калудіс Г., Констадакопулос Д., Леонідов С., Люк Х., Паллей К., Поливіу П., Поцхверія Б., Різас С., Сиздикова Ж., Соніл Р., Хадживассіліу Е., Хінтерхофф Е., Хрістодулу М. та інші, а також вітчизняні дослідники Ковальський С.В., Конопацький Є.А., Ксьондзик Н.М., Мурза К.Г., Пономарьова І.С., Прохорова О.О., Срібняк І.В., Шкуренко О.М. тощо. Водночас, проблема та наслідки впливу зовнішньої політики Турецької Республіки на процес інтеграції Республіки Кіпр до ЄС в іноземній та українській історичній науці комплексно до сих пір не досліджувалася.

Саме тому, головною метою написання цієї статті стало здійснення аналізу та відстеження, на прикладі Республіки Кіпр, особливостей процесу інтеграції цієї країни до ЄС в умовах загострення політичного протистояння між офіційними Нікосією та Анкарою, дослідження ефективності впливу зовнішньої політики Турецької Республіки на процес інтеграції Республіки Кіпр до ЄС, а також вивчення напрямів протистояння реалізованим Туреччиною деструктивним заходам з боку Республіки Кіпр, що, безумовно, є актуальним й для України, геостратегічне розташування якої свідчить про необхідність врахування вищезгаданого досвіду Кіпру в рамках реалізації євроінтеграційного вектору зовнішньої політики нашої держави.

Кіпр знаходиться на відстані всього 65-ти кілометрів від узбережжя Турецької Республіки. З розвитком сучасних технологій, збереження впливу над островом означатиме встановлення контролю над усіма південно-західними морськими портами Туреччини. У випадку ж встановлення контролю ще й над Егейськими островами, Туреччина буде ефективно оточена одразу ж на двох фронтах – південному та західному. Вже протягом тривалого проміжку часу пріоритетом зовнішньої політики офіційної Анкари залишається протидія спробам встановлення контролю над островом будь-якою іншою вороже налаштованою до Туреччини силою, в першу чергу з боку традиційного суперника країни в регіоні – Грецької Республіки. Тому й не дивно, що в контексті європейської інтеграції Кіпру Турецька Республіка керувалася, перш за все, своїми власними безпековими інтересами, які виходили далеко за рамки необхідності захисту прав та свобод представників турко-кіпрської громади острова.

Слід також враховувати й те, що в рамках реалізації вищезгаданих пріоритетів представники турецької еліти продовжували знаходитися під впливом так званого «Севрського синдрому» – наслідків укладення 10 серпня 1920 р. країнами Антанти та керівництвом Османської імперії Севрського мирного договору, положення якого передбачали втрату Туреччиною, за результатами Першої світової війни, контролю над цілою низкою належних їй на той час територій. Вони побоювалися самої можливості усунення європейськими силами офіційної Анкари від участі в прийнятті важливих політичних рішень в регіоні шляхом, зокрема, активізації співробітництва з ворожими для Турецької Республіки прикордонними державами. Таким чином, протидія можливості потрапляння Кіпру під односторонній вплив Грецької Республіки визначалася офіційною Анкарою в якості пріоритету її зовнішньополітичної діяльності. При цьому, Кіпр розглядався керівництвом держави в якості «авіаносця», «спостережної вежі», першого ешелону системи оборони Туреччини, яка повинна була захищати країну від недружніх випадів Греції. Отримання ж Республікою Кіпр членства в «недружньому» щодо Туреччини ЄС могло означати для офіційної Анкари лише одне – потенційну втрату острова.

Спочатку, стійке бажання Турецької Республіки перешкодити отриманню Республікою Кіпр повноправного членства в ЄС виражалось в конкретних діях офіційної Анкари, спрямованих, зокрема, на дискредитацію на міжнародній арені самої можливості вступу Республіки Кіпр до ЄС. На початковому етапі, основним інструментом такої діяльності стало розповсюдження закордонними дипломатичними представництвами Турецької Республіки в країнах-членах ЄС, інституціях Ради Європи та ООН виконаних в письмовій формі політичних заяв керівництва країни, положення яких базувалися на матеріалах досліджень колишнього генерального прокурора та члена парламенту самопроголошеної так званої «Турецької республіки Північного Кіпру» З. Некатігіла, оприлюднених ним у 1996 р. в другому виданні своєї книги під назвою «Кіпрське питання та турецька позиція в міжнародному праві» [1].

В подальшому, з урахуванням активізації євроінтеграційного поступу Республіки Кіпр та поновлення перемовин між греко-кіпрською та турко-кіпрською громадами острова, офіційна Анкара зосередила свою увагу на розповсюдженні спеціально підготовлених юридичних коментарів, присвячених дослідженням можливості вступу Республіки Кіпр до ЄС з точки зору міжнародного права, а також інших документів, положення яких доводили

потенційну можливість дестабілізації політичної ситуації в ЄС та Середземноморському регіоні в результаті отримання Республікою Кіпр повноправного членства в ЄС.

Зокрема, в 1997 р. уряд Турецької Республіки доручив відомому в світі британському юристу, спеціалісту з питань міжнародного та європейського права, науковому співробітнику Королівського коледжу Лондонського університету, проф. М. Мендельсону здійснити юридичний аналіз правомірності вступу Республіки Кіпр до ЄС. Підготовлені 6 червня 1997 р. М. Мендельсоном матеріали базувалися на загальновідомих та попередньо розповсюджених офіційною Анкарою аргументах. На його переконання, у випадку об'єктивного трактування положень Конституції Республіки Кіпр 1960 р., відповідних міжнародних угод та інструментів адміністрація греко-кіпрської общини острова в 1990 р. не мала права подавати заявку на отримання повноправного членства в ЄС, навіть без врахування так званого «турецького фактору». Більш того, Грецька Республіка та Сполучене Королівство були також зобов'язані, в якості країн-членів ЄС, віднайти відповідні шляхи протидії європейській інтеграції Республіки Кіпр [2]. Серйозні правові підстави, що ставали на заваді отримання Кіпром членства в ЄС, містилися, на думку М. Мендельсона, й положення загальноєвропейського законодавства.

Перш за все, увага британського експерта зверталася на положення ст. 1 Угоди про гарантії 1960 р., у відповідності з якими Республіка Кіпр «зобов'язується утримуватися від участі у будь-якому політичному чи економічному союзі з будь-якою країною (*учасницею Угоди про гарантії 1960 р. – Грецькою Республікою, Турецькою Республікою чи Сполученим Королівством – авт.*). Вона також, відмовляється від будь-якої безпосередньої чи опосередкованої діяльності, спрямованої на створення такого союзу з будь-якою іншою державою (*учасницею Угоди про гарантії 1960 р. – авт.*) чи на розподіл острова» [3, с. 1–2]. З метою уникнення неточного перекладу чи трактування, даю текст мовою оригіналу: Республіка Кіпр “*undertakes not to participate, in whole or in part, in any political or economic union with any State whatsoever. It accordingly declares prohibited all activity likely to promote, directly or indirectly, either union with any other States or partition of the Island*” [4, с. 1]. Зважаючи на те, що ЄС, до складу якого входили, в тому числі, й Грецька Республіка та Сполучене Королівство, є саме таким об'єднанням, союзом його учасників, отримання членства в ньому, на думку М. Мендельсона, було прямим порушенням Республікою Кіпр положень вищезгаданої міжнародної угоди.

Відповідно до положень ст. 2 цієї ж угоди, країни-гаранти незалежності Кіпру «також повинні утримуватися, наскільки це торкається їх компетенції, від будь-якої діяльності, спрямованої на створення передумов для залучення Кіпру опосередковано або ж безпосередньо до участі в союзі з будь-якою іншою країною (*учасницею Угоди про гарантії 1960 р. – авт.*)» [5, с. 1]. Знову ж дослівно: “*... to prohibit, so far as concerns them, any activity aimed at promoting, directly or indirectly, either union of Cyprus with any other state or partition of the Island*” [6, с. 2]. З урахуванням цього, як Грецька Республіка, так і Сполучене Королівство в якості країн-членів ЄС не лише були зобов'язані, на переконання М. Мендельсона, утримуватися від лобювання євроінтеграційного поступу Республіки Кіпр, а й повинні були, відповідно до положень Угоди про гарантії 1960 р., застосувати своє право вето на вступ Кіпру до ЄС.

Більш того, згідно з положеннями ст. 170 Конституції Кіпру 1960 р., «Республіка Кіпр повинна... надавати найбільшого сприяння Королівству Греції, Республіці Туреччина та Сполученому Королівству Великої Британії та Північної Ірландії в ході укладення з ними будь-яких угод, незалежно від їх змісту» [7, с. 61]. Під час обговорення 12 лютого 1959 р. згаданого питання в рамках зустрічі міністрів закордонних справ країн-гарантів, на відповідне звернення секретаря з закордонних справ Сполученого Королівства лорда Перса міністрами закордонних справ Греції та Туреччини було підкреслено те, що вищезгадане положення є необхідним для попередження можливості укладення Кіпром двосторонніх угод з третіми країнами на більш вигідних, у порівнянні з країнами-гарантами, умовах та уникнення можливості створення Грецією або ж Туреччиною більш вигідних умов

співробітництва з Кіпром, зокрема шляхом створення Грецією з Кіпром більш тісного економічного об'єднання – своєрідного «еносису» [8]. Таким чином, вступ Республіки Кіпр до ЄС, на думку М. Мендельсона, був порушенням не лише букви, а й духу положень кіпрської конституції, оскільки, по-перше, створював передумови для розвитку більш тісного співробітництва між Кіпром та Грецією в рамках відповідного економічного об'єднання та, по-друге, забезпечував Сполученому Королівству та Грецькій Республіці більш сприятливий режим співробітництва з Кіпром у порівнянні з Турецькою Республікою, яка на той час не була та й не є членом ЄС.

Увагу М. Мендельсона було звернено також й на положення ст. 50 Конституції Кіпру 1960 р., у відповідності з якими президент та віце-президент Республіки Кіпр, спільно або ж одноосібно, мають право вето на будь-яке рішення кіпрського парламенту – Палати представників Кіпру, зокрема в сфері міжнародних відносин та закордонних справ, за винятком участі Республіки Кіпр в міжнародних організаціях та альянсах, в яких Греція та Туреччина є учасниками [9]. Положення цієї статті також обговорювалися в рамках проведення 12 лютого 1959 р. згаданої вище зустрічі міністрів закордонних справ країн-гарантів, на цей час вже в контексті положень ст. 1 Угоди про гарантії 1960 р. У відповідь на запитання лорда Перса стосовно того, чи передбачатимуть положення згаданої статті можливість отримання Кіпром членства в міжнародних асоціаціях та міжурядових організаціях, зокрема майбутніх зонах вільної торгівлі, міністри закордонних справ Туреччини та Греції М. Зорлу та М. Аверофф підкреслили те, що їх країни не матимуть заперечень щодо участі Кіпру в міжнародних організаціях, членами яких є як Греція, так і Туреччина [10]. Такою організацією, на переконання М. Мендельсона, у жодному випадку не може бути ЄС, до складу якого Турецька Республіка не входить.

Підсумовуючи вищевикладене, М. Мендельсон підкреслив те, що подання заявки на вступ Республіки Кіпр до ЄС є беззаперечним порушенням передбачених Лондонсько-Цюрихськими угодами зобов'язань, невиконанням Кіпром положень конституційного законодавства та невиконанням Грецькою Республікою і Сполученим Королівством взятих на себе міжнародних зобов'язань, що могло призвести до порушення миру, загострення та дестабілізації ситуації в регіоні. Згадані матеріали були оприлюднені британським фахівцем у відповідному виданні під назвою: «Чому вступ Кіпру до Європейського Союзу буде нелегітимним. Юридична оцінка» [11] та розповсюджені Турецькою Республікою серед країн-членів ЄС, інституцій Ради Європи та ООН (документ № A/51/951-S/1997/585).

З метою спростування висновків М. Мендельсона та здійснення альтернативних досліджень в згаданій сфері, офіційна Нікосія звернулася за допомогою до трьох членів Міжнародної комісії з права – професорів Кембриджського університету Дж. Кроуфорда, Віденського університету Г. Гафнера та Паризького університету А. Пеллета. За результатами проведених згаданими науковцями досліджень, 24 вересня 1997 р. Республіка Кіпр оприлюднила та 17 жовтня 1997 р. розповсюдила серед членів Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН узагальнену оцінку вищезгаданих науковців (документ № A/52/481-S/1997/805) під назвою «Республіка Кіпр: можливість отримання повноправного членства в ЄС» [12], що доводила відсутність в передбачених Угодою про гарантії та Конституцією Республіки Кіпр 1960 р. положеннях перешкод для отримання нею повноправного членства в ЄС. Науковці висловили переконання в тому, що «немає необхідності реагувати на будь-які запитання, що виникають внаслідок суб'єктивного трактування положень ст. 1 Угоди про гарантії або ж ст.ст. 50 та 170 Конституції Кіпру, результатом чого стали висновки про нібито неможливість отримання Кіпром членства в ЄС, оскільки Туреччина сама порушує положення Угоди про гарантії» [13]. «Водночас, на нашу думку, – продовжували вони, – трактування цих положень повинно бути чітким..., немає жодних підстав для констатації того, що будь-які положення Угоди про гарантії чи положення Конституції 1960 р. унеможливають Кіпр від отримання членства в Європейському Союзі» [14].

Як наслідок, відповідні інституції ЄС так і не врахували висновки підготовленої професором М. Мендельсоном юридичної оцінки та залишили оприлюднену в 1993 р. позицію Європейської Комісії щодо можливості вступу Республіки Кіпр до ЄС без змін.

З урахуванням наближення в 2001 р. дати прийняття остаточного рішення стосовно отримання Республікою Кіпр повноправного членства в ЄС, офіційна Анкара доручила професору М. Мендельсону здійснити додатковий аналіз та дати юридичну оцінку вже дослідженням професорів Дж. Кроуфорда, Г. Гафнера та А. Пеллета, за результатами якої згаданий лондонський фахівець зробив наступні висновки [15]:

- отримання Республікою Кіпр членства в ЄС все ж таки суперечить Угоді про гарантії 1960 р., положеннями якої, зокрема, забороняється державі Кіпр або ж її частині брати участь в будь-якому політичному чи економічному об'єднанні з Турецькою Республікою, Грецькою Республікою або ж Сполученим Королівством. Вступ Кіпру до ЄС, членами якого є Грецька Республіка та Сполучене Королівство, не лише суперечить положенням Угоди про гарантії 1960 р., а й руйнує встановлений положеннями Лондонсько-Цюріхських угод правовий та політичний правопорядок в регіоні та порушує передбачені їх положеннями зобов'язання;

- положення Лондонсько-Цюріхських угод чітко зобов'язують країни-гаранти утримуватися від надання будь-якого безпосереднього або ж опосередкованого сприяння Кіпру в реалізації офіційною Нікосією своїх євроінтеграційних прагнень. Тому, як Сполучене Королівство, так і Греція юридично зобов'язані використати право вето на вступ Кіпру до ЄС;

- інші країни-члени ЄС також повинні нести персональну відповідальність за нелегітимне отримання Республікою Кіпр членства в ЄС;

- на Кіпрі немає легальної влади, яка б представляла інтереси двох громад острова водночас. Тому й внесене Республікою Кіпр від імені населення всього Кіпру офіційне прохання щодо отримання членства в ЄС, на що турко-кіпрська громада острова не давала своєї згоди, є нелегітимним та юридично нікчемним.

Згадану юридичну оцінку М. Мендельсона 5 жовтня 2001 р. було розповсюджено постійним представником Турецької Республіки в ООН послом У. Паміром та представником так званої «Турецької республіки Північного Кіпру» в ООН А. Плюмером серед інституцій цієї міжнародної організації (документ № А/56/451-S/2001/953) з відповідним висновком стосовно обов'язку Сполученого Королівства та Грецької Республіки накладати вето на вступ Республіки Кіпр до ЄС [16].

У відповідь, офіційна Нікосія повторно звернулася за правовою допомогою до професорів Дж. Кроуфорда, Г. Гафнера та А. Пеллета, якими 17 листопада 2001 р. було підготовлено новий документ під назвою «Додаткова оцінка: можливість отримання Республікою Кіпр повноправного членства в ЄС» [17]. Положення документу, як і очікувалося, повторно констатували легітимність можливості отримання Республікою Кіпр повноправного членства в ЄС. При цьому, згаданими науковцями наводилися такі основні контраргументи:

1. Положення ст.ст. 1 та 2 Угоди про гарантії та ст.ст. 50 та 170 Конституції Кіпру 1960 р. не торкаються питань членства Республіки Кіпр в регіональних економічних об'єднаннях, а передбачають заборону на укладення союзу саме з будь-якою країною-учасницею Угоди про гарантії 1960 р., підкреслюючи, при цьому, те, що її положення містять термін «країна» в однині, а не множині. Положення ст.ст. 50 та 169 Конституції Кіпру 1960 р. дозволяють Республіці Кіпр отримувати членство міжнародних організацій та угод з економічного співробітництва. Головна мета вищезгаданих статей Угоди про гарантії – створення відповідних передумов для унеможливлення формування союзу Кіпру, чи його частини, саме з Грецією або ж Туреччиною. Положення статей не містили заборону Республіці брати повноправну участь в діяльності міжнародних організацій, зокрема регіональних економічних об'єднань, таких як Європейська спільнота з вугілля та сталі, Європейська зона вільної торгівлі чи ЄС. Це підтверджувалося й духом Угоди про гарантії, а також

відповідною заявою делегата від Туреччини в рамках роботи Спільного лондонського комітету, відповідно до якої ці «положення не спрямовані на заборону можливої участі Кіпру в Європейській зоні вільної торгівлі чи роботі багатосторонніх організацій. Що малося на увазі, так це те, що Кіпр не повинен політично об'єднуватися ні з Грецією, ні з Туреччиною, чи, навіть, економічно, у більш широкому розумінні, створення митного союзу...» [18, с. 22].

2. Аргументи проф. М. Мендельсона не були логічними й внаслідок того, що ЄС не є суверенною державою. Членство в ЄС не давало права країнам-членам об'єднуватися між собою на індивідуальній основі. Таким чином, членство Республіки Кіпр в ЄС не означало б об'єднання Кіпру з будь-якою іншою державою його членом. Ні Сполучене Королівство, ні Туреччина не висловлювали заперечень з цього приводу під час вступу в 1972 р. Кіпру до митного союзу Європейської економічної спільноти. Більш того, Європейська Комісія визнала те, що Кіпр має право на членство [19], а країни-члени погодилися з цим відповідно до положень Ніццького договору [20]. Рада Безпеки ООН також не знайшла порушень міжнародного права в євроінтеграційному поступі Кіпру, підкресливши те, що вирішення «кіпрського питання» повинно виключати можливість союзу в цілому чи частково з будь-якою іншою країною чи в будь-якій формі роз'єднання» та привітала «рішення ЄС стосовно започаткування перемовин щодо отримання Кіпром членства» як «важливий крок у напрямі до вирішення проблеми» [21, с. 1].

3. В контексті трактування ст. 50 Конституції Кіпру 1960 р. професорами було зазначено те, що вакансія посади віце-президента Республіки Кіпр, яку повинен був обіймати представник турко-кіпрської громади острова, який, в свою чергу, був вправі накладати вето на рішення в сфері міжнародних відносин, також не є порушенням законодавства та не може ставити під сумнів легітимність вступу Кіпру до ЄС.

4. В рамках трактування положень ст. 170 Конституції Кіпру 1960 р. підкреслювалося, що вступ країни до ЄС жодним чином не впливатиме на виконання зобов'язань Кіпру перед третіми сторонами та відповідає положенням ст. XXIV Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) [22], учасницею якої була Турецька Республіка також.

Таким чином, Дж. Кроуфорд, Г. Гафнер та А. Пеллет підтвердили свою впевненість в тому, що потенційне членство Кіпру в ЄС є легітимним та таким, що не порушує норми міжнародного та внутрішнього законодавства.

Одночасно з вищезгаданими спробами Турецької Республіки дискредитувати, з використанням юридичних аргументів, саму можливість вступу Республіки Кіпр до ЄС, офіційна Анкара продовжила розповсюдження на міжнародній арені цілої низки інших матеріалів, зокрема в формі пам'ятних записок від імені Прем'єр-міністра Турецької Республіки Б. Ечевіта від 9 травня 2001 р., в яких підкреслювалося, що у випадку вступу Кіпру до ЄС в період до остаточного вирішення «кіпрського питання», роз'єднання острова лише поглибитися. Це призведе до виникнення нових викликів та загроз миру і стабільності на острові та в регіоні загалом. З метою посилення своєї позиції, Міністр закордонних справ Турецької Республіки І. Джем наголосив на певних правах країни стосовно Кіпру, зокрема, у відповідності з положеннями Лозаннської угоди 1923 р. Вказана позиція офіційної Анкари була викладена в офіційному листі турецького посольства та розповсюджена 23 травня 2001 р. серед країн-членів ЄС.

У зв'язку з цим, Республіка Кіпр була вимушена втретє звернутися за правовою допомогою до професорів Дж. Кроуфорда, Г. Гафнера та А. Пеллета, на цей час вже з проханням надати правову оцінку положенням Лозаннської угоди 1923 р., зокрема в контексті можливого наділення її положеннями Туреччини певними спеціальними правами стосовно Кіпру. 18 листопада 2001 р. згадані науковці завершили свої дослідження, результати яких підтвердили відсутність в Туреччині будь-яких прав на функціонування країни в якості гаранта «балансу сил» в регіоні Східного Середземномор'я, а також відсутність будь-яких легітимних передумов для створення нової держави на острові. Крім цього, було підкреслено й те, що всі, пов'язані з Кіпром, права Туреччини припинилися положеннями ст. 16 Лозаннської угоди [23].

З урахуванням вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що активне блокування офіційною Анкарою євроінтеграційного поступу Республіки Кіпр своєї мети не досягло. Попри те, що Кіпр на момент вступу в ЄС в травні 2004 р. був розділений на дві частини, а серцевиною його внутрішньополітичного життя був і досі залишається «заморожений конфлікт», лідери Євросоюзу, враховуючи статус Нікосії в якості «своєрідного містка» між континентальною Європою та бурхливим близькосхідним регіоном, прийняли нестандартне рішення про надання йому все таки повноправного членства в клубі. Хоча це і створило певну напругу по вісі Анкара-Брюссель і змістило певні акценти у відносинах між Туреччиною та ЄС, останній докладає максимальних зусиль щодо їх вирівнювання, особливо враховуючи ту колосальну роль запобіжника, яку відіграє Анкара щодо регулювання та контролю над міграційними потоками з країн Близького Сходу, які становлять певну загрозу безпеці та стабільному розвитку країнам-членам ЄС.

Використана література:

1. Necatigil Z.M., *The Cyprus Question and the Turkish Position in International Law*, 2nd ed. 1996.
2. EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of “the Republic of Cyprus” to Join the European Union Page 3 The Law / Офіційний електронний портал Міністерства закордонних справ Турецької Республіки. URL: <http://www.mfa.gov.tr/page-3-the-law.en.mfa>.
3. No.: 5475. Treaty of Guarantee. Signed at Nicosia on 16 August 1960 / Офіційний електронний портал Міністерства Закордонних справ Республіки Кіпр. URL: https://www.mfa.gr/images/docs/kypriako/treaty_of_guarantee.pdf
4. Там саме.
5. Там саме.
6. Там саме.
7. The Constitution of the Republic of Cyprus / Офіційний електронний портал Президента Республіки Кіпр URL: [http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$file/CY_Constitution.pdf?openelement](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$file/CY_Constitution.pdf?openelement).
8. EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of “the Republic of Cyprus” to Join the European Union Page 3 The Law / Офіційний електронний портал Міністерства закордонних справ Турецької Республіки. URL: <http://www.mfa.gov.tr/page1-the-facts.en.mfa>.
9. The Constitution of the Republic of Cyprus / Офіційний електронний портал Президента Республіки Кіпр. URL [http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/\\$file/CY_Constitution.pdf?openelement](http://www.presidency.gov.cy/presidency/presidency.nsf/all/1003AEDD83EED9C7C225756F0023C6AD/$file/CY_Constitution.pdf?openelement).
10. EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of “the Republic of Cyprus” to Join the European Union Page 3 The Law / Офіційний електронний портал Міністерства закордонних справ Турецької Республіки. URL: <http://www.mfa.gov.tr/page1-the-facts.en.mfa>.
11. EU and Cyprus: An Expert View Opinion of Professor M.H. Mendelson Q.C on the Application of “the Republic of Cyprus” to Join the European Union Page 3 The Law / Офіційний електронний портал Міністерства закордонних справ Турецької Республіки. URL: <http://www.mfa.gov.tr/page1-the-facts.en.mfa>.
12. Cyprus and European Union Membership. Important Legal Documents Edited by the Attorney-General of Cyprus Alec Markides, Nicosia, Cyprus 2002 / Офіційний електронний портал Правового офісу Республіки Кіпр. URL: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/\\$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf).
13. Cyprus and European Union Membership. Important Legal Documents Edited by the Attorney-General of Cyprus Alec Markides, Nicosia, Cyprus 2002 / Офіційний електронний

портал Правового офісу Республіки Кіпр. URL:
[http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/\\$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf).

14. Cyprus and European Union Membership. Important Legal Documents Edited by the Attorney-General of Cyprus Alecos Markides, Nicosia, Cyprus 2002 / Офіційний електронний портал Правового офісу Республіки Кіпр. URL: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/\\$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf).

15. British Professor of International Law Prof. H. Mendelson Q.C.'s opinion on the legal aspects of the one-sided membership application of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus to the European Union / Офіційний електронний портал Міністерства закордонних справ Турецької Республіки. URL: http://www.mfa.gov.tr/british-professor-of-international-law-prof_-h_-mendelson-q_c__s-opinion-on-the-legal-aspects-of-the-one-sided-membership.en.mfa.

16. Letter dated 5 October 2001 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General / Офіційний електронний портал Організації Об'єднаних Націй. URL: <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a56451.pdf>.

17. Cyprus and European Union Membership. Important Legal Documents. Edited by the Attorney-General of Cyprus Alecos Markides, Nicosia, Cyprus 2002 / Офіційний електронний портал Правового офісу Республіки Кіпр. URL: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/\\$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf).

18. Cyprus and European Union Membership. Important Legal Documents. Edited by the Attorney-General of Cyprus Alecos Markides, Nicosia, Cyprus 2002 / Офіційний електронний портал Правового офісу Республіки Кіпр. URL: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/\\$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf).

19. Commission of the European Communities, The challenge of enlargement. Commission Opinion on the application by the Republic of Cyprus for membership (OJEC Supp 5/93) 7–8.

20. Protocol on the Enlargement of the European Union; Declaration on the enlargement of the European Union, annexed to the Treaty of Nice, 26 February 2001, OJEC, No C 80/1 (2001), Helsinki European Council, Presidency Conclusions, Helsinki, 10-11 December 1999, para. 9 (b); Commission of the European Communities, 2001 Regular Report on Cyprus' Progress towards Accession, Doc SEC (2001) 1745.

21. Security Council Res. 1117 (1997), 27 June 1997. For later resolutions on Cyprus, see e.g. SC Resns. 1354 (2001), 15 June 2001, 1331 (2000), 13 December 2000, 1251 (1999), 29 June 1999.

22. Understanding on the Interpretation of Article XXIV of the GATT 1994, in WTO, The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations. The Legal Texts (Geneva, 1994).

23. Cyprus and European Union Membership. Important Legal Documents Edited by the Attorney-General of Cyprus Alecos Markides, Nicosia, Cyprus 2002 / Офіційний електронний портал Правового офісу Республіки Кіпр. URL: [http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/\\$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf](http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf/0/01DD72BAA124A0FAC225742B00302133/$file/CYP_RUS%20&%20EUROPEAN%20UNION.pdf).

Humeniuk B. *Turkish Foreign Policy Influence on the Eurointegration Course of the Republic of Cyprus*

The article is devoted to the features of the process of integration of the Republic of Cyprus into the EU during the times of escalation of the political counteraction between Nicosia and Ankara, exploration of the effectiveness of Turkey foreign policy influence on the integration process of Cyprus into the EU and to the measures taken by the Republic of Cyprus in order to react this destructive influence.

Keywords: foreign policy, Ankara's strategy, division of the island, Cyprus issue, eurointegration course of Nicosia, turkish-cypriot community, greek-cypriot community, Eastern Mediterranean.

УДК 321.5/.8

Остапенко М. А.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТАРГЕТИНГУ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

В умовах стрімкого розвитку технологій потребують наукового осмислення ті з них, що використовуються в політичній сфері. Вони впливають на потреби, бажання, емоції, політичну поведінку людей, а також здатні не лише змінити чи коригувати психологію людини, а й сформувати бажання, мотивацію та дії. Крім цього, вони впливають на якість соціальних, політичних, економічних цінностей, традицій, норм, що визначають особливості культури та відносин в суспільстві, зокрема і на політичні. У статті приділено увагу таргетингу та особливостям його використання в політичній сфері. Розглянуто види таргетингу. Визначено, що перспективними для подальших досліджень є вивчення переваг та недоліків використання таргетингу у політичних кампаніях.

Ключові слова: таргетинг, технології, політичні технології, політична реклама, Інтернет-реклама, цільова група.

Сучасний світ пов'язаний із використанням різноманітних технологій. Останні можуть формувати віртуальну реальність та доповнювати реальну. Вони впливають на психологічну складову – потреби, бажання, емоції, поведінку людей. При чому ці технології здатні не лише змінити чи коригувати психологію людини, а й сформувати бажання, мотивацію та дії. Крім цього, вони впливають на якість соціальних, політичних, економічних цінностей, традицій, норм, що визначають особливості культури та відносин в суспільстві. Потенціал технологій намагаються пояснити сучасні науковці, використовуючи нові поняття, наприклад, «поведінкова економіка», концепція «ментального обліку», «економіка спільного використання та споживання» й інші. За допомогою них аналізуються думки, мотивація, поведінка споживачів, особливості прийняття рішень. До цікавих висновків дійшли вітчизняні дослідники, що за сучасних умов «відбувається трансформація соціуму та культури: від пріоритету індивідуалізму до спільного споживання; від особистості до спільнот. ... В соціальних медіа думка однієї людини вже не настільки вагома порівняно з силою групи, віртуальної спільноти» [8, с. 9]. Ця позиція, на наш погляд, є дещо тенденційною, адже в соціальних мережах впливовими є блогери, лідери думок як окремі особистості, які мотивують та стимулюють дії інших людей. Натомість, беззаперечним фактом є успішність використання досить «прицільних», адресних технологій, які спрямовані на групову свідомість та поведінку. Метою статті є визначення особливостей цих технологій та їх використання у політичній сфері.

Загалом політичні технології в сучасній науці розглядають як «набір стратегічних принципів, прийомів, технік, пов'язаних із впливом на свідомість і поведінку людей у політичній сфері з метою здобуття, використання або втримання політичної влади. За смисловим навантаженням і механізмами реальної дії політичні технології є сукупністю певних прийомів, методів, послідовних кроків, що забезпечують досягнення політичного результату» [5, с. 170]. Різні аспекти політичних технологій висвітлюються у працях В. Бебика, Т. Грінберга, Ф. Іл'ясова, С. Кара-Мурзи, В. Корнієнка, П. Лісовського, Є. Малкіна, Г. Почепцова, О. Соловійова, Є. Сучкова, О. Чумікова та багатьох інших науковців.

Сучасні технології поєднують елементи технічної раціональності та креативності. Серед арсеналу технологій та технік останнім часом набуває популярності таргетинг (від англійського target, що означає «ціль», «мішень»). Останній належить до рекламних технологій, виконуючи, передусім, їх стратегічну функцію. Це виявляється у розробці

стратегії просування на ринок певного продукту, саме через отримання інформації про споживачів (реальних та потенційних), конкурентів, продумування організації процесу реалізації продукту в певному сегменті ринку, рекламного супроводу, формуванні попиту тощо. Цікаво, що таргетинг є технологічним механізмом, який може використовуватися в різних сферах – економічній, політичній, інформаційній та інших, які потребують і у яких може бути використана стратегічна реклама.

Розглянемо особливості таргетингу в політичній сфері. Передусім, приділимо увагу поняттю політичної реклами, яке позначає заходи та способи надання інформації про продукт, супроводжується емоційним забарвленням та як результат має формування думки про продукт у споживача. Також відзначимо, що в останні роки досить активно розвивається політична реклама в Інтернеті. Разом з тим погоджуємося зі сучасними дослідниками про дещо обмежений характер доступу такої реклами. Вона, передусім, зорієнтована на молодь, а також охоплює той сегмент споживачів, який використовує Інтернет для роботи (журналісти, блогери, лідери думок) та отримання різної інформації. За даними Мультимедійної платформи іномовлення України «Укрінформ» у 2019 р. Інтернет регулярно в Україні використовують 22,96 млн. українців, більшість з яких у віці від 25 до 44 років [1].

Розглядаючи таргетинг, варто зазначити, що ці технології пов'язані з комунікацією. Відповідно, доцільно звернути увагу на такі поняття як інформаційне поле, що позначає «соціальний або географічний простір, у межах якого відбуваються типові комунікативні процеси, які охоплюють їх учасників на основі обміну інформацією. Елементами інформаційного поля є суб'єкти (окремі особи, соціальні групи, суспільство) та об'єкти інформаційних процесів (на кого спрямована інформація) [6, с. 52–53]. Політична реклама є інструментом комунікації, за допомогою якого налагоджується зв'язок між суб'єктами влади та суспільством, у виборчому процесі – між претендентами на певні посади та виборцями. Через політичну рекламу суспільству транслуються ідеї, образи, міфи, стереотипи тощо. Серед інших функцій політичної реклами є інформаційна, ідеологічна, соціально-спрямовуюча та регуляторна. Остання розкривається через зміни політичної поведінки споживачів політичної реклами. Успішність політичної реклами залежить від її стратегічного спрямування та адресності, зокрема від вивчення потреб, мотивації, переконань, орієнтацій, громадської думки та визначення цільової аудиторії. Останнє пов'язане з таргетингом, який фахівці називають «сукупністю технічних і дизайнерських рішень, що дають змогу виділити з усієї наявної аудиторії лише ту частину, яка задовольняє наперед заданим критеріям, тобто цільову аудиторію, й орієнтуватися в демонстрації реклами саме на неї» [Цит. за: 3, с. 326].

Які особливості має реклама в Інтернеті? На думку науковців, їх декілька, зокрема: розповсюдження та просування постів та публікацій; просування акаунту політичного суб'єкту чи певної тематичної сторінки; залучення та спрямування користувачів, посилення активності веб-сайтів та користувачів; залучення до певних заходів тощо [6, с. 150]. Крім того, реклама в Інтернеті має ті ж риси, що і загалом політична реклама: продуктом, що рекламується, може бути людина, ідея, організація, послуга тощо; визначена тривалість політичної рекламної кампанії, яка починається заздалегідь до проведення самого заходу чи події; звернення до морально-етичних проблем, які можуть зумовлювати успішність політичної кампанії та мати наслідки як для окремих груп, так і суспільства; є одним із інструментів політики, а не підміняє її; сучасний світ поєднує у собі три основні частини: реальний, інформаційний (висвітлення події у засобах масової комунікації) і символічний (образи, символи, імідж тощо) світ [2].

Схожими є й задачі різних видів політичної реклами: визначити політичні уподобання та очікування суспільства чи окремих його груп від політичних акторів; посилити позитивні риси та якості суб'єкта чи товару; продемонструвати комунікативність політичного суб'єкта, адже за сьогоденних умов важливим є вміння «подати себе» у засобах масової комунікації, викликати в аудиторії певні емоції; наблизити політичного актора до потреб суспільства та інші [2].

Довіру до політичного суб'єкта, на думку фахівців, посилюють успішний політичний досвід та політична практика, компетентність та кваліфікація; гарний «бекграунд» – репутація та авторитет; належність, причетність до популярної політичної партії чи громадської організації. Часто довіру електорату під час виборчої кампанії посилює критика діючої влади, орієнтація на зміни системи чи правил гри, обіцянки покращити рівень та якість життя. Також довіру викликає образ політика, який транслює безпеку, кваліфікацію та динамізм [2].

Таргетинг як стратегічну рекламу, відрізняє адресність, прицільність. Це технологія, що сегментує аудиторію споживачів і виокремлює серед них групу, на яку буде спрямовуватися певний контент (зміст певного сайту, порталу, блогу). Останній може бути інформаційним (новини, факти, їх аналіз, коментар, опис тощо), трейдовий (більше використовується у сфері продаж – містить інформацію про пропозиції, акції, знижки, відгуки про товар тощо), розважальний (спрямовується на потенційних споживачів, наповнюється ненав'язливими образами, символами, якими вони будуть користуватися надалі) [4, с. 168–169]; навчальний, репутаційний тощо. Саме створення контенту потребує креативності. Зараз існує багато рекомендацій маркетологів, креаторів щодо підходів та засобів створення контентів.

Проте важливим аспектом є визначення цільової аудиторії споживачів. У цьому багато в чому допомагає соціологія та структурований підхід. Основною задачею таргетингу є максимальне наближення до потреб, інтересів, бажань, стилю життя та споживання необхідної групи. Існує певний алгоритм таргетингу: 1) дослідження найбільш популярних створених інформаційних, медійних платформ, якими користуються представники визначеної групи; вивчається що, де і у який час привертає увагу представників цієї групи; 2) сегментація аудиторії (за географічним розташуванням; демографічним, психографічним та поведінковим принципом). Цю сегментацію Ф. Котлер описує у такий спосіб: за географічним розташуванням – розподіл аудиторії за місцем проживання (континент, країна, регіон, місто тощо); за демографічним принципом – розподіл аудиторії за віком, статтю, освітою, рівнем доходів, родом занять, релігійними уподобаннями тощо; за психографічним принципом – розподіл аудиторії за належністю до певного соціального класу, характеристики способу життя та психології класу; за поведінковим принципом – розподіл аудиторії за реакцією на певну інформацію, ставлення до події на основі знань, умінь тощо [Цит. за: 4, с. 169-170].

Ця сегментація дозволяє науковцям говорити про різні види таргетингу. Відповідно виокремлюються:

- поведінковий таргетинг – сегментується на основі інтересів, уподобань, смаків споживачів, які отримуються за допомогою cookie-файлів: «створюється щось на зразок профілю, портрета користувача, який дає повне уявлення про його смаки, заняття, хобі, цікаві йому предмети» [3, с. 329];

- геоповедінковий таргетинг – вивчається інформація про місце розташування та переміщення, найбільш часто відвідувані місця та заклади споживачів, що дозволяє отримати інформацію про їх інтереси і звички;

- географічний таргетинг сегментує аудиторію за країнами світу, регіонами, містами тощо, жителям яких і показується реклама;

- часовий таргетинг: аудиторія споживачів рекламної продукції аналізується за місцевим часом відвідувача сторінки, яке визначається на підставі даних географічної бази, використовуючи IP-адресу відвідувача. «Таргетинг за часом задається окремо для кожного дня тижня. Можливий часовий таргетинг за днями тижня і місяця. Часовий таргетинг дає змогу обмежити показ реклами за часом протягом одного дня. Налаштування на годинник і дні тижня, у які повинен показуватися банер, є важливим налаштуванням, який дає змогу охопити цільову аудиторію, виходячи з розрахунку того часу, коли її типовий представник перебуває в Інтернеті» [3, с. 330];

- за провайдером відвідувачів: вказує провайдерів Інтернет-послуг, чії користувачі побачать рекламу (визначається за групами IP-адресів, що належать тим чи іншим Інтернет-провайдерам);
- за типом підключення: задає тип підключення тих користувачів, на яких націлено рекламу – підключення через модем або виділена лінія;
- за типами організацій: виокремлює категорії користувачів, яким адресована реклама (банки, офіси, університети тощо);
- мовний таргетинг дає змогу вказати, потрібно чи ні показувати рекламу на іншомовних сайтах;
- за типами браузерів і операційних систем – передбачається, що рекламу побачать лише відвідувачі з певним типом браузера і операційної системи;
- психологічний таргетинг – під час демонстрації рекламних матеріалів використовуються дані про психологічні характеристики користувачів (психотип, соціотип) [3, с. 329–331].

Крім цих, Є. Кияниця пропонує ще такі види: контекстуальний – сегментує аудиторію за ключовими словами електронних ресурсів, які частіше вона відвідує (за допомогою сканування ключових слів, їх частоти, лінгвістичних особливостей та структури тощо); пошуковий – розподіляє за тематикою, яку шукає аудиторія; посторінковий – визначає точний перелік тих сторінок, які найбільше відвідує певна аудиторія; проспективний і ретаргетинг – залучає нових споживачів за допомогою комп'ютерних налаштувань, а також повертає їх на контент у разі відсутності цільової реакції, виявляє їх наміри [4, с. 170].

Особливості та переваги таргетингової реклами, що використовується в Інтернеті:

- вибірковість впливу на споживача, зв'язок із цільовою аудиторією на основі збігу чи спільності її інтересів та тематики продукту, що рекламується, що посилює ймовірність реакції на рекламу;
- ефективність, що пояснюється наданням додаткової інформації по темі чи проблемі, яка цікавить представників цільової групи [3, с. 328];
- відносно низькі витрати на створення та розповсюдження реклами;
- оперативність передачі інформації, посилення ефекту візуалізації та інтерактивності рекламного контексту;
- можливість управління реакцією користувачів через редагування змісту чи форми повідомлення.

Таргетингова реклама є популярною особливо в соціальних мережах. Наприклад, активізація її використання в мережі Інстаграм (Instagram) пояснюється певними перевагами, серед яких вітчизняні фахівці називають «низьку ціну контакту; легкість досягнення потрібної аудиторії; можливість статистичного аналізу реакції аудиторії; швидкість розповсюдження рекламного повідомлення та миттєвий зворотній зв'язок» [8, с. 37]. Основна мета таргетингу в цій мережі – це залучення уваги аудиторії, при чому виключно цільової, до певного продукту чи товару. Основними видами сегментування цільової аудиторії в Інстаграм є вік, стать, територія знаходження, інтереси. Серед вказаних переваг є визначення цільової аудиторії; перегляд статистики акаунту, що дозволяє визначити кількість переглядів за тиждень, динаміку популярності, кількість користувачів, що подивилися рекламу, кількість лайків та коментарів, кількість нових користувачів, які звернули увагу на рекламу, активність споживачів, які дивляться рекламу тощо. Серед ознак таргетингу в Інстаграм є домінування візуалізованої реклами; велика кількість активних користувачів цієї мережі; значна кількість потенційних споживачів, зважаючи на темп зростання цієї мережі; лояльність та доброзичливість до всього нового аудиторії цієї мережі, що пояснюється характером самої мережі Інстаграм як, передусім, розважального змісту, обміну фотографіями тощо.

За результатами дослідження «Instagram в Україні», проведеного компанією PlusOne (на основі аналізу даних з рекламного кабінету Facebook, Google, Держстату, Factum Group, Digital 2019 reports from Hootsuite and We Are Social та Appannie), на початку 2019 р. близько

11 млн. українців використовували соціальну мережу Instagram. Вона є найбільш популярною серед українців віком 18-24 роки (2,8 млн. осіб цього віку є користувачами цієї мережі); у віковій групі 25-35 років 4 млн. Instagram-користувачів (це 54,29 % від всіх жителів України в цій групі); українців віком від 36 до 45 років, які користуються Instagram, – 1,8 млн. (28,91 % від усього українського населення цього віку) [9].

У політичній сфері до таргетингу звертаються в період виборчих кампаній, визначаючи цільову аудиторію (наявний та потенційний електорат). Так, до певних цільових груп можна віднести групи з різними типами політичної культури, які виокремили фахівці «Українського центру економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова» у 2017 р. Дослідження спиралося на ідеї Г. Алмонда, С. Верби та сучасні розробки Т. Денка та Х. Крістенсена. Відповідно, було проаналізовано такі типи політичної культури як громадянська, критична, прихована, розчарована й визначено особливості поведінки представників цих груп. Зокрема, «носії громадянської політичної культури виявляють інтерес і розуміння політичного життя, їх влаштовує поточний стан демократії в Україні і при цьому вони зберігають довіру до представницьких інститутів. Носії розчарованого типу політичної культури виказують незадоволення демократією на сучасному етапі, виявляють низький рівень довіри до представницьких інститутів та інтересу до політики, їм притаманне нерозуміння політичних процесів та нездатність сформулювати власну позицію з політичних питань. Для представників прихованого типу політичної культури притаманна задоволеність демократією та довіра до конкретних політиків, партій, Парламенту, водночас вони не виражають інтересу до політики та визначають, що не орієнтуються в ній. Критичний тип політичної культури характеризує розуміння та наявність інтересу до політичного процесу, проте рівень довіри до представницьких інститутів та задоволеності демократією в Україні є нижче середнього. Частина респондентів була віднесена до межових груп, оскільки їх показники за певною шкалою перебувають на межі двох типів політичної культури» [7, с. 13].

Цікавим, водночас і певним ступенем очікуваним, був висновок про те, що найбільшою виявилася група з розчарованим типом політичної культури, другою – група з критичною політичною культурою. Характерно, що саме між цими двома групами визначилася найбільша «межова» група [...]. Також проведено дослідження цих типів політичної культури у регіонах України [7, с. 16]. Фахівці зробили висновок про те, що в Україні переважають два типи політичної культури, які об'єднують негативні орієнтації щодо існування політичних інститутів – розчарованої та критичної (61%). При цьому виокремлюється 40% – це група з розчарованим типом політичної культури, в якій негативне ставлення доповнюється відсутністю інтересу до політики, та 21% – група з критичним типом та ставленням до політики, яка виявляє інтерес до цієї сфери [7, с. 21]. Відповідно до отриманої інформації, можна надати характеристику цільових груп електорату та визначити стратегію виборчої кампанії з використанням особливостей сучасних інтернет-технологій, чому, наприклад, приділила увагу та отримала перемогу команда В. Зеленського на виборах 2019 р.

Підсумовуючи, варто вказати на популярність та перспективність вивчення особливостей використання таргетингу як технології пошуку цільових груп на основі інформації про них та використання його у політичній сфері. Такими «мішенями» стають вік, стать, політичні інтереси та уподобання, географічне розташування, відповідно до чого створюється реклама. Таргетинг пов'язаний із Інтернет-середовищем, соціальними мережами. Перспективними для подальших досліджень є вивчення переваг та недоліків використання таргетингу у політичних кампаніях.

Список використаних джерел:

1. В Україні кількість інтернет-користувачів зросла до 23 мільйонів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2797152-v-ukraini-kilkist-internetkoristuvaciv-zroslo-do-23-miljoniv.html> (дата звернення: 3.12.2019).

2. Гурицька М. С. Політична реклама як невід’ємна складова виборчого процесу. Політологічні записки. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_24 (дата звернення: 3.12.2019).
3. Карась О. Таргетинг – один із видів стратегічної реклами. Журнал європейської економіки. Том 13 (№ 3). Вересень 2014 року. С. 324-332.
4. Кияниця Є. О. Контент і таргетинг – основні елементи новітньої медіалогії. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2018. Т. 29(68). № 2. С. 167–171. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filo1_2018_29\(68\)_2_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_filo1_2018_29(68)_2_33) (дата звернення: 3.12.2019).
5. Корнієнко В. О. Політичні технології у політичній практиці. Прикладна політологія: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2008. С. 170–180.
6. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: Навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.
7. Політична культура та парламентаризм в Україні: Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017 р. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf (дата звернення: 3.12.2019).
8. Реклама: інтеграція теорії та практики : тези доповідей XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 листопада 2017 р.) / відп. ред. Є. В. Ромат. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2017. 174 с.
9. Instagram в Україні росте швидше, ніж Facebook – дослідження. URL: <https://www.prostir.ua/?kb=instagram-v-ukrajini-roste-shvydshe-nizh-facebook-doslidzhennya> (дата звернення: 3.12.2019).

Ostapenko M. Peculiarities of Using Targeting in Political Sphere

In the conditions of active development of technologies, the technologies used in the political sphere require scientific understanding. They affect the needs, desires, emotions, people's behavior, and are also able to not only change or adjust the psychology of a person, but also form a desire, motivation and action. In addition, they affect the quality of social, political, economic values, traditions, norms that determine the characteristics of culture and relations in society, including political ones. The article focuses on targeting technology and its use in the political sphere. Targeting types are considered. It was determined that prospective for further research is the study of the advantages and disadvantages of using targeting technology in political campaigns.

Keywords: targeting, technology, political technology, political advertising, online advertising, target group.

УДК 323.21

Горбатенко І. А.

**СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА:
СВІТОВИЙ ДОСВІД І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Досліджено поняття і основні параметри соціальної політики. Проаналізовано світовий досвід її ефективного здійснення. Виявлено основні характеристики консервативної, ліберальної і соціал-демократичної моделей практичного втілення соціальної політики. Проаналізовано специфіку формування її стратегії, виходячи з досвіду розвинутих західних країн. Показано особливості гуманістичної концепції соціальної політики, спрямованої на гармонізацію соціальних відносин держави як суб’єкта та людини й суспільства як її об’єкта. Сформовано підхід до соціальної політики, що ґрунтується на визнанні людини як унікальної, неповторної особистості. Визначено основні проблеми й першочергові напрями реалізації соціальної політики в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Ключові слова: соціальна політика, ефективність соціальної політики, моделі соціальної політики, стратегія соціальної політики, соціальна політика України.

В умовах демократизації українського суспільства, поступового подолання авторитаризму, рецидивів адміністративно-командної системи особливого значення набуває процес вироблення і реалізації соціальної політики. Насамперед внаслідок постійного виникнення гострих соціально-економічних проблем, які визначально впливають на якість життєдіяльності людини й суспільства. Особливого значення набуває необхідність вивчення і практичного впровадження досвіду забезпечення соціальної політики в розвинутих західних країнах. Нагальна необхідність всебічного осмислення такого досвіду пов'язана з відсутністю системного підходу до державної соціальної політики, надання достатніх державних соціальних гарантій та формування ефективної моделі її побудови в Україні.

Дослідженню проблем, пов'язаних із виробленням і реалізацією соціальної політики присвячено чимало праць зарубіжних і українських учених. Серед зарубіжних дослідників соціальної політики привертають увагу насамперед праці В. Зомбарта, М. Вебера, К. Ясперса, Т. Парсонса, Е. Фромма, Д. Белла, Ф. Фукуями, Б. Дікона, М. Халса, П. Станса, Т. Ганслі, Г. Колодко та ін. Їх праці безпосередньо чи опосередковано спрямовані на пошук оптимального шляху розвитку держави й суспільства, визначення місця і ролі людини в суспільно-політичному житті, вирішення соціальних проблем та формування її ціннісних уявлень. Теоретико-методологічний та інституціонально-процесуальний аналіз соціальної політики має місце у працях таких українських вчених як В. Бабкін, В. Гошовська, В. Ладиченко, Т. Семигіна, Ю. Лисенко, Е. Лібанова, Е. Гансова, О. Іванова, М. Піча, Я. Турчин, Н. Хома, О. Скрипнюк, О. Крентовська, Л. Климанська, І. Малик, В. Савка, В. Скомаровський, А. Колот, В. Скуратівський, О. Палій та ін. Не дивлячись на наявність значної кількості праць українських вчених у сфері соціально-гуманітарних наук, в умовах європейської інтеграції України постійної уваги потребують проблеми, пов'язані з систематизацією світового досвіду здійснення соціальної політики та визначенням основних напрямів його запровадження в Україні.

У відповідності з вищезазначеним, *метою* цього дослідження є осмислення демократичних стандартів здійснення соціальної політики у розвинених західних країнах та особливостей її реалізації в Україні. До основних завдань пропонованої статті віднесені: аналіз і систематизація світового досвіду практичної реалізації соціальної політики; співставлення основних моделей здійснення соціальної політики в розвинених західних країнах; визначення особливостей втілення соціальної політики в умовах демократизації українського суспільства.

Поняття «соціальна політика» в його сучасному розумінні сформувалося в кінці XIX – на початку XX ст. Найбільший вплив на його визначення справили праці німецьких вчених, зокрема, В. Зомбарта [1]. У загальному розумінні соціальну політику можна визначити як систему цілеспрямованої діяльності суб'єктів державної політики, що сформувалася на певному етапі розвитку країни, здійснюється на основі певних принципів і засад з метою оптимального функціонування соціальних відносин, забезпечення соціального захисту, створення умов для формування безпечного соціального середовища людини й суспільства. Як державно-суспільне явище соціальна політика поєднує різноманітні складові – інституціональні, державно-правові, громадські, ціннісні, гуманістичні, комунікативні та ін. У сучасному демократичному суспільстві соціальна політика слугує своєрідним «амортизатором», що дозволяє уникати політичних ризиків, негативних наслідків ринкових відносин і сприяє забезпеченню соціальної стабільності.

Соціальна політика в демократичних країнах на сучасному етапі визначається західними вченими як глобальна проблема, що зазвичай формується як невід'ємна складова державної політики з урахуванням інтересів різних верств населення та історичних реалій, що склалися в межах певних держави й суспільства [2]. Як правило, вона втілюється поетапно, виходячи з наявних можливостей, людських і фінансових ресурсів. У її реалізації задіяні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, політичні партії, професійні спілки, громадські об'єднання. При цьому основним суб'єктом реалізації

соціальної політики залишається держава, яка визначає її стратегію, мету, завдання, формує необхідну нормативно-правову базу та контролює її практичне здійснення.

Згідно демократичних стандартів, напрацьованих суспільно-політичною практикою розвинених держав, основним показником результативності соціальної політики є рівень її ефективності, що включає забезпечення здоров'я населення, належної освіти на всіх рівнях, соціальної стабільності, конструктивної діяльності різних спільнот. Ефективність реалізації соціальної політики на всіх рівнях – загальнодержавному, регіональному, корпоративному – залежить від стану економіки, доцільної розробки й належного фінансування соціальних програм і проєктів.

У практиці західних суспільств, які демонструють високий рівень ефективності соціальної політики, прийнято, поряд з іншими, розрізняти ліберальну, консервативну й соціал-демократичну моделі її реалізації, які, за визначенням українських учених, належать до найважливіших західних моделей [3, с. 221] і які, на нашу думку, заслуговують особливої уваги. З огляду на це, варто розглянути особливості впровадження соціальної політики в рамках кожної з цих моделей. При всій різниці зазначених моделей, їх об'єднують спільні демократичні принципи – розподільчої справедливості, доступності щодо можливості отримання населенням матеріальних благ, максимального поєднання зусиль влади і громадянського суспільства з метою забезпечення соціальної стабільності, орієнтації на всебічне забезпечення прагнень і потреб суспільства в цілому й кожної особистості зокрема.

Консервативна модель соціальної політики властива для країн із соціально орієнтованою ринковою економікою, високоорганізованим суспільством, орієнтацією на всебічне забезпечення добробуту, диференціацією за рівнем доходу й соціальним статусом – Німеччини, Франції, Австрії, Італії. Для цієї моделі властиві: опора на правове регулювання системи соціального забезпечення через різні соціальні фонди, значні бюджетні відрахування на соціальні заходи; чітко відпрацьована система працевлаштування населення; соціальне страхування як основа безпеки життєдіяльності людини; корпоративна система соціального захисту в рамках окремих підприємств; колективна відповідальність усіх суб'єктів реалізації соціальної політики під контролем держави; соціальне партнерство як засіб узгодження інтересів найманих робітників і роботодавців з метою соціального захисту зайнятого населення.

Ліберальна модель соціальної політики набула найвищого рівня свого розвитку в таких країнах як США, Канада, Велика Британія, Австралія, Японія. Означена модель передбачає прихильність суспільства до ринкової системи соціального регулювання, що включає розвинуту систему благодійності на основі ринкових відносин, приватної власності, ліберальної трудової етики, використання самоврядних можливостей громадянського суспільства, незначний вплив лівих (популістичних) політичних сил. До основних характеристик цієї моделі належать: зведене до мінімуму втручання держави в ринкові відносини й обмежене застосування заходів державного регулювання; домінування в соціальній сфері приватних добродійних організацій (етнічних, релігійних, професійних та ін.); соціальний захист з боку держави лише найбільш вразливих груп населення.

Соціал-демократична модель соціальної політики. Характерна для Нідерландів, Швейцарії, країн Північної Європи – Швеції, Норвегії, Фінляндії, Данії. Для моделі властиві: забезпечення за рахунок державного й місцевих бюджетів (сформованих високою ставкою податків) загальної зайнятості, вирівнювання доходів населення, мінімізації матеріального розшарування суспільства; втілення принципу солідарності, згідно якого соціальний захист розглядається як справа всього суспільства, а не окремо взятих індивідів; пропагування рівності всіх, незалежно від соціального статусу, рівня доходів, продуктивності індивідуальної діяльності (йдеться про рівні можливості щодо одержання освіти, кваліфікації, оплачуваної роботи); поєднання добровільності й примусових методів (з боку держави) в забезпеченні належного рівня сервісу й соціальних послуг в усіх сферах життя людини; гнучкість, доступність соціального захисту та його здатність вирівнювати соціальні умови для всіх груп населення, включаючи «слабкі» елементи. Недоліком цієї моделі є

надмірний вплив держави на життя індивіда, що здатен породжувати явища соціального паразитизму, втрату мотивації до розвитку бізнесу з високими доходами.

Демократична соціальна політика передбачає формування чіткої, послідовної стратегії її втілення. Зважаючи на багатовекторність соціальної політики, в процесі її проведення важливо враховувати: усі її напрями, не захоплюючись одними й не ігноруючи інших; політико-ідеологічний плюралізм, пов'язаний з наявним рівнем свободи в розвинених демократіях; залучення різних суб'єктів практичного здійснення соціальних програм і проєктів. Будь-яка стратегія соціальної політики, як засвідчує досвід західних демократичних країн, враховує нормативні положення Європейської соціальної хартії (1961 р.), яка проголосила право людини на соціальний прогрес. Необхідність вироблення стратегії соціальної політики в суспільстві зумовлюється подоланням соціальної нерівності та оптимізацією використання ресурсів, тому однією з найважливіших функцій соціальної політики є функція перерозподілу. Остання в стабільних державах сприяє посиленню соціальної солідарності та підвищенню загального добробуту суспільства. До проблем, на які спрямована соціальна стратегія, належать бідність, безробіття, безпритульність, економічна залежність, недієздатність, дискримінація, підтримка мінімальної норми харчування, забезпечення соціальної злагоди. Соціальне управління та регулювання є основним механізмом, інструментом реалізації соціальної стратегії.

Об'єктом соціальної політики є все населення країни, в якому, виходячи зі специфічних потреб, можна виділити такі соціальні верстви: працездатне населення; пенсіонери, старі люди, важко хворі та інваліди; люди, які постраждали внаслідок війн, катастроф, стихійних лих; біженці та мігранти; національні меншини. При цьому, слід зазначити, що в західних країнах, де після Другої світової війни була сформована ідея «держави загального добробуту», передбачається «соціальний захист всіх громадян, а не лише найбільш вразливих» [4, с. 678]. Соціальна політика передбачає пізнання законів суспільного розвитку, виявлення ключових тенденцій в усіх сферах суспільного життя, напрямів самореалізації людиною власного соціального потенціалу. Для розвинених західних країн властива гуманістична концепція соціальної політики, що передбачає утвердження людиноцентричних взаємовідносин людини, громадянського суспільства, використання потенціалу соціального права держави, орієнтацію на гармонізацію соціальних відносин держави як суб'єкта та людини й суспільства як її об'єкта. Гуманістичний принцип у здійсненні соціальної політики передбачає визнання неперехідної цінності людини як унікальної, неповторної особистості, утвердження пріоритету її інтересів у діяльності держави. У розумінні західних вчених, людина – не тільки духовна особистість, а й соціалізований індивід, який формується і розвиває свої здібності в соціально-культурному просторі.

Розвиток України в напрямі соціальної держави передбачає вдосконалення соціальної політики, належне урахування міжнародного досвіду в цій сфері з урахуванням специфіки розвитку українського суспільства. У цьому контексті А. Колот слушно зазначає, що «наша країна з огляду на стан економіки, незавершеність розбудови громадянського суспільства перебуває у ролі того, хто наздоганяє, втім і це має певні переваги, оскільки є можливість не повторювати помилок, що їх припустилися інші, акумулювати кращий досвід та досягти прориву на ниві національного соціального розвитку» [5, с. 11].

Між тим в Україні існує цілий комплекс проблем, які засвідчують неналежний рівень забезпечення соціальної сфери. До таких проблем слід насамперед віднести: відсутність середнього класу як впливового гравця, здатного визначально впливати на формування політики держави; неналежний рівень оптимізації ринку праці, про що свідчить розрив між виробничими потребами й системою національної освіти; нестабільність відносин між різними соціальними групами й неефективність системи соціального захисту населення; незавершеність реформування пенсійної системи та системи надання адресної допомоги незахищеним верствам населення; відсутність поетапної стратегії боротьби з бідністю, безробіттям та стимулювання зайнятості населення; низький рівень ефективності системи оподаткування індивідуальних грошових доходів населення; консервація структурної

перебудови економіки, спад виробництва, виникнення цілого комплексу виробничих проблем, спричинених залишками адміністративно-командної системи; недовіра населення до державних інститутів на тлі слабко розвинутої ринкової інфраструктури; недосконалість прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці.

Досвід подолання соціальних проблем у транзитних країнах засвідчує, що в умовах недостатнього рівня фінансових ресурсів об'єктивно виникає потреба створення законодавчими та структурними механізмами належних умов для саморозвитку й самозабезпечення населення. Відповідно соціальна політика перехідного типу, що реалізується в Україні, спонукає до активізації в соціальній сфері не лише державних чинників, а й задіяння потенціалу громадянського суспільства. На думку О. Крентовської, «в дезінтегрованому суспільстві, яким очевидно є українське, де інтереси різних груп населення не збігаються, важливим завданням є створення культури соціальних взаємодій (партнерства), ведення переговорів та уміння досягати прийнятних угод із найбільш спірних питань соціальної політики» [6]. Поряд з реформуванням державними засобами системи забезпечення ринкового розвитку, переорієнтацією пенсійного забезпечення, необхідне створення на державному й недержавному рівнях національного виробництва можливостей кожній людині реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту, стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності.

Ринкова трансформація економіки України як одна з найважливіших умов демократизації суспільства неможлива без створення надійної соціальної бази її здійснення. Соціальну базу ринкового реформування можуть утворити лише соціальні верстви і групи населення, зацікавлені у здійсненні реформ й налаштовані на сприяння їхній реалізації шляхом трудової і політичної активності. Ціннісною основою останньої здатні слугувати високий рівень особистої свободи, широкі можливості для самостійної економічної діяльності, наявність набутої власною чесною працею захищеної державою приватної власності, умови для професійної самореалізації як способу творчої життєдіяльності.

За висновками фахівців, система засобів соціального захисту населення в перехідний період повинна включати дві складові – адаптаційну для працездатного та працюючого населення і соціально-захисну для непрацездатного та соціально слабкого населення. Зважаючи на це, до основних напрямів соціальної політики, важливих і перспективних для становлення демократії в Україні, слід віднести:

- всебічне сприяння розвитку соціально орієнтованого ринкового господарства, спрямованого на утвердження соціальної безпеки людини і суспільства, захищеності особистості, її незалежності від держави;
- формування потужного середнього класу як чинника соціально-політичної та економічної стабільності суспільства, створення умов для його активної участі в налагодженні та постійному вдосконаленні системи соціального управління;
- утвердження у суспільстві соціальної справедливості як ціннісної основи соціально-економічного розвитку й важливого чинника соціальної злагоди, гармонійної співпраці всіх верств населення, соціального партнерства суб'єктів соціального регулювання й ринкового господарювання;
- створення умов для забезпечення належного життєвого рівня кожної людини, її сім'ї, обмеження соціального розшарування населення за рівнем доходів, стимулювання формування стабільного платоспроможного попиту населення на основі поєднання соціальної політики держави й соціального самозахисту населення;
- державне регулювання ринку праці, здійснення політики зайнятості працездатного населення відповідно до кількісного та якісного складу трудових ресурсів, створення умов для заохочення продуктивної трудової діяльності;
- регулювання сімейно-шлюбних відносин, спрямованих на зміцнення умов для виконання сім'єю функції відтворення людського потенціалу суспільства.

Таким чином, соціальну політику в сучасних умовах слід розглядати як поліфункціональну систему, здатну забезпечити соціальний і економічний розвиток країни шляхом активізації людського капіталу та максимальної реалізації його внутрішнього потенціалу. Реалізація соціальної політики може бути забезпечена шляхом комплексного запровадження відповідної соціально-політичної стратегії, втілення соціальної справедливості як ціннісної основи реформування суспільства. Належний рівень соціального забезпечення й соціального захисту населення є своєрідним індикатором людського виміру політики. Пріоритетне значення для соціально-правової демократичної держави має характер суспільного відтворення людини у всій її багатогранності, самодіяльності, самореалізації. Соціальні програми і проекти, що втілюються за допомогою соціальної стратегії, повинні відповідати демократичним вимогам і ринковим реформам.

Реалізація гуманістичного принципу в сучасних демократичних державах і державах перехідного типу, до яких належить і Україна, є запорукою розв'язання наявних проблем у соціальній сфері. Пріоритетним напрямом реформ має стати зміна політики доходів, що передбачає соціальний захист працюючої частини населення. Такий підхід не лише дозволить підвищити загальний рівень життя, а й посприє мотивації економічної активності та зайнятості, скороченню патерналістських настроїв, формуванню необхідних надходжень до фондів соціального страхування та бюджетів усіх рівнів. Подальший розвиток системи соціального захисту населення в Україні має включати продовження реформування пенсійної системи, підвищення якості та адресності соціальної допомоги.

Використана література:

1. Зомбарт В. Идеалы социальной политики: сборник; пер. с нем. П.Ф. Теплова, Э.М. Зиновьевой. Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2016. 307 с.
2. Глобальна соціальна політика: Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / [Б. Дікон, М. Халс, П. Станс]. Київ : Основи, 1999. 346 с.
3. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2011. Вип. 2. С. 219–227.
4. Іванова О. Соціальна політика. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
5. Колот А. М. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації економічних відносин. *Україна: аспекти праці*. 2008. № 1. С. 3–11.
6. Крентовська О. П. Державно-суспільний характер соціальної політики в умовах старіння населення. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Krentovska.pdf (дата звернення: 12.01.2020).

Gorbatenko I. Social Policy: a World Experience and Features of Implementation in Ukraine

The concepts and basic parameters of social policy are investigated. The world experience of effective social policy is analyzed. The main characteristics of the conservative, liberal and social-democratic models of its practical implementation are revealed. The peculiarities of social policy strategy formation based on the experience of developed western countries are analyzed. The peculiarities of the humanistic concept of social policy, aimed at harmonizing the social relations of the state as a subject and the individual and society as its object, are shown. An approach to social policy based on the recognition of a person as a unique, unique personality has been formed. The main problems and priority directions of social policy implementation in Ukraine at the present stage of its development are identified.

Keywords: social policy, effectiveness of social policy, models of social policy, strategy of social policy, social policy of Ukraine.

ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ І ДОПОВНЕНА РЕАЛЬНІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ СУМІСНОСТІ

У статті здійснено спробу проаналізувати зв'язок політичної та доповненої реальностей. Ідея застосування високих технологій заради політичного розвитку і модернізації, для оптимізації державних функцій, прозорих виборчих процедур користується значною популярністю в сучасному суспільстві. Водночас її реалізація напряму залежить від типу політичного режиму, встановлених правил політичної гри, геополітичної ситуації у світі. Політична реальність – це внутрішня логіка, способи і шляхи, за допомогою яких формуються, розвиваються і руйнуються політичні інститути, процеси, відносини; доповнена ж реальність – здебільшого лише технологія, що віддзеркалює стан та особливості політичної свідомості, політичних структур і процесів у кожному конкретному суспільстві.

Ключові слова: політична реальність, доповнена реальність, віртуальна реальність, політика, демократія.

Сьогоднішні реалії зосереджують нашу увагу на важливій ніші політичної реальності – доповненій, у якій поєднуються основи фізичної, біологічної, віртуальної. Вона вкотре зобов'язує відмовитися від суто матеріалістичного погляду на політику, акцентувати на цінностях, переконаннях, традиціях, нормах та взаємодії як рушійних силах суспільно-політичного життя. Тут важливо відмовитися від поширеного уявлення про віртуальне як суто імітаційне, суб'єктивно бажане, корисливе, маніпулятивне, що підкреслює лише брутальну сутність політики, заміщує чи поглинає залишки здорового глузду. Віртуальність (від лат. *virtus* — потенційний, уявлений, можливий) актуалізує розкриття нових можливостей людини сприймати дійсність, в тому числі й політичну, взаємодіяти з іншими, творчо й інтерактивно вирішувати складні суспільно-політичні проблеми. Вихід сучасника у віртуальний світ не обов'язково означає спробу захиститися від травматичної реальності, часом навпаки – активніше та ефективніше взаємодіяти з нею.

Водночас сучасна політична реальність у середовищі інтелектуалів все частіше піддається критиці. Авторитетні політичні філософи, як Ф. Фукуяма, діагностують сучасності «шизофренічну» політику, змагання гасел й рекламних витрат, де найкращою буде порада «не читати коментарі в Інтернеті» [16]. Журналісти застерігають від неминучого хаосу політики, де «дурні змінюються негідниками» і навпаки, а справжні смисли зберігаються хіба в поодиноких і зникаючих «заповідниках» [11, с. 1]. Навіть правоохоронці звинувачують політичних лідерів у «параноїдальній логіці» та закликають їх відповідати за свої вчинки перед судом, а не перед електоратом [5]. Втрата зв'язку з реальністю – та характерна риса, яку все частіше приписують політикам нашого часу, а віднедавна й електорату, що готовий підтримувати не тільки антисистемних, а й неіснуючих політиків [див. напр. 18]. Поки політична реальність викликає все більше запитань та умовних перевірок на адекватність, неабиякого розвитку набуває ще складніша реальність – віртуальна (імітований, штучно сконструйований комп'ютерними мережами ілюзорний світ). У цьому контексті виникає проблематика їх поєднання, сумісності та перспектива подальшого розвитку, вивчення та обґрунтування яких й формують *мету нашого дослідження*.

Загалом реальність (лат. *realis* – речовий, дійсний) – категорія філософська, яка від найдавніших часів зумовила численні онтологічні дискусії, появу великої кількості шкіл та інтерпретацій: справжність, даність, дійсність, існування тощо. Про реальність як категорію сучасного політологічного словника українськими науковцями написано чимало. Тут цікаво відстежити деякі позиції в історичній ретроспективі – за роки незалежності України. Це і загальні декларації поняття у 1990-х рр., наприклад С. Кисельовим, який політичну реальність визначає як таку, «що є предметом знання про політику», при цьому не відкидає

можливості різних її трактувань, протиставляє її ідеалам і політичним утопіям, шукає зв'язки з іншими політологічними категоріями, зокрема владою, політичним інтересом, культурним простором та ін. [7]. На межі тисячоліть все частіше з'являються наукові публікації, у яких реальність («українська реальність» / «пострадянські реалії» / «суспільно-політична дійсність України» тощо), вже починаючи зі заголовків, протиставляється ідеалам і нормам західного громадянського суспільства, запозиченим концептам і можливостям демократії, практикам політичної модернізації, децентралізації тощо. Серед головних висновків багатьох вчених вирізняється думка про особливий шлях політичного розвитку України, чужорідність привнесених суспільно-політичних моделей і механізмів, загалом окремішню реальність, у якій західні ідеї та механізми демократії часто виявляються неспроможними. Така постановка питання, наприклад, у працях І. Кононова [3], А. Кудряченка [14] часто була обумовлена тогочасним глибоким розривом між офіційно задекларованим й існуючим політичним порядком, між оголошеними правами, свободами та реальною впливовістю й можливостями громадян, між заявленими орієнтирами політичного розвитку та політичними діями, між законним і реалізованим, очікуваним і досягнутим у політиці.

Після Помаранчевої революції політична реальність в Україні все частіше осмислюється у її динаміці, розвитку, трансформаційних, модернізаційних та революційних компонентах – М. Михальченко [10]. Поступово утверджується заперечення механістичних протиставлень у світі політики, навпаки – вона осмислюється як цілісне та специфічне суспільне явище, «сфера взаємодії раціонального та ірраціонального, політичної реальності і політичного міфу» – Ю. Шайгородський [21].

У новому поколінні наукових видань, що з'являються після Революції Гідності, все частіше йдеться про реальність як таку, що сконструйована медіа («фейкову», «зомбовану», віртуальну), а також про театралізацію політики, політичні реаліті-шоу та гостру необхідність розвитку інформаційної демократії за таких умов – О. Дзьобань, І. Вільчинська, А. Митко, Н. Хома. Наприклад, у словнику за 2015 р. відсутнє поняття «політична реальність», але значиме місце відведено категорії «політична псевдореальність» – результат сприйняття віртуальних політичних уявлень і образів, що не мають нічого (або мають дуже мало) спільного з об'єктивною політичною дійсністю [15, с. 235]. Зрештою під впливом зовнішньої агресії активно впроваджується і поняття гібридної реальності політики, нового гібридного світоустрою, що зазнає кризи, зламу логіки старого світу та постійно наражається на непередбачувані небезпеки – В. Горбулін [2].

Сьогодні соціальні науки (соціологія, психологія, педагогіка, історія, літературознавство, соціальні комунікації, право та ін.) уважно вивчають можливості доповненої реальності. Науковці розрізняють: доповнену реальність (augmented reality / AR) – реальний, фізичний світ, до певної міри «доповнений» віртуальною, цифровою інформацією за рахунок постійного підключення до Інтернет-даних; віртуальну реальність (virtual reality / VR) – виключно згенероване комп'ютером середовище, штучний світ [8]. Доповнена реальність передбачає залучення та активне використання передусім Інтернету речей (Internet of Things, IoT) або Інтернету всього (Internet of Everything, IoE), тобто всеохопної та всеосяжної мережі фізичних об'єктів, оснащених технологіями для взаємодії один з одним і зовнішнім середовищем. С. Грінгард підкреслює, що межі між комп'ютерними системами та людьми й надалі стиратимуться, а смарт-системи дозволять краще розуміти навколишнє середовище, знаходити нові цільові аудиторії, швидко і раціональніше реагувати на труднощі, розпізнавати мови, обличчя, убезпечувати життя, попереджати навіть невидимі загрози і порогові рівні, опрацьовувати неструктуровані дані, створювати нові знання, портативні бази даних, продукувати безліч сценаріїв і варіантів рішень, персоналізованих пропозицій тощо [4].

Політологія має свої переваги та перспективи у дослідженнях AR та VR. Згадані вище все тісніші зв'язки між технологіями та громадянами дозволять фіксувати патерни політичної поведінки, оперативніше відстежувати суспільні настрої та тренди, ефективніше конкурувати на виборах, генерувати гасла, руйнувати бар'єри між аматорами й

професіоналами в політиці, в режимі реального часу картографувати політичні протести та швидше реалізовувати плани виборчої інженерії, оптимізувати державні витрати, прогнозувати наслідки політичних рішень. Сьогодні діджиталізація має значний потенціал для залучення молоді до політики, блокчейн сприяє відкритості, децентралізації влади, віртуальні сервіси звужують простір бюрократизму та корупції.

При цьому важливо зважати й на можливі загрози: цифрову деменцію, соціальне відчуження, дегуманізацію політики тощо. Деякі американські вчені, наприклад, осмислюють технології доповненої реальності передусім у контексті складних політико-правових проблем сучасності: конфіденційності та компрометування особистості, свободи слова та дезінформування, дискримінації та безпеки. Цей AR-мейнстрім не тільки збирає інформацію про світ, ці системи також нашаровують інформацію поверх неї [25].

Реальність, а особливо тонка грань між віртуальним та справжнім політичним світом, належить до тих феноменів, які складно «обчислити», виразити в об'єктивних кількісних показниках. Нашу увагу привертають два показника (див. Табл. 1), що дозволяють до певної міри говорити про долученість сучасних українців до дійсного та віртуального світу політики. Перший – це можливість і бажання українських громадян брати участь в реальному політичному житті, зокрема громадянський обов'язок голосувати за представників до законодавчого органу влади. Фізична поява на дільницях – це та короткочасна та періодична зустріч громадян з політичною реальністю, яка цілком може свідчити про певні тенденції в суспільстві. Увага до явки на виборах саме депутатів Верховної Ради України обумовлена парламентсько-президентською формою правління. Водночас ми свідомі того, що включення показників інших загальнодержавних та місцевих виборів дещо увиразнить відповідні кореляції.

Інший показник – це зростаюче в українському суспільстві число користувачів соціальних мереж, мобільних та інших під'єднаних пристроїв, які вже є або потенційно можуть стати учасниками чи творцями безлічі форм віртуальних активностей, в т.ч. й соціально-політичних. При цьому з часом варто враховувати наявність у виборців й інших під'єднаних пристроїв: смарт-окулярів і рукавиць, фітнес-браслетів, об'єктів з вбудованими чипами тощо. З розвитком сучасних технологій їх можливості постійно зростають, залишається лише питанням часу усвідомлення широти цих можливостей користувачами та розробниками. Сучасне вчення про реальність налаштовує саме на таке її розуміння: не лише як даного, але і як імовірного, можливого, а також шляхів їх поєднання.

Таблиця 1. Електоральна активність та наявність під'єднаних пристроїв в Україні (1994-2019 рр.)

Рік	Явка на виборах до Верховної Ради України (% від загальної кількості виборців)	Наявність у домогосподарствах під'єднаних пристроїв (у середньому штук на 100 домогосподарств):			
		мобільних телефонів	персональних комп'ютерів	ноутбуків	планшетів
1994	75,6
1998	71,2
2002	65,2	...	3
2006	67,6	81	12
2007	62	149	22
2012	57,5	187	33
2014	51,9	197	37	26	...
2019*	49,8	203*	37*	35*	19*

Складено автором за даними ЦВК України та Держстат України [19; 12]. Пропущені рядки (...) позначають відсутність показника, який було включено до програми обстеження умов життя домогосподарств лише з часом. *Наявність у домогосподарствах під'єднаних пристроїв вказана за 2018 р., за відсутності на момент написання статті останніх відомостей 2019 р.

Загалом з таблиці очевидно, якщо сучасні українці досить активно долучаються до віртуального світу (кількість пристроїв, що дозволяють це робити, щороку в Україні помітно зростає). Водночас їх участь у реальному політичному житті країни досить фрагментарна, і навіть має тенденцію до зниження. Український виборець не завжди усвідомлює значущість свого голосу, все частіше відмовляється від реалізації виборчого права та відвідування виборчої дільниці. Зауважимо, що ще менший інтерес він виявляє до участі в роботі політичних партій (наявність партійного квитка засвідчили лише 0,7% громадян у 1994 р., 2,2 % – у 2002 р., 2,2 % – у 2012 р., 2,4% – у 2017 р.) [17]. Паралельно середньостатистичний громадянин все більше уваги приділяє новим можливостям комунікації зі зовнішнім світом «на відстані», зокрема за допомогою сучасних пристроїв, що під'єднанні до мережі Інтернет. Додамо, що помітними темпами зростає кількість громадян України, які стверджують, що користуються Інтернетом вдома (1,1 % – у 2002 р., 38,9 % – у 2012 р., 56,7% – у 2017 р.) [17].

Безумовно, наведені відомості ще не дозволяють робити однозначні висновки про віртуальне життя, яке поступово відволікає сучасника від голосування на виборах (чи від інших форм реальної політичної активності) та вже невдовзі може цілковито поглинути його увагу. Однак вони закладають підґрунтя для подальших наукових пошуків у цьому напрямку. Відомо, що електоральна пасивність, політичний абсентеїзм можуть бути зумовлені низкою факторів, серед яких важливо враховувати і чинник віртуальності, який продукує чимало нових як можливостей, так і загроз для світу політики. Цілком ймовірний і інший сценарій розвитку сучасного суспільства, коли нові засоби комунікації формуватимуть основи для більш дієвих форм політичної активності та дії, розвиватимуть міцні, передусім, неформальні, віртуальні політичні зв'язки, що поступово замінюватимуть необхідність фізичної присутності у світі політики. Вже у наш час, наприклад, е-голосування стає невід'ємною частиною політичного життя розвинутих демократій, поєднуючи віртуальні захоплення та реальні політичні потреби громадян.

Ідея застосування високих технологій заради політичного розвитку і модернізації, для оптимізації державних функцій вочевидь користується значною популярністю в українському суспільстві. Цей запит однаково продиктований як об'єктивною необхідністю, так і популістською риторикою окремих політиків, що у цифровому відставанні країни вбачають додатковий аргумент для звинувачень опонентів. Невипадково серед перших майданчиків для публічного виступу в ролі Президента В. Зеленський обирає iForum-2019 (щорічну IT-конференцію в Києві), де поміж іншого протиставляє державу та інновації, а також закликає до спільних дій: «Говорячи про інновації та політику, в принципі чиновники, політики та інновації – це абсолютно два різні світи. Це якась катастрофа. Зазвичай чиновники використовують чотири слова: інновація, діджиталізація, ну хто може вимовити звичайно, гіперлуп і Ілон Маск. І після цих слів вони говорять: «Ми все сказали цим і треба щось міняти». Я вам скажу як людина, не як президент: я особисто один нічого не можу поміняти в плані інновацій, в плані діджиталізації. Ми зможемо зробити це тільки разом» [1]. Виступ викликав як захоплені, так і скептичні оцінки. Технологічні ж інноваційні традиційно викликають острах або сприймаються критично як такі, що лише маскують реальні труднощі. Найскладніше вони даються економічно вразливим соціальним категоріям, бюджетним сферам зайнятості, державним структурам, гуманітарним напрямкам (особливо у перехідних, демократично незрілих та авторитарних режимах), які часто складають основи сучасної політичної реальності.

Дійсно, цілі жанри та формати політичної реальності сьогодні відходять у минуле, замінюються віртуальними. Наприкінці 2019 р. одна з найвпливовіших аналітичних газет України «Дзеркало тижня», що виходила з 1994 р., випустила останній (1275-й) номер друкованого видання. У каталозі періодичних видань України це був один з небагатьох міжнародних громадсько-політичних тижневиків, широкоформатний, орієнтований на суспільно-політичну тематику. Головні редактори видання подякували читачам та авторам і заявили, що продовжать роботу в Інтернеті: «Усе зрозуміло: "папір" у світі вмирає швидше, ніж журналістика загалом [...] Але душу все одно корчить почуття провини. Ніби ми

зраджуємо тих, для кого "Дзеркало" у хаосі змін, фейків і поверховості було єдиним лакмусом своєї нормальності [...] Але тижневик відходить разом із таненням більш невідтворюваного класу – інтелігенції» [11]. Автори переконують, що причиною цього є в тому числі й політична ситуація в країні, водночас не відкидають і загальносвітових тенденцій відмови від друкованих ЗМІ та перенесення діяльності у віртуальні простори.

Досвід зарубіжних великих та авторитетних політичних видань свідчить про наявність схожих труднощів, та при цьому показує успішні практики запровадження нових форматів спілкування з цільовою аудиторією, а відтак і самозбереження на ринку. Все більшого поширення у журналістиці набуває crossmedia 4.0, тобто створення максимально інтерактивного контенту та персоналізованої інформації, її розміщення у різних форматах на базі численних платформ, поєднання текстів, ілюстрацій, аудіо- та відео-матеріалів, підтримка постійної комунікації з колегами і читачами через онлайн-конференції, форуми, подкасти, блоги. Це перехресні засоби масової комунікації, конвергенція, своєрідне оживлення історій, інтегрування у них цільової аудиторії, залучення її у деяку гру [22]. Такі кроссмедійні технології та, вочевидь, високі гарантії свободи слова певною мірою дозволяють зберігати впливовість західних ЗМК у політиці. Водночас social media та on-line media поступово розмивають будь-які монополії на політичні знання.

Загалом документи політичного характеру сьогодні поступово змінюються. Завдяки новим технологіям, концепції політичних реформ чи передвиборчі програми зі складного набору професійних термінів (або навпаки – примітивної інтерпретації політичних подій) цілком імовірно можуть перетворитися на інтерактивні документи. Будь-який читач принагідно може задати уточнююче, конкретизуюче запитання їх авторам, отримати оперативну відповідь у чаті. Друковані роздаткові матеріали на політичну тематику відтак можуть отримати нове значення. Короткі та провокативні, вони спонукатимуть читача дізнаватися більше за допомогою мобільних додатків, супровідних QR-кодів, що легко розпізнаються, наприклад, смартфоном та приводять не лише до текстових, але й візуальних, аудіо- чи відео-матеріалів. Більш того, важливі документи (законопроекти, стенограми засідань комітету, партії тощо) можуть надходити до адресатів вибірково, прицільно, персоналізовано відбираючи ті позиції з них, що потенційно можуть зацікавити конкретну людину (за сферою політичних інтересів, зайнятості, громадської активності тощо). Уже сьогодні технологію апробують українські громадські активісти, митці, письменники [див. напр. 6], тож «оживлення» текстів у віртуальному просторі є перспективною нішою і для політичної сфери.

Створення ілюзії особистого спілкування з політиком також може набути популярності, особливо напередодні виборів. Цьому можуть допомогти не тільки мобільні додатки, але й складніші технології доповненої реальності. Деякі політики (у Індії, Туреччині, Франції) вже з'являються перед виборцями у вигляді голограм, одночасно у декількох місцях країни [див. напр. 23], хоча саме такий формат викликає найбільше дискусій щодо його ефективності. В Україні ж поступово розширюється низка комунікаційних каналів «влада-суспільство». Певним майданчиком для них можуть слугувати засоби масової комунікації. Наприклад, Інформаційне агентство «ЗІК» певний час практикувало чат-конференції своїх читачів із відомими людьми, зокрема й політиками, державними службовцями [20]. Водночас користується інтересом й ідея усунення посередників у такому спілкуванні. Прикладом технології зближення суспільства та влади можна вважати намір українського Уряду запровадити можливість для громадян контактувати з державними органами за допомогою популярних месенджерів [9].

Водночас громадянські ініціативи у доповненій реальності також знаходять нові інструменти для поширення політичних знань. Наприклад, лише за три тижні існування телеграм бот «Твій голос» здобув більше 3,5 тис. підписників. Розробники (Українська Асоціація Студентів, Громадський рух «Чесно», всеукраїнська молодіжна організація «Фундація регіональних ініціатив» та ін.) проголошували політико-просвітницькі цілі: бот інформував молодь про хід виборчого процесу 2019 р., допомагав отримувати відповіді на

найпоширеніші питання, пов'язанні з ним [13]. Зібраний матеріал послугував також для аналізу політичних вподобань та інтересів аудиторії користувачів цього каналу та можливих подальших дослідницьких і просвітницьких проектів на їх основі.

Однак користування перевагами доповненої реальності вимагає цифрової грамотності, відповідних ІКТ-навичок, які однак, за даними Доповіді Міжнародного союзу електрозв'язку (ITU), розвиваються помітно повільніше за розвиток самих технологій. Чим складнішою стає реальність і діяльність, тим менше людей нею займаються. Особливу увагу заслуговує той факт, що користувачі комп'ютерів в розвинених країнах, очевидно, мають більші навички у цій сфері, аніж користувачі в країнах, що розвиваються [24]. Це може надалі поглиблювати вже існуючий цифровий розрив у світі, а відтак і ускладнювати демократизаційні процеси.

Зі зростанням інновацій вартість якісного політичного знання (як і наукових знань загалом) дорожчає, доступність його обмежується. Водночас вкрай важливо особливо в умовах демократизації вирізняти серед іншого саме професійну політичну освіту, яке має соціальну значущість, може слугувати розвитку держави, громадянського суспільства, місцевого самоврядування. Низка започаткованих у 2014 р. реформ сьогодні стикаються саме з труднощами низької обізнаності громадян, їх неготовності до політичних змін, соціально відповідальності, громадянського обов'язку, взаємодій. Реформа децентралізації, наприклад, гостро потребує саме обізнаних фахівців на місцях, діяльних та ініціативних політиків й управлінців, однак реалії засвідчують гострий дефіцит таких кадрів. Формальні заклади освіти особливо потребують державної та меценатської підтримки, коли йдеться про впровадження дороговартісних технологій, підтримку конкурентоспроможності, ефективні маркетингові стратегії, без яких все складніше сприяти зростанню політично свідомих, компетентних громадян, долати умовні та реальні бар'єри комунікації.

Технології доповненої реальності вже у наш час впливають на політичне життя суспільства. Вони цілком можуть змінювати наші уявлення про минуле (переписувати історію), розставляти акценти сьогодення (формує порядок денний політики), моделювати політичне майбутнє (конструювати стратегії розвитку). Успіх та можливості високих технологій у політичних справах великою мірою залежать від сформованості й розвиненості демократичного політичного режиму. Демократизація передбачає розвиток відкритого суспільства та відкритої держави, поглиблення міжнародної співпраці і глобального співробітництва з одночасним розвитком і зміцненням безпекових інститутів, спроможних захистити вразливі ніші цього політичного режиму. Нове покоління технологій, як і багато попередніх, однаково мають як соціально деструктивний, так і консолідуєчий потенціал. Результати їх застосування залежать від існуючого політичного режиму, встановлених політичних правил гри, традицій у відносинах «влада-суспільство», розвитку освіти і науки, а також від міжнародної політичної кон'юнктури.

Політична реальність багатокомпонентна та складна, тож охопити її сутність та зв'язок з AR, VR чи IoT не вдасться в межах однієї статті. Перспективним, наприклад, вбачається осмислення політики як професії, її майбутнього в умовах доповненої реальності, коли цінність соціального схвалення буде вищою для вибору кар'єри, аніж прибутковість. У наш час політики часто вдаються до використання «ботоферм» задля отримання та утримання рейтинговості в соціальних мережах, а відтак і в політичних змаганнях. Водночас відомі й викриття таких кампаній з наступною втратою суспільної довіри. Налаштованість на соціальну підтримку і зворотній зв'язок завжди осмислювалась серед базових цінностей демократії, яка й надалі вочевидь максимізуватиметься. Сучасні технології все більше сприятимуть відкритості, динамізму, пов'язаності у політиці, що мінімізують загрози авторитарного стилю політичного лідерства, але й окреслять можливості для популізму. Ці проблеми потребують подальшого дослідження та наукових дискусій.

Використана література:

1. Виступ Володимира Зеленського на iForum 2019. Радіо Свобода. 23.05.2019. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VRcfvRwf6vc&vl=uk>

2. Горбулін В. П. Хитромудра невизначеність нового світопорядку // Вісн. НАН України. 2016. № 9. С. 56-64.
3. Гражданское общество: идея, наследие социализма и современная украинская реальность: Монография / Науч. ред. И. Ф. Кононов. Луганск, 2002. 284 с.
4. Грінгард С. Інтернет речей. Пер. О. А. Герасимчук. К.: «Книжковий Клуб «КСД», 2018. 176 с.
5. Жан-Люк Меланшон предстал перед судом по обвинению в неповиновении при обыске // Французская новостная радиостанция RFI. URL: <http://www.rfi.fr/ru/frantsiya/20190921-zhan-lyuk-melanshon-predstal-pered-sudom-za-nerovinovenie-i-ugrozy-pri-obyske>
6. Із героєм нової книги Кідрука можна буде поспілкуватися у чаті // Інформаційне агентство «Конкурент». 06 серпня 2019 р. URL: <https://konkurent.in.ua/publication/44452/iz-geroem-novoi-knigi-kidruka-mozhna-bude-pospilkuvatisya-u-chati/>
7. Кисельов С. Іntenції політичної реальності в контексті сучасної культури // Наукові записки. Політологія; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Том 12, 1999. С. 10–16.
8. Кислова О. Н., Николаевская А. М. Концепция дополненной реальности: от технологии к социологии // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. № 37. С. 49–54.
9. Ми готуємо невелику революцію в тому, як державні органи взаємодіють з громадянами // Дмитро Дубілет: обліковий запис Facebook. 5 грудня 2019 р. URL: <https://www.facebook.com/dubilet/posts/10157982146123552>
10. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К., 2005. Вип. 7. С. 18–27.
11. Мостовий В., Мостова Ю. Зе!повіт // Міжнародний громадсько-політичний тижневик «Дзеркало тижня». Випуск № 50. 27 грудня – 10 січня 2019. С. 1.
12. Наявність у домогосподарствах окремих товарів тривалого користування (2000-2018 рр.) // Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Політична освіта: чат бот підводить підсумки інтересів молоді щодо виборів Президента 2019 // Фондація регіональних ініціатив. 29.03.2019. URL: <http://fri.com.ua/2019/03/politychna-osvita-chat-bot-pidvodyt-pidsumky-interesiv-molodi-shchodo-vyboriv-prezydenta-2019-infohrafika/>
14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н., проф. А.І.Кудряченка. К.: НІСД, 2007. 396 с.
15. Сучасна політична лексика : навч. енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ-2000», 2015. 394 с.
16. Україна знаходиться на передовій світової битви за демократію – Френсіс Фукуяма // Блискучі уми. НВ. 16 липня 2019 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=H_9p6vdUvkQ&feature=emb_title
17. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін // Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainske-suspilstvo/issues/>
18. Формат пранку. Чому в Україні стають популярними фейкові мітинги на підтримку неіснуючих кандидатів // НВ. 18 лютого 2019 р. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/format-pranku-chomu-v-ukrajini-stayut-populyarnimi-feykovi-mitingi-na-pidtrimku-neisnuuyuchih-kandidativ-50006686.html>
19. Центральна виборча комісія України. Офіційний сайт. URL: <https://cvk.gov.ua/>
20. Чат конференції з відомими людьми на цікаві теми // Інформаційне агентство ZIK. URL: <https://zik.ua/chat>

21. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. К.: Знання України, 2009. 400 с.
22. Erdal I. J. Cross-Media News Journalism : Institutional, Professional and Textual Strategies and Practices in Multi-Platform News Production. Doctoral thesis submitted for the degree of Ph.D. Faculty of Humanities, University of Oslo, 2008. 210 p.
23. French politician appears in seven places at once // FenDi HuB. 19.04. 2017. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=77dkjyt6QJA>
24. Measuring the Information Society Report 2018. Volume 1. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/misr2018.aspx>
25. Roesner F., Denning T., Newell B. C., Kohno T., Calo R., Augmented Reality: Hard Problems of Law and Policy (August 18, 2014). 2014 ACM International Joint Conference on Pervasive and Ubiquitous Computing (UbiComp'14): Adjunct Publication. Pp. 1283–1288. URL: <https://ssrn.com/abstract=2482198>

Volianiuk O. Political Reality and Augmented Reality: Compatibility Features

The relationship between political and augmented realities is analysed. The idea of applying high technology for the sake of political development and modernization, to optimize functions, transparent electoral procedures, is very popular in modern society. At the same time, its implementation directly depends on the type of political regime, the established rules of the political game, and the geopolitical situation in the world. Political reality is an internal logic and ways by which political institutions, processes, relations are formed, developed and destroyed; augmented reality is a technology, which reflects features of political consciousness, political structures and processes in each particular society.

Key words: political reality, augmented reality, virtual reality, politics, democracy.

УДК 342.5:352/354].07

Голішевська А. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті проаналізовано поняття «репутації», «медіа-репутації», особливості формування репутації органів державної влади. Стверджується, що політологічне дослідження репутації різних суб'єктів політики має помітні переваги та викликане необхідністю пошуку нових та розвитку вже існуючих концептів, що сприяють демократичному поступу політичної системи та розвитку політичної культури. Від репутації держави залежать соціально-політичні орієнтири, динаміка політичних процесів, специфіка суспільно-політичних відносин, характер комунікації у політиці, можливості її прогнозування, політичної соціалізації. Запропоновано практичні рекомендації щодо методів управління та коригування репутації органів державної влади. Зазначається, що репутація потребує стратегічного мислення, комунікативних навиків, моніторингових зусиль, професійного аналізу та управління ризиками.

Ключові слова: репутація, медіа-репутація, органи державної влади, механізми управління репутацією органів державної влади, репутаційний менеджмент, PR-комунікації.

Сучасне політичне життя суспільства розвивається за відомими закономірностями та малодослідженими тенденціями, однак незмінну роль у цьому розвитку відіграє репутація окремих його учасників. Вона увиразнює сутність політичної діяльності різних суб'єктів, їх значущість для суспільного розвитку, їх об'єктивні та суб'єктивні оцінки громадянами. Категоріальний апарат сучасної політичної науки, поповнюючись цим поняттям, акцентує на політико-культурному змісті політичного буття, його ціннісних орієнтирах та втратах. Політична практика у цьому понятті отримує додатковий інструмент вимірювання ефективності політичної діяльності. Політична освіта, роз'яснюючи і популяризуючи подібні категорії, розвиває політичну культуру, демократичний світогляд, громадянські якості,

соціальну та політичну відповідальність особистості. *Актуальність* дослідження репутації різних суб'єктів політики обумовлена гострою необхідністю пошуку нових та розвитку вже існуючих концептів, що сприяють демократичному поступу політичної системи та розвитку політичної свідомості.

Серед різних суб'єктів політики, імідж та репутація органів державної влади, безумовно, є одними із ключових, таких, що формують позитивне або негативне ставлення до їх діяльності. Держава як базовий політичний інститут вивчається з позицій її функцій, структури, типів тощо. Водночас сьогодні, з розширенням кола суб'єктів політики, гостро постає питання того, як сприймається держава іншими структурами та пересічними громадянами, як формується її образ, враження про її (не)ефективність тощо. Хоча сьогодні в українській політичній науці зростає інтерес до поглибленого вивчення феномену репутації, та більш детально означений напрямок вивчають та розробляють через призму PR (зв'язків з громадськістю).

Протягом тривалого часу дослідники відносили репутацію до ірраціональних категорій і вважали її такою, що не вимірюється [2]. Тому *метою* статті є розкриття змісту та специфіки формування репутації органів державної влади з позицій сучасних політологічних підходів та категоріального апарату сучасної політичної науки.

Оскільки поняття репутації в державно-управлінській науці досі не концептуалізоване, його часто вважають синонімом або, принаймні, складовою іміджу [3]. Філософські, методологічні основи формування репутації були закладені в класичних працях Платона, Арістотеля, Плутарха, Н. Макіавеллі, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ф. Честерфілда й інших мислителів [5]. Наукові дослідження феномену репутації проводили західні вчені в 40-50 рр. ХХ ст. Вагомий внесок в теоретичну розробку проблеми формування репутації здійснили західні політологи та політичні психологи: Д. Кіндер, С. Фіске, А. Міллер, Г. Олпорт, Ю. Дженінгс, С. Верба, Н. Най [7]. Нашу увагу привертають праці вітчизняних вчених, тих, які досліджують проблеми функціонування політичної системи загалом, особливості культури державної влади в умовах демократизації (В. Андрущенко, О. Бабкіна, О. Волянук, В. Горбатенко, В. Денисенко, Г. Зеленько, Н. Латигіна, О. Новакова, М. Остапенко, М. Пірен, О. Фісун, Ю. Шайгородський та ін.), а також тих, що розвивають сучасні знання про репутацію у різних напрямках політики (О. Буряченко, С. Денисюк, А. Кашпур, С. Колосок, В. Корнієнко, С. Ставченко, Т. Федорів та ін.).

У політиці репутація стала виділятися як одна з важливих складових політичного успіху або провалу, як іміджева характеристика і «знак якості» того чи іншого суб'єкта (політичного лідера, партії). У цій статті ми зосередимо увагу на центральних органах влади та їх репутації як тій їх характеристиці, що краще за багато інших показує політичний зміст державної влади. Осмислюючи функції, форми, ознаки держави, ми традиційно розкриваємо її правовий, управлінський, соціальний зміст. Водночас у репутації вбачаємо можливість цього важливого інституту політичної системи суспільства відображати гетерогенні інтереси суспільства, збалансовувати існуючі конфлікти, шукати консенсусні рішення. Політологія як наука про закономірності політичного життя суспільства володіє перспективним інструментарієм розуміння саме цього проблемного поля держави та її інституцій – політичних переконань, цінностей, установок, традицій, які поширює державний апарат у суспільстві, та які формують його образ у цьому суспільстві та за його межами.

Сучасні дослідники вказують, що оцінка державної служби в суспільній свідомості є складним і суперечливим механізмом індивідуальних і групових оцінок [4, с. 151]. Водночас саме від репутації державних органів здебільшого залежить репутація країни, рівень довіри міжнародних партнерів. Тобто серед різних напрямків політики та можливих репутацій (партій, громадсько-політичних організацій, лобі тощо), у репутацію держави вкладається додаткове навантаження, відповідальність.

Як в політичній сфері загалом, так і в формуванні репутації органів державної влади, саме PR-комунікації відіграють важливу роль у формуванні іміджу та репутації. PR-фахівці за допомогою комунікаційних технологій працюють над створенням позитивної репутації як

органів державної влади в цілому, так і окремих їх представників. Адже сьогодні репутація набувається не тільки (і не стільки) за рахунок конкретних справ лідера, інституту чи структури, а й за допомогою цілеспрямованих, масованих комунікацій, що дозволяють сформувати бажаний імідж, а потім бренд і репутацію.

Перш ніж розглядати специфіку формування репутації органів державної влади, проаналізуємо феномен репутації як такий, що має міждисциплінарний характер та відповідно багатоскладову проблематику.

Комплексно аналізуючи різні джерела, присвячені проблемі, можна запропонувати таке збірне визначення: репутація – це громадська думка, соціальна оцінка чи певні усталені уявлення про особу, організацію, інститут чи інше, що впливають на ставлення суспільства до носія репутації. Це вагомий чинник політичного успіху, від якого залежить розуміння та порозуміння у сучасному інформаційному суспільстві.

Рис. 1. Складено автором.

Тривалість репутації та її проявів полягає в нерозривності триєдиного часу - не буває окремих репутацій «вчора», «сьогодні», «завтра» [8]. Зміна репутації відбувається у всіх трьох іпостасях часу. Цю тенденцію умовно зображено на схемі «Модель дії репутації в триєдиному часі» (рис. 1). Реальність політика чи політичного інституту завжди формується з уявлень про нього не лише з позиції теперішнього дня, але і попередніх здобутків чи прорахунків, а також з обіцянок, взятих зобов'язань на майбутнє.

Базовим для побудови репутації є створення «репутаційного профілю суб'єкта». Погоджуємося з дослідниками, які стверджують, що на основі цього документу створюються образи «суб'єктивного минулого», «суб'єктивного майбутнього» і поліваріантна стратегія (дорожня карта) по їх формуванню [8].

«Суб'єктивне минуле» тлумачиться як опис мотивації і результатів, що вже відбулися, вчинків суб'єкта в контексті досягнення ним планованого майбутнього.

«Суб'єктивне майбутнє» представляється як уявлення суб'єкта про те майбутнє, яке формує суб'єкт своєю діяльністю.

Поліваріантна стратегія – це дорожня карта, яка описує необхідні дії «зараз» і корекцію сприйняття минулих вчинків суб'єкта, обов'язкові для досягнення його очікуваного майбутнього. Ця карта будується на опорних точках (вчинках) суб'єкта, які є проявом його світогляду у взаємодії із зовнішнім світом. Карта має різні варіанти взаємозв'язків вчинків – сценарії [8]. Тут важливо підкреслити значущість стратегічного мислення у політиці загалом та у рамках державних інституцій особливо. Різномісцеві концепції розвитку, доктрини, стратегії, дорожні карти більше не можуть залишатися формальними документами кабінетних працівників, але з розумінням цінності та ресурсу репутації, напрацьовуватися кращими фахівцями, підготовленими професіоналами, що дбають не лише про сьогоднішнє та відповідні вигоди державної служби, але про зміцнення позицій держави на міжнародній арені та у середовищі внутрішнього соціального порозуміння.

Структура репутації репрезентується на чотирьох рівнях:

- біологічному;
- особистісному;
- соціальному;
- трансцендентному.

Структура репутації також включає в себе такі фактори сприйняття, як: «розуміння призначення влади», «морально-етична позиція», «сила особистості», «комунікативна установка», «виразність самопрезентації», «релігійність» (відношення до віри), «стиль керівництва». Кожен з цих вимірів, на наше переконання, потребує самостійного вивчення та опрацювання фахівцями.

У структурі репутації виділяються іміджева і змістова складові. Іміджева складова включає:

- 1) поведінкову стратегію;
- 2) емоційно-вольовий статус;
- 3) індивідуальні особливості самопрезентації окремого лідера в соціальній комунікації.

У цій структурі переважають зовнішні, показові характеристики політичного суб'єкта, тож їх складно і лише дуже умовно можна відрізнити від поняття іміджу в політиці загалом. Однак саме доповнення сенсами і змістами вирізняє репутацію від суто технологічного сприйняття. Відтак змістова репутації складова – це:

- 1) особливості соціалізації особистості лідера;
- 2) соціальні установки особистості лідера, які проявляються в морально-етичній позиції особистості та в декларованих принципах в соціальній взаємодії,
- 3) світогляд, соціальна ідентичність особистості лідера, яка представлена в особистих переконаннях, інтересах, ідеології, індивідуальній картині світу, часовій і просторовій ідентичності особистості лідера.

Не можемо не погодитися з науковцями, які стверджують, що важливим показником загальної репутації органів державної влади є медіа-репутація, при цьому вона, за визначенням, виконує чотири основні функції:

- функція соціальної оцінки, за допомогою якої суб'єкт репутації (орган державної влади / державний службовець / «влада» як колективний суб'єкт) оцінюють в категоріях «позитивно»-«негативно»;
- функція встановлення відносин, на основі якої можна судити про відносини між суб'єктом репутації та громадянами;
- функція комунікації, яка допомагає здійснювати процес спілкування між носієм репутації та громадянами;
- функція прогнозування, що дозволяє передбачати поведінку суб'єкта репутації у тих чи інших ситуаціях [1].

Приділяючи особливу увагу сучасним викликам політичної та громадянської освіти, не можемо також не доповнити цей перелік відповідними функціями. Адже репутація державних органів формує також стійкі уявлення про «допустиме» та «неможливе» в політиці, «правильне» і «хибне», «розумне» та «ірраціональне», «прагматичне» і «моральне». Це той показник та орієнтир для суспільства, що поширюється на усі сфери його життя. Тож формування певного образу, репутації органів державної влади є також частиною політичної соціалізації, політичного виховання її громадян, з усіма відповідними наслідками від цього процесу.

Розвиваючи цю думку, водночас слід звернути увагу на успішні маркетингові стратегії та відповідний інструментарій, що дозволяє краще зрозуміти сутність та значущість репутації. Серед іншого таким є категорія «репутаційний аудит». Репутаційний аудит допомагає максимально точно визначити сформоване ставлення аудиторії до органу державної влади і розставити правильні акценти при зміні комунікаційної стратегії. Репутаційний аудит дозволяє відтворити наявний портрет органу державної влади і побачити, як вона повинна змінитися в майбутньому. Крім того, репутаційний аудит є ключовим індикатором діяльності органів державної влади в області зв'язків з громадськістю. Такий напрям діяльності чіткіше структурує відповідальних за репутаційні здобутки і втрати держави суб'єктів, цільові аудиторії, необхідні механізми з розвитку репутації – якісна співпраця зі засобами масової інформації та комунікації (ЗМІ і ЗМК), стратегія розвитку власних PR-служб, передові методики моніторингу і прогнозування

політики, управління ризиками у державних справах – усе це лише загально окреслені кроки до формування репутації демократичної, правової, цивілізованої держави сучасного світу.

Кваліфікована робота зі ЗМІ – один з найважливіших критеріїв успіху кожного із органів державної влади. Саме тому такою важливою є оцінка компетентності PR-служб, що відповідають за даний напрямок діяльності. Своєчасне виявлення проблем у роботі прес-служби вбереже певний орган державної влади від некоректного висвітлення її діяльності в ЗМІ і допоможе своєчасно і з мінімальними витратами провести необхідні коригування.

Нашу увагу особливо привертають міркування Т. Федорів, яка підкреслює, що сучасні ЗМК мають і потужний технічний потенціал поширення інформації на величезні аудиторії (розкидані у часі й просторі), і соціальний потенціал, тобто можливість здійснювати особливий соціальний вплив. Відтак медіа-репутація у структурі репутації державних органів особливо важлива та потребує окремої уваги. Тут знову напрошуються паралелі зі світом комерційного маркетингу. Наприклад, у США визначається щоквартальний індекс корпоративної медіа-репутації Cision (us.cision.com). Cision аналізує найбільші національні щоденні газети США та журнали (The New York Times, The Wall Street Journal, Fortune, Forbes тощо). Кожній компанії присвоюється оцінка – залежно від кількості позитивних і негативних згадувань, що впливають на репутацію за п'ятьма показниками: відносин зі стейкхолдерами, фінансовий менеджмент, якість продукції та послуг, організаційна інтегрованість і організаційна єдність. Cision також складає щорічний рейтинг ста найкращих соціальних медіа [1].

Тож репутація органів державної влади – цілком вимірювана величина. Більш того, саме держава має достатньо ресурсів для забезпечення прозорості, об'єктивності, системності такого моніторингу. Державні структури, як ніякі інші, відслідковуючи суспільні настрої, переконання, оцінки, мусять подбати про соціальну атмосферу, добробут суспільства. Це важливий напрям діяльності державних структур потребує залучення підготовлених фахівців, науковців, незалежних експертів, кваліфікованих кадрів.

Науковці застерігають, що у кризовій ситуації ЗМК можуть бути як партнерами органів влади, так і чинником дестабілізації. Партнерство має більшу перспективу, тому ми вважаємо, що його актуалізація нині, в час диверсифікації інформаційних джерел, є просто необхідною [10]. Парадоксальність процесів демократизації проявляється зокрема й у тому, що з розширенням кола суб'єктів політики предметнішим та гострішим стає протистояння між ними, що часто призводить до глибоких конфліктів та затяжних криз у суспільстві. ЗМІ часто виступають активними учасниками подібних антагонізмів, водночас держава покликана шукати майданчики для спільного діалогу, порозумінь. Будучи об'єктом медіа-нападів, органи державної влади вимушені не лише моніторити й аналізувати відповідну ситуацію, не лише дбати про власну репутацію, але й працювати над збереженням цінностей та ідеалів демократії, умовно над її репутацією, в системі якої ЗМІ і ЗМК відіграють значущу роль.

Ризик-менеджмент – ще один важливий вимір діяльності з побудови позитивної репутації держави. Він тісно пов'язаний з попереднім, адже готовність до викликів і змін є часто результатом вчасної, усесторонньої та якісної комунікації держави. Державне управління функціонує в жорстких умовах невизначеності. На жаль, ліквідувати всі ризики в ході державної управлінської діяльності неможливо. Адже ризик є об'єктивною та незмінною складовою життєдіяльності будь-якої системи. Однак необхідно відпрацювати методику прогнозування, передбачення та кількісної оцінки ризику з метою управління ним. Під управлінням ризиком у державному управлінні вченими розуміється така діяльність, яка забезпечує своєчасне та ефективно реагування на ризик, що призводить до невідхилення (або мінімального допустимого ступеню відхилення) від державно-управлінської мети. У ході управління ризиком важливим є проведення моніторингу та ідентифікації ризиків [10].

В управлінні ризиками та кризами науковці виокремлюють два типи управління: реактивний та формалізований. Реактивний тип управління як відповідь на несприятливі ситуації, що виникають; реактивне управління зводиться до розробки заходів, спрямованих

на запобігання повторенню подібної ситуації. Формалізоване управління базується на моделі, розробленій ще до настання несприятливої ситуації, і є низкою насамперед спланованих кроків і дій. Воно передбачає проведення кількісної оцінки ризику, ступеня тяжкості можливих наслідків ще до прийняття рішень щодо мінімізації негативних результатів [10].

Вчасно та об'єктивно розпізнавати ризики для репутації держави вкрай важливо. При цьому хотілося б наголосити саме на другому – об'єктивності, оскільки часто під виглядом медіа-приводів у суспільстві актуалізуються надумані, штучно сконструйовані загрози та страхи, водночас реальні, ті, що потребують першочергової уваги, об'єднання та мобілізації зусиль усіх громадян, часто губляться у потоках «інформаційного сміття». Порядок денний державної політики вимушено переорієнтовується на другорядні, а часто й неіснуючі проблеми, що тимчасово може сприяти іміджу окремих державних посадовців, але не розвивати репутацію держави у стратегічному ключі. Це тягне за собою помітні репутаційні втрати інституцій, підважує довіру до держави загалом. Об'єктивність в розумінні й оцінках ризиків держави, не зважаючи на певні суб'єктивні, особистісні інтереси політиків, має стати невід'ємним принципом розвитку репутації органів державної влади.

Отже, формування репутації органів державної влади – складний динамічний процес, що має свої специфічні особливості та проблематику. Репутацію порівнюють з віртуальною реальністю, такими поняттями як «імідж» та «бренд». Це сутність, що потребує знань сучасних основ маркетингу, управління, соціології, культурології, загалом міждисциплінарності в дослідженні. Однак сьогодні все більше виникає потреба виокремлювати цей феномен як окрему наукову категорію та досліджувати через спектр не лише PR, але й репутаційного менеджменту, державного управління, соціально-політичної поведінки, культури політичної діяльності, політичних міфів, стереотипів, громадської думки, політичних інтересів. Роль репутації у політичному житті суспільства не можливо вивчати окремо від минулих здобутків/прорахунків суб'єктів політики чи їхніх планів/візій щодо майбутнього. Від репутації держави залежать соціально-політичні оцінки та орієнтири, динаміка політичних процесів, встановлення суспільно-політичних відносин, характер комунікації у політиці, можливості її прогнозування, траєкторія політичної соціалізації, у найширшому розумінні – перспектива демократизації.

Репутація потребує стратегічного мислення, комунікативних навиків, моніторингових зусиль, професійного аналізу та відчуття ризиків, що у своїй сукупності складають основи репутаційного менеджменту. Кожен із цих напрямків формування репутації органів державної влади потребує подальшого наукового аналізу, укладання робочих теоретико-прикладних матриць та поглиблених, предметних практичних рекомендацій.

Використана література:

1. Федорів Т.В. Медіа-репутація органів державної влади та специфіка її формування // Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. Дніпро, Дніпров. держ. аграрний ун-т: ТОВ «ДКС Центр». № 4. 2013 р URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=570>.
2. Corporate Reputation and Competitiveness / [G. Davies, R. Chun, R. V. Da Silva, S. Roper]. London and New York : Routledge, 2003. P. 99–135.
3. Колосок С. С. Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державного управління : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. О., 2003. 204 с.
4. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=71&c=1651>.
5. Буряченко О. В. Репутація політичної партії: структурні компоненти та суспільно-значущі функції // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 135. С. 285–289.
6. Корнієнко В.О., Денисюк С.Г. Репутація як складова політичної комунікації // Політологічний вісник. Київ: ІНТАС, 2011. Вип. 52. С. 320–328.

7. Устинова Н.В. Политическая репутация: сущность, особенности, технологии формирования. Екатеринбург, 2005. URL: http://orel3.rsl.ru/dissert/EBD_743A_ustinovaNV.pdf
8. Кашпур А.А. Репутация: [монография]. К.: Логос, 2015. 70 с.
9. Шарков Ф.И. Константы гудвилла: стиль, паблисити, репутация, имидж и бренд фирмы: Учебное пособие. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К»; 2010. 272 с.
10. Федорів Т. Репутаційні ризики та комунікаційний менеджмент в органах державної влади // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2012. Вип. 4. С. 137–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_19
11. Ставченко С. Кризова комунікація і ризик-комунікація у політичному процесі: спільне та особливе // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. Vol. 4, Iss. 4. С. 129–135.

Holishevska A. Peculiarities of Formation of State Authorities Reputation

The article analyzes the notions of "reputation", "media reputation", peculiarities of forming the reputation of public authorities. It is argued that political research into the reputation of different policy makers has significant advantages and is driven by the need to find new and develop existing concepts that contribute to the democratic progress of the political system and the development of political culture. The reputation of the state depends on socio-political orientations, the dynamics of political processes, the specificity of socio-political relations, the nature of communication in politics, the possibility of its prediction, political socialization. Practical recommendations are offered on the methods of managing and correcting the reputation of public authorities. It is noted that reputation requires strategic thinking, communication skills, monitoring efforts, professional analysis and risk management.

Keywords: reputation, media reputation, public authorities, mechanisms for managing the reputation of public authorities, reputation management, PR communications.

НАШІ АВТОРИ

БОКОЧ ЮЛІАНА МИКОЛАЇВНА	аспірантка кафедри міжнародної політики Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна), rozoulia5@gmail.com
БУРЯЧЕНКО ОЛЕКСІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ	голова правління ГО «Всеукраїнська регіональна експертно-юридична асоціація впливу» (Київ, Україна), voua@ukr.net
ВОЛЯНЮК ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА	кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), volyanyuk@ukr.net
ГАПОНЕНКО ВІРА АНАТОЛІЇВНА	кандидат політичних наук, доцент, докторант кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), rvagar@ukr.net
ГОРБАТЕНКО ПРИНА АНАТОЛІЇВНА	кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), jacob59@ukr.net
ГОЛІШЕВСЬКА АНАСТАСІЯ ВАЛЕРІЇВНА	аспірантка кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна), stasygolishevsk@gmail.com
ГУМЕНЮК БОРИС ІВАНОВИЧ	завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна), b.gumeniuk@gmail.com
ЗАРІЧНИЙ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ	магістр спеціальності «Політологія» НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), r1b14.zarichnyu@kpn.edu.ua
ІВАНОВА НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри політичних технологій Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана (Київ, Україна), ivanovakneu@ukr.net
НОВАКОВА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА	доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), nev_lg@ukr.net
ОСТАПЕНКО МАРИНА АНАТОЛІЇВНА	доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), m_ost@i.ua
РУДЕНКО ЮЛІЯ ЮРІЇВНА	кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри Національної академії Служби безпеки України (Київ, Україна), uliarudenko507@gmail.com
СУШКО СВІТЛАНА БОРИСІВНА	аспірантка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), sushkosb@gmail.com
ТОЧИЦЬКИЙ МИКОЛА СТАНІСЛАВОВИЧ	здобувач НПУ імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)
ШАЙГОРОДСЬКИЙ ЮРІЙ ЖАНОВИЧ	доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна), 23.00.01@ukr.net

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Шайгородський Ю. Ж. ЦІННІСНІ ТА МІФОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	3
Руденко Ю. Ю. КОНСОЛІДАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	10
Сушко С. Б. ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТА ОСНОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ.....	16
Точицький М. С. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	22

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Новакова О. В. КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	31
Гапоненко В. А. РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	36
Іванова Н. Ю. ПОЛІТИЧНИЙ ПОПУЛІЗМ В УМОВАХ НЕЗАВЕРШЕНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	42
Бокоч Ю. М. РОЗВИТОК АНТИКОРУПЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	48
Буряченко О. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАРИТЕТНИХ УМОВ УЧАСТІ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ЯК ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.....	53
Зарічний І. В. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ.....	61

СВІТОВІ ПОЛІТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МІЖНАРОДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Гуменюк Б. І. ПОЛІТИКА ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ БЛОКУВАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОСТУПУ РЕСПУБЛІКИ КІПР: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ.....	67
Остапенко М. А. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТАРГЕТИНГУ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ.....	75
Горбатенко І. А. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА: СВІТОВИЙ ДОСВІД І ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	80
Воляннюк О. Я. ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ І ДОПОВНЕНА РЕАЛЬНІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ СУМІСНОСТІ.....	86
Голішевська А. В. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕПУТАЦІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	93
НАШІ АВТОРИ.....	100

CONTENT

THEORY OF POLITICAL SCIENCE

Shayhorodsky Yu.
VALUABLE AND MYTHOLOGICAL DETERMINANTS OF POLITICAL BEHAVIOR.....3

Rudenko Y.
CONSOLIDATION POTENTIAL OF NATIONAL IDENTITY.....10

Sushko S.
ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR FOR THE FORMULATION
AND BASIS OF MODERN POLICY DEVELOPMENT.....16

Tochitsky M.
PECULIARITIES OF POLITICAL CULTURE OF THE TRANSFORMATION SOCIETY.....22

FEATURES OF DEMOCRACY

Novakova O.
COMMUNICATIVE ASPECTS OF BUILDING TRUST
IN THE AUTHORITIES IN UKRAINIAN SOCIETY.....31

Haponenko V.
THE ROLE OF INFORMAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF THE UKRAINIAN
POLITICAL SYSTEM DEMOCRATIZATION.....36

Ivanova N.
POLITICAL POPULISM IN THE CONDITIONS OF UNFINISHED TRANSFORMATION.....42

Bococh J.
DEVELOPMENT OF ANTI-CORRUPTION COMMUNICATION
IN THE INTERACTION OF POWER AND CIVIL SOCIETY.....48

Buryachenko O.
ENSURING THE PARITY CONDITIONS FOR THE PARTICIPATION OF LABOR
MIGRANTS AS UKRAINIAN CITIZENS IN THE PROCESS
OF SOCIO-POLITICAL DECISION-MAKING.....53

Zarichnyi I.
DECENTRALIZATION OF POWER IN UKRAINE
AS A FACTOR OF DEMOCRATIZATION.....61

WORLD POLITICAL TRENDS AND INTERNATIONAL PROBLEMS OF MODERNITY

Humeniuk B.
TURKISH FOREIGN POLICY INFLUENCE ON THE EUROINTEGRATION COURSE
OF THE REPUBLIC OF CYPRUS.....67

Ostapenko M.
PECULIARITIES OF USING TARGETING IN POLITICAL SPHERE.....75

Gorbatenko I.
SOCIAL POLICY: A WORLD EXPERIENCE
AND FEATURES OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....80

Volianiuk O.
POLITICAL REALITY AND AUGMENTED REALITY: COMPATIBILITY FEATURES.....86

Holishevska A.
PECULIARITIES OF FORMATION OF STATE AUTHORITIES REPUTATION.....93

OUR AUTHORS.....100

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються **рецензією** наукового курівника або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку. Автор **підписується** на звороті останньої сторінки статті. Рукопис статті подається в одному примірнику. Разом з рукописом на диску подається електронний варіант статті, збережений у форматі .doc або .rtf.

Обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – до 20 тис. друкованих знаків разом із пробілами. **Вимоги для оформлення тексту**: текст набирається в редакторі Microsoft Word 97 for Windows; поля: верхнє, нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо: використовувати *кутові лапки* «Текст»; розрізняти символи *defis* і *ture* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше defisa); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком (напр. М. П. Драгоманова; с. 22–28; 27 березня 2007 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абрєвіатури* при першому згадуванні; між словами залишати по одному пробілові. *Рисунки і таблиці* оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі й розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий. Таблиці мають бути виконані в чорно-білому режимі.

Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «*Використана література*» та оформлюється мовою оригіналу, згідно з вимогами МОН України. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька

джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Слід уникати підрядових посилань у тексті.

Структура статті: УДК, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (800-1000 знаків), текст статті, використана література; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (800-1000 знаків).

Зразок оформлення статті

УДК	<i>Прізвище та ініціали</i>
НАЗВА СТАТТІ	
<i>Анотація та ключові слова укр. мовою (800-1000 знаків)</i>	
Текст статті	
Використана література:	
<i>ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (800-1000 знаків)</i>	

Приклад оформлення використаної літератури (згідно з ДСТУ 8302:2015):

- Андрущенко В. П. Філософія політики: підручник. Київ: Знання України, 2003. 400 с.
- Байме К. Політичні теорії сучасності; пер. з нім. М. Кутаєвої та М. Бойченка. Київ: СтилоС, 2008. 396 с. (Сучасна гуманітарна бібліотека).
- Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. 2014. Випуск 15. С. 5-10.
- Горбатенко В. П., Бутовська І. О. Політичне прогнозування: підручник. Київ: МАУП, 2005. 152 с.
- Політологічний енциклопедичний словник / За ред.: В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко; НАН України; Інститут держави і права імені В.М. Корецького, Українська асоціація політологів. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. 735 с.
- Студії пам'яті в Україні. (Історіографічний дискурс. Бібліографічний покажчик) / Передмова, вступ. ст., заг. ред. А. М. Киридон; [упор. покажчика: Киридон А. М., Волянчук О. Я., Огієнко В. І.]. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. 294 с.
- Михальченко М. Україна розділена в собі : від Леонідії до Вікторії : у 2-х т. Київ: ПІЄНД ім. І. Ф. Кураса, 2009. Т. 1. 490 с.
- Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса. Київ, 2007. 31 с.
- Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон за станом на 01.11.2016. Голос України від 15.01.2016. № 6.
- Положення про Міністерство юстиції України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014. № 228. Офіційний вісник України від 15.07.2014. № 54. С. 88.
- Шайгородський Ю. Прояви політичної деструкції в умовах демократії // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 3-4. С. 241-255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_3-4_22 (дата звернення: 11.11.2017)
- Sestanovich S. Evaluating the Reset: Is It Time for a Pause? URL: <http://www.cfr.org/russian-fed/evaluating-reset-time-pause/p25438> (Title from the screen)

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

*Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 26

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор	В. П. Андрущенко
Відповідальний редактор	– О. В. Бабкіна
Відповідальний секретар	– О. Я. Волянюк
Технічний секретар	– О. Я. Волянюк
Технічне радагування	– О. Я. Волянюк
Оригінал-макет	– О. Я. Волянюк

Підписано до друку 28 грудня 2019 р. Формат 60x84/8.
Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 12,21. Облік. видав. арк. 9,89
Наклад 300. Зам. № 389
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає!